

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SİVİL İTAATSİZLİĞİN İLKESEL ÖZELLİKLERİ VE MEŞRU DAYANAKLARI
BAĞLAMINDA HEVSEL VAKASI İNCELEMESİ

RUŞEN SEYDAOĞLU AYYILDIZ
116614018

Prof. Dr. Turgut TARHANLI

İSTANBUL
2019

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SİVİL İTAATSİZLİĞİN İLKESEL ÖZELLİKLERİ VE MEŞRU
DAYANAKLARI BAĞLAMINDA HEVSEL VAKASI İNCELEMESİ

RUŞEN SEYDAOĞLU AYYILDIZ
116614018

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı

İSTANBUL
2019

**SİVİL İTAATSİZLİĞİN İLKESEL ÖZELLİKLERİ VE MEŞRU DAYANAKLARI
BAĞLAMINDA HEVSEL VAKASI İNCELEMESİ**

**ANALYSIS OF HEVSEL AFFAIR IN THE CONTEXT OF PRINCIPAL FEATURES
AND LEGITIMATE GROUND OF CIVIL DISOBEDIENCE**

Ruşen Seydaoğlu Ayyıldız
116614018

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Turgut Tarhanlı
İstanbul Bilgi Üniversitesi

(İmza)

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Galip Engin Şimşek
İstanbul Üniversitesi

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ulaş Karan
İstanbul Bilgi Üniversitesi

(İmza)

Tezin Onaylandığı Tarih : 18 Haziran 2019
Toplam Sayfa Sayısı : 83

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) sivil itaatsizlik
- 2) Hevsel Bahçeleri
- 3) ekoloji
- 4) çevre
- 5) kültürel miras

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) civildisobedience
- 2) Hevsel Gardens
- 3) ecology
- 4) environment
- 5) culturalheritage

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
1.1.Sivil İtaatsizliğe Genel Bakış	5
1.2. Tanımlar	12
1.3. İlkesel Özellikler	15
1.3.1. Yasaya Aykırılık.....	15
1.3.2. Kamuya Açıklık.....	18
1.3.3. Şiddetsizlik	19
1.3.4. Hukuk Devleti İdesiyle Çelişmeyen Ahlaki ve Politik GÜdülenme	22
1.3.5. Eylemin Hukuki ve Siyasi Sonuçlarına Katlanma.....	23
1.4. Sivil İtaatsizliğin Meşruiyetinin Dayanakları.....	26
1.5. Demokrasi ve Devlet İlişkinde Sivil İtaatsizliğin Etkisi	28
2.BÖLÜM: HEVSEL VAKASI: EKOLOJİK BİR YAŞAM İÇİN SİVİL İTAATSİZLİK DENEYİMİ	31
2.1. Ekolojik Bir Mekân Olarak Hevsel Bahçeleri.....	31
2.2. Hevsel Bahçeleri'nin İnsan Hakları Hukuku Açısından Önemi	37
2.2.1. Çevrenin Korunması Hakkı ile Ekoloji Arasındaki Gerilim	38
2.2.2. Hevsel Bahçeleri'ni Ekolojiye Duyarlı Anayasa/Hukuk Sistemleri Tartışmalarıyla Birlikte Düşünmek	42
2.2.3. Dünya Kültür Mirası Olarak Hevsel Bahçeleri	47
2.3. Neden Başladı Nasıl Büyüdü?	50

2.3.1. Politik ve Ekolojik Bir Talep Olarak Ağaç Kesimine İtiraz Etmek	52
2.3.2. Nöbet Alanının Siyaset Alanına Çevrilmesi.....	55
2.3.3. Şiddetsizlikte Israr	56
2.3.4. Talebin Kabulü ve Eylemlerin Sonlandırılması.....	60
SONUÇ.....	62
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR

Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Dp.	:	Dipnot
E.	:	Esas
Ed.	:	Editör
K.	:	Karar
Md.	:	Madde
RG.	:	Resmî Gazete
s.	:	Sayfa
Sy.	:	Sayı
T.	:	Tarih
vb.	:	Ve Benzeri
vd.	:	Ve Devamı

ABSTRACT

The individuals are the subject of politics in terms of their relations with other individuals in the society and with the managerial mechanism as their consented representative and administer. The most distinctive feature of the individual's politicization through transforming thinking individual into acting individual is individual's conflicts with themselves, society and administration mechanism on the basis of the democracy and rights. Throughout history, states' use of power and its coercive instruments against society has been a common problem. It also has a moral meaning to struggle with this matter in a society that desires to be governed by the principles of democracy and law. Such a collective struggle in terms of society actually an effort to express how individuals want to be governed.

Civil disobedience is one of these forms of struggle. Civil disobedience, which has the characteristic of common call against the injustice on the basis of value attributed to justice by social contract, is distinguished from other forms of struggle in terms of its non-violent resistance method, publicity and tendency of endurance for political and legal consequences of the action taken. It calls for rethinking and returning to the values, for approaches and applications of administrative mechanism that have distanced from the values of the contract by means of social and political motivation. In this sense, it has the power to create democratic awareness and development on governance mechanism as well as other individuals in the society.

Hevsel affair, which started to stop cutting down trees in the Hevsel Gardens and lasted for twenty days, is a fairly new experience for the Kurdish society. This innovation has a great importance both for the Kurdish society to take the demand for ecological life on the agenda and civil disobedience as a method of struggle. The fact that the civilian, nonviolent and steady state has continued, and the cutting of the tree sector, which has concrete demand, it is a rare example of showing that it is possible to resist without compromising moral values of the contract.

ÖZET

Toplumdaki diğer bireylerle ve kendisini temsil etmesine, yönetmesine rıza gösterdiği yönetim mekanizmasıyla olan ilişkileri açısından birey, siyasetin öznesi konumundadır. Bireyin, kendisiyle, toplumla ve yönetim mekanizmasıyla, demokrasi ve haklar temelinde çatışmalar yaşaması ve itiraz etmesi, düşünen bireyin eyleyen bireye dönüşerek siyasallaşmasının en belirgin özelliğidir. Tarih boyunca yönetenlerin elindeki gücü ve zor aygıtını toplumun aleyhine kullanması sıklıkla karşılaşılan bir sorun olmuştur. Demokrasi ve hukuk ilkelerine bağlı olarak yönetilmeyi arzu eden bir toplumda bu sorunla mücadele etmek de ahlaki bir anlam taşır. Toplum açısından böylesi kolektif bir mücadele, yönetim mekanizmasına aslında nasıl yönetilmek istendiğini ifade etme çabasıdır.

Sivil itaatsizlik de bu mücadele biçimlerinden biridir. Toplumsal sözleşmenin adalete atfettiği değer üzerinden, söz konusu haksızlığa karşı ortak bir çağrı niteliğindeki sivil itaatsizlik, tercih ettiği şiddetsiz direniş yöntemi, aleniliği ve gerçekleştirilen eylemin hukuki ve politik sonuçlarına katlanma eğilimi açısından diğer mücadele biçimlerinden ayrılmaktadır. Siyasi ve ahlaki motivasyonu ile sözleşmenin kuruluş değerlerinden uzaklaşan yönetim mekanizmasına yaklaşımları ve uygulamaları açısından yeniden düşünme ve değerlerine dönme çağrısı yapmaktadır. Bu anlamda hem toplumdaki diğer bireylerde hem de yönetim mekanizmasında demokratik farkındalık ve gelişme yaratabilme gücü taşır.

Hevsel Bahçeleri'ndeki ağaç kesimini durdurmak için başlayan ve yirmi gün boyunca devam eden Hevsel vakası, Kürt toplumu açısından oldukça yeni bir deneyimdir. Bu yenilik, hem Kürt toplumunun ekolojik yaşam talebini gündemine alması hem de sivil itaatsizliğin bir mücadele yöntemi olarak tercih edilmesi açısından önem taşır. Sivil ve istikrarlı bir şekilde devam etmiş olması nihayetinde de somut talebi olan ağaç kesiminin durdurulmasını sağlaması, sözleşmenin ahlaki değerlerinden taviz vermeksizin direnmenin mümkün olduğunu gösteren nadir bir örnektir.

GİRİŞ

İnsanın yönetilmeye rıza göstermesi; bu iradenin açığa çıkmasının sebepleri ve rızanın ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından incelenmeye değer akademik bir alan yaratmıştır. Yaşamımızı barış ortamında sürdürmek için davranışlarımızın ve kabiliyetlerimizin kısıtlanmasına rıza göstermemiz ile arzularımız arasındaki gerilim, yönetilenlerle ilgili alanda kendi etkisini gösterir. Bu etki farklı ideolojik, kültürel, ekonomik vb. kesimlerden gelen kişilerin birbirlerini nasıl gördükleri ve birlikte nasıl yaşadıklarına dairdir. Diğer yanda yönetim mekanizmalarının elinde bulundurduğu gücü ve zor aygıtlarını, aldığı kararları uygularken ne şekilde kullandığı sorunu vardır. Bu iki husus yönetim mekanizmalarının kurulma-bozulma durumuna kaynaklık eder.

Toplum sözleşmesinin, ahlaki değerlere bağlılık sözü veren yönetim mekanizması ile yine ahlaki değerlere bağlılık sözü veren halkın ortak iradesiyle açığa çıktığı kabul edilir. Tarafların, sözleşmenin bir parçası olarak, mutabakata aykırı davranması durumunda müeyyidelere katlanma rızası da sözleşmenin temelinde yer alır. Kişilerin taşıdıkları özel ve sübjektif kimliklerle, kamusal ve objektif kimliklerin iç içeliği, bir yandan birbirini beslerken diğer yandan politik çatışmanın da kaynağı olur. Bireysel olarak ahlaki değerlerle kurulan ilişki, yönetim mekanizmalarının topluma dair yaklaşım ve kararlarına olan bakış açımızı belirler. Bu bakış açısının kamusallaşması ve sonuçları etkileyecek güce kavuşması, kolektif bir hareketin varlığına bağlıdır. Yaşamın tek başına sürdürülemeyecek olması, topluluk halinde yaşama isteğiyle ilgili olduğu gibi diğer bireylerle baştan aşağı aynı düşünmeyi de zorunlu kılmaz.

Tanrı-kul, efendi-köle ilişkisi üzerine kurulu toplum/yönetim yapılarını değil demokrasi, insan hakları ve hukuk üzerine kurulu ya da kurulmayı istediğini beyan etmiş modern yönetim-toplum ilişkisini referans alırsak, toplumsal sözleşmeyi ihlal eden taraf, yönetim olduğunda, halkın ahlaki toplumun sürekliliği için bir takım

itiraz ve refleksler oluşturmasının kaçınılmaz olacağını biliriz. Yönetim mekanizmasına sadece kısıtlamalar açısından değil özgürlüklerin korunması açısından da kendini temsil etme yetkisi veren politik birey, aynı zamanda temsiliyetinin işleyişini sürekli olarak sorgulama eğilimi taşır. Gücü ve zor aygıtını elinde bulunduran yönetim mekanizmasının, toplumun tamamıyla yaptığı sözleşmenin özünü oluşturan değerlerden uzaklaşarak toplumun çoğu zaman kendisini de içeren sadece bir kısmının menfaatlerine yönelmesi sıklıkla karşılaşılan bir sorundur.

Bu sorunla karşılaşan ve kendini menfaatleri gözetilmeyen olarak gören toplumsal kesimler, yönetim mekanizmalarının tutum ve kararlarını değiştirebilmek için insan hakları ve demokrasinin gereği olarak farklı mücadele biçimleri geliştirirler. Sivil itaatsizlik mücadelesi diğer mücadele biçimlerinden daha az görünür ya da tercih edilir olsa da geçmişte ve günümüzde değiştirebildikleri dikkate alındığında bu yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kanımızca, sivil itaatsizlik eylemlerinin şiddetsiz tavrı, adaletin sağlanmasına dair ortak bir çağrıda bulunması ve toplumsallaşma eğilimi, toplumun, yönetim mekanizmasıyla yaptığı sözleşmenin ruhunu oluşturan değerleri hâlâ taşıdığı yani kendi sözünü ve sorumluluğunu yerine getirdiği anlamına gelmektedir. Bu anlam, bir yandan yönetim mekanizması karşısında haklı olmanın yaratacağı gücü ifade ederken diğer yandan eylemcilerin eylem sırasında ve sonrasında birbirleriyle olan ilişkilerine, karar alırken kullandıkları yöntemlere ve kendilerini ifade etme biçimlerine ilişkindir. Eylemler sadece güçlü olanın haksız fiiline karşı değildir aynı zamanda içe dönük bir değeri ifade eder. Kendi içinde ve pratik davranışlarında değerlerini koruyabilme kabiliyeti, eylemlere meşruiyet kazandıracak, eylemin olası hukuki, politik sonuçlarına katlanma gücünü verecek ve en nihayetinde itirazın hedefine ulaşmasıyla arzu edilen, gerçekteşebilir olacaktır.

Yaşadıkları üzerine düşünen bireyin harekete geçmesi, ret ve kabul ölçüleri oluşturarak sözünü söylemesi, toplumun belli bir kesimiyle benzer kaygılarla ve ortak amaç veya amaçlarla bir araya gelmesi, birlikte hareket etmeye başlanması sivil

siyasetin üretiliyor olduğuna işaret eder. Bir araya gelme hali, bireyin tek başına düşündüğüne içkin ama artık yeni denebilecek bir düşünce ve davranma formunun başlangıcıdır. Bir araya gelenler sözlerini, davranışlarını ve eyledikleri mekânı yeniden inşa etmeye başlarlar. Yani artık sözlerin, davranışların ve mekânın kamusal bir anlamı oluşur.

Kamusal olanın, kamusal kalması için başlayan bu mücadele hali, demokratik rejimlerde düzeltici bir nitelik taşırken demokratik olmayan rejimlerde insan hakları ve demokrasi fikrine dair farkındalık yaratabilir. Bu etki, bizi, siyaset üretme gücünün, rejimin niteliklerinden daha çok toplumun nitelikleriyle ilgili olduğu fikrine yaklaştırır. Toplum, ahlaki görmediği bir karara itiraz ederken, yönetim mekanizmasının yönetme tavrını ve yöntemini de eleştiriyor olabilir. Sivil itaatsizliğin diğer bütün ilkelerine uygun devam eden bir eylemin, tekil itirazının taşıdığı arka plan sebebiyle sivil itaatsizlik sayılmaması sosyolojinin bütünselliği açısından pek de kabul edilebilir görünmemektedir.

Günümüzde, uluslararası insan hakları hukuku, ekolojik değerlere uygun bir yaşam sürdürme talebini temel insan hakları arasında değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, insan ve doğa ilişkisi üzerinden, ekolojik yaşamı sağlamanın ahlaki bir değeri olduğu anlamını da taşımaktadır. Sürdürülebilir yaşam, doğanın kontrolsüz kullanımının engellenmesiyle mümkünken bunun aksi yönünde kararları ve uygulamaları yürürlüğe koyan yönetim mekanizmalarına karşı dünyanın her yerinden toplumsal itirazlar yükselmektedir. Bir tek yasanın ya da uygulamanın yanlışlığı üzerinden sivil itaatsizlik eylemleri başlatanların sadece o yasa ya da uygulamanın geri çekilmesini istediklerini söylemek kadar bu eylemlerin devleti ortadan kaldırma arzusu taşıdıklarını ve bu sebeple sivil itaatsizlik eylemleri olmadığını söylemek de toplum bilimi açısından yetersiz olacaktır. Çünkü böyle uygulamalar, toplumun genel menfaatinin yerine ayrıcalıklı bir kesimin menfaatinin sağlanması niteliktedir. Bu da bizi yeniden, yönetim mekanizmasının, yönetme tavrının ve yönteminin değiştirilmesi ihtiyacına götürür. İtiraz, tam manasıyla devlet karşıtlığını ifade etmese de devletin pozitif varlığı açısından bir karşıtlık taşıyabilir

ve buna rağmen itiraza sebep olan eylem sivil itaatsizlik formundan uzaklaşmamış olabilir.

Bu çalışma, yukarıda çerçevesini oluşturduğumuz kapsamda iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, ‘Sivil İtaatsizlik’ başlığı altında, sivil itaatsizlik kavramsal olarak irdelenmiş, ilkeler üzerinden sivil itaatsizlik eylemlerinin nitelikleri belirlenmeye çalışılmış, son olarak da toplumların ve yönetim mekanizmalarının insan hakları ve demokrasi alanındaki gelişimlerinde sivil itaatsizliğin nasıl bir etki doğurabileceği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, ‘Hevsel Vakası: Ekolojik Bir Yaşam için Sivil İtaatsizlik Deneyimi’ başlığı altında, öncelikle Hevsel Bahçeleri’nin tarihi ve UNESCO Dünya Miras Listesi’nde olması sebebiyle uluslararası insan hakları hukukundaki yeri tartışılmıştır. Taşındığı tarihi ve toplumsal önemi açıklamanın ardından bu alanda başlatılan ağaç kesiminin durdurulması talebiyle bir araya gelen eylemcilerin vakaya dair pratiklerini sürdürdükleri yirmi gün boyunca yola nasıl devam ettikleri hususunda bilgiler paylaşılmıştır. Bir bütün olarak ele aldığımız vaka, sivil itaatsizliğin ilkeleri ve varmak istediği hedefler açısından incelenmiş; eylemci profilleri, ortak karar alınırken kullanılan yöntemler, nöbet tutulan mekânın nasıl kullanıldığı üzerinde bilhassa durulmuştur.

Sonuç bölümünde ise ilk bölümü oluşturan teorik bilgi ve tartışmalar bağlamında ikinci bölümde özelliklerini ayrıntılı olarak ifade etmeye çalıştığımız itirazın hangi ölçüde sivil itaatsizlik niteliği taşıdığına dair toparlayıcı bir değerlendirmeye gidilerek çalışma tamamlanmıştır. Bu çalışmanın tamamında vakanın parçası olanlarla yapılan birebir görüşmelerden edinilen bilgi ve yorumlar, Türkiye’deki en yüksek tirajlı on gazetenin 1-20 Mart 2014 tarihli baskıları, online haberleri ve Sokrates’ten bu yana itaatsizlik üzerine düşünülmüş, yazılmış bazı bilimsel kaynaklardan faydalanılmıştır.

1.BÖLÜM: SİVİL İTAATSİZLİK

1.1.Sivil İtaatsizliğe Genel Bakış

Demokratik ya da asgari düzeyde bile olsa demokrasi eğilimindeki bir toplum düzeninde, toplumsal sözleşmeyi incelerken iki temel özneye yöneliriz. Bu öznelerden ilki bireylerden oluşan toplum diğeri ise yönetim mekanizmasıdır. Temel olarak ifade edersek; toplumu oluşturan bireyler, iradelerini yürürlüğe koyma adına yönetim mekanizmasına kendi nam ve hesaplarına hareket etme yetkisi verirler¹. Özgürlük, eşitlik, barış gibi koşullarla varlığını sürdürmek için verilmiş bu temsil yetkisi kullanılırken, yönetim mekanizması gücü ve zoru eline alır; ancak bunları ahlaki ölçülerle kullanma sorumluluğundadır.

Böylesine politik bir sözleşmenin tarafı olma kabiliyetini taşıyan birey ve yönetim mekanizmasının bu sözleşmeye rıza göstermesini elbette ki sonsuz bir barış ortamını korumaya yeter bir ölçü olarak değerlendiremeyiz. Sınırlarla çevrilmiş modern dünya modelinde, gücün ve zor aygıtının kullanım alanları büyüdüğünden, toplumun bütünü için kurulan düzen, bazı insanların menfi ihtiyaçlarına yönelme ve ahlaki değerlerden uzaklaşma zaafını taşımaktadır. Bu şartlarda dâhi sözleşme hâlâ varlığını korumaktadır ancak bozulma halindedir ve demokratik siyasetin çözüm gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Sözleşmeyi, toplum içindeki farklı birey ve grupların birbirleriyle ve yönetim mekanizmasıyla olan çatışmalı ilişkilerini müzakereci paradigma ile çözme aracı olarak görmek, sözleşmenin ruhunu etik ya da ahlaka dayandırır, üstelik bu yöntem, farklılıkların yok edilmesini değil, tarafların birbirlerinin varlığını kabul ederek ve

¹ Henry David Thoreau, Mohandas K. Gandhi, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, H.D.Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, Çev. C. Hakan Aslan, Fatma Ünsal, İkinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, (“Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş”), s.41

ahlaki ölçülere dayanarak bir arada kalmasını sağlayan çoğulculuğa işaret eder². Sözleşme varlığını korurken yönetim mekanizması belli kişi ya da grupların menfaatine yönelmişse istisna hali³ oluşur. İstisna halinin ise en bilindik haksız uygulaması, adaleti sağlamak meselesinde karşımıza çıkar. Çünkü artık imtiyazlı bir kesime karşı görünmez kılınan ötekiler vardır, böylesi bir ortamda görünmez olanların hakları ve talepleri de görünmezdir. Ancak bu görünmezlik, demokratik siyaset ve siyaset teorisi açısından kamusalın politik anlamını yeniden tartışma ve üretme ihtiyacı taşır. Adalet arayışını da kapsayan bu ihtiyaç, herkesin değerlerden eşit şekilde faydalanabilir olmasını, ötekiler alanına itilmişler ile diğerlerinin farklı bakış açılarının birbirleri tarafından anlaşılmasını gerektirir.

Bozulma sürecinin baş gösterdiği sözleşmesel ilişkide, ötekiler ve bazen de ötekilerin bakış açısını anlama ve onlarla dayanışma eğiliminde olanlar, ötekilerle birlikte, bozulmaya sebep yasa ya da uygulamalara karşı itiraz ederek aslında kamusal olana dair siyaset üretir. Sivil itaatsizlik, tanımı, ilkeleri ve hedefleri açısından oldukça spesifik bir itiraz biçimidir. Sözleşmeye atfettiğimiz kamusal değerler üzerinden başlaması, devam etmesi ve nihayetinde de hem eylemcilere hem de yönetim mekanizmasına ölçü kazandırması bu eylemi diğerlerinden ayırır. Sivil itaatsizliğin anlaşılması, gerçekleşme sistematiği ve sonuçlarına katlanma kabiliyeti açısından Sophokles'in Antigone'si⁴ incelenmeye değerdir. Tragedyada birbiriyle savaşıp ölen iki kardeşten Eteokles'in gömülmesine müsaade eden Kral Kreon, diğer kardeş Polüneikes'in gömülmesine izin vermez ve emre itaat etmeyenlerin halk tarafından taşlanarak öldürüleceğini bildirir. Bunun üzerine kız kardeşleri Antigone, emre itaat etmeyerek ağabeyini gömer. Kral Kreon ve Antigone arasında geçen diyalog şu şekildedir;

² Chantal Mouffe, Siyasal Üzerine, Çev. Mehmet Ratip, Üçüncü Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.21; Chantal Mouffe, Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset, Çev. Murat Bozluolcay, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ("Dünyayı Politik Düşünmek"), s. 23-24

³ Giorgio Agamben, Kutsal İnsan, Çev. İsmail Türkmen, Üçüncü Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s.75

⁴ Eserin tamamı için bkz. Sophokles, Antigone, Çev. Ari Çokana, Altıncı Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ("Antigone"), 2017

Kreon: Öyle başını eğmiş duruyorsun, söyle bakalım sen bu suçlamaya ne dersin?

Antigone: Evet yaptım bu işi.

Kreon: (...) bu davranışı suç sayan buyruğumdan haberin yok muydu senin?

Antigone: Haberim vardı, doğal ki haberi olmayan kaldı mı?

Kreon: Demek karşı geldin bana, yasamı çiğnedin.

Antigone: Evet öyle çünkü Zeus böyle bir yasa koymamış ne de Adalet denen Tanrıça buyurmuş böyle bir şey, insanlara. Senin buyrultunun da bir ölümlüye, Tanrıların başlangıçsız sonrasız yasalarına karşı gelme gücünü vereceğine inanmıyorum. Kâğıda geçmemiştir onlar, dünden bugüne değişen emirler değil, ne zamandan kaldıklarını kim söyleyebilir? Ne var ki yaşıyorlar, asıl bu yasaları çiğneyemem, bir ölümlüye boyun eğeyim derken Tanrıların kargısına uğramak istemem. (...) Bana hiç acı gelmiyor bu yazığıya katlanmak. Ama öz kardeşimi gömülmeden bırakmak, bunu yüreğim kaldırmazdı. İçim rahat şimdi, görevimi yaptım, belki budala sanıyorsunuz beni (...)

Kreon: Hah, görürsünüz şimdi en inatçı ruhlar en çabuk yıkılır. (...) Böyle gurur dolu sözler hiç yakışmıyor, bana boyun eğmek zorunda olan birinin ağızına. Bu kız sınırı çoktan aştı, koyduğum yasaları çiğnedi (...)

Antigone: Beni ele geçirdin, öldürmekten öte ne istersin?

Kreon: Başka istediğim yok, bu yeter bana.

Antigone: Ne bekliyorsun? (...) Bu yurttaşlar da bana yürekte katılıyor ama korkudan açamıyorlar ağızlarını. Ne mutlu krala, dilediğini söyleyebilmek bir onun ayrıcalığı⁵.

Bu diyalog, emre itaat etmeyerek kendi sivil itaatsizliğini gerçekleştiren Antigone'nin daha yüce bir yasaya⁶ olan bağlılığının, ona eyleminin sonuçlarına katlanma gücü verdiğini de gösterir. Kreon'un düzenini yıkmayı değil, gömülme hakkının ahlaki bir zorunluluk olarak kullanılmasını amaçlar. Eserin tamamı incelendiğinde anlaşılacaktır ki Antigone, yasa olarak kralın sözüne itaat etmemiş,

⁵ Sophokles, "Antigone", s. 85-86-87

⁶ Walter Harding, "Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş", s.30

şiddet kullanmadan, kamuya açık bir alanda ölümle cezalandırılacağını bildiği halde bu fiili gerçekleştirmiştir.

Haksız olduğunu düşündüğü yasaya itaat etmeyen; ancak yasanın sonuçlarına katlanan bir diğer itaatsiz ise Sokrates'tir. Sokrates'in kendi kaleminden, yargılanma sürecine dair bugün bizlere ulaşan herhangi bir eseri bulunmamaktadır. Ancak Platon'un bu süreci ele alan Sokrates'in Savunması adlı eserinde kendisinin, gökte ve yeraltında olanları incelediği, var olan tanrılara inanmayarak yeni tanrılar icat ettiği ve gençleri bu yönlü eğittiği iddiasıyla yargılandığı ifade edilmektedir⁷. Yargılama sonucunda Sokrates suçlu bulunmuş, baldıran zehri içirilerek öldürülmüştür. Sokrates'in yargılaması sırasında ve dava sonucunda vurguladığı iki husus vardır; bunlardan ilki, davranışı adil olduğu halde kendisine uygulanan yasanın adil olarak uygulanmaması sebebiyle haksız olduğu, ikincisi ise dava konusunda ölçüt alınan yasayı çiğnediğini ve itaatsizlik yaptığını kabul ederek cezaya razı geldiğidir. Birbiriyle ilişkili olan bu iki aşamalı davranışın, Sokrates'in kendi adil ve üstün hukuk fikrinden kaynaklandığını, yurttaşlık sorumluluğunun özerk alanı içinde gerçekleştiğini görmek gerekir⁸. Kendisini hapisneden kaçırmak isteyen dostu Kriton ile arasında geçen diyalogda Sokrates 'Peki o zaman yasalar: biz seninle böyle davranacağına mı yoksa ne olursa olsunlar kentin mahkemelerinde alınan kararlara itaat edeceğine dair mi anlaşmıştık? diye sorarlarsa ne deriz?' demiştir.

Sokrates, itaatini de itaatsizliğini de toplumsal sözleşmeye olan bağlılığıyla temellendirerek ahlaki ve politik bir tutum sergilemiştir. Adil olmayan yasaya dair sözün gücüne inanarak kendini savunmuş, yaptıklarının doğruluğuna dair ısrar etmiş; ancak adil olmayan ceza karşısında, mahkemenin kararına rıza göstermeyi ihmal etmemiştir. Buradaki rıza bir yönüyle cezaevinde uygulanan normlara uyma sorumluluğuyla ilgilidir, yapısal olarak mahkemenin normlarından ayrı bir anlamı

⁷ Platon, Sokrates'in Savunması, Çev. Ari Çokona, On Dördüncü Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, ("Sokrates'in Savunması"), s. 40

⁸ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, Dördüncü Basım, Legal Kitabevi, İstanbul, 2011, ("Sivil İtaatsizlik"), s.29

bulunmaktadır. Cezaevinde uygulanan yasa, itiraz ettiği ya da adil görmediği yasa değildir, bu sebeple cezaevinde tutulmasını öngören karara uyması gerekmektedir. Rızasının diğer anlamı ise ne yaptığının farkında oluşuyla ilgilidir. Sokrates, bilginin tartışılması ve özgür zihinlerin örgütlendirilmesini toplumsal bir sorumluluk olarak değerlendirir ama toplumda bu yeni yöntemi menfaatlerine uygun düşmediği için kabul etmeyeceklerin olduğunu da bilir, yani gerçekleştirdiği eylemin toplumsal ve hukuksal sonuçlarını bilerek hareket eder.

Tarihte yaşananlar üzerine fikir sahibi olmamıza yardım eden; ancak hayal ürünü ya da uyarılma olma ihtimali taşıyan bu iki örnek dışında gerçek kişiler ve deneyimler de mevcuttur. Henry David Thoreau, Mohandas Karamchand Mahatma Gandhi ve Martin Luther King, yaşadıkları dönemde sadece sivil itaatsizliğin teorisini oluşturmamışlardır aynı zamanda sivil itaatsizlik eylemleri yaparak bilgi ve eylem birlikteliğini sağlamışlardır. Thoreau, 1846'da kelle vergisini ödemeyi reddettiği için hapis cezasına çarptırılmış; ancak rızası dışında başka biri tarafından bu ödeme yapılırca birkaç gün sonra salıverilmiştir. Sivil itaatsizlik kavramını ilk kez 1849'da kullanmıştır. Kendisi, en iyi hükümet, en az hükmedendir, fikrini dile getirerek sivil itaatsizlik tartışmalarında hükümetlerin eğilimini ve rolünü tartışmaya açmıştır. Hükümetlerin, toplumlara hizmet için var olduklarını; ancak bozulma yaşadıklarını, bunun da güçlü bir muhalefet ile bu işleyişe hizmet etmeyi reddederek düzeltilebileceğini ifade ederken doğrulara saygı duymanın yasalara saygı duymaktan daha önemli olduğunu referans alır⁹.

Thoreau'nun sivil itaatsizlik tartışmalarında hükümetlerin haksız yasalarını ve uygulamalarını bu denli yoğun işleme, Meksika Savaşı ve bu savaşın köleliği yaygınlaştırılmak için sürdürülmesiyle yakından ilgilidir. Söz konusu haksız savaşın, maddi desteğini, ödenmesi beklenen vergiyi ödemeyerek, engellemek; vahşi ve kanlı sonuçlarını ortadan kaldırmayı sağladığında yasalara uymaktan daha vicdani bir sonucun açığa çıkacağını ve bunun üst yasaya uymak demek olduğunu

⁹ Henry David Thoreau, Sivil İtaatsizlik, Çev. Melis Olçum, Üçüncü Basım, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul, 2013, ("Sivil İtaatsizlik"), s.13

savunur¹⁰. Haksızlığa karşı itiraz etmek ve bu itiraz neticesinde hapsedilmek üzerinden geliştirdiği sivil itaatsizlik değerlendirmesi, var olan yasalara vicdan yasasına da uygunsu uymayı ve aksi takdirde neticesi hapsedilmek olsa da vicdani bir itiraz geliştirmeyi içerir. Çünkü bu haksız hapis, dışarıdakilerin dikkatini kötü yasaya çekme ve yeterince kişi itiraz edip hapsolursa hükmedenleri bu yasayı uygulamaktan vazgeçirme potansiyelini taşır. Aslında Thoreau'da da haksızlığa karşı itiraz ve eylemlerin sonuçlarını kabullenme şeklinde ilerleyen bir itaatsizlik savunusu görürüz.

Thoreau'nun fikirlerinden etkilenerik ülkesindeki sorunlara çözüm bulma gayretine girişmiş ve bu bağlamda satyagraha felsefesini geliştirmiş olan Gandhi, istisna hali olarak değerlendirdiği haksız yasa ve uygulamalara, itiraz etmeyi onurlu bir insan davranışı olarak değerlendirir; diğer yandan itirazın şiddetsiz olmasına ve haksız uygulamaları yürütenlerin/savunanların sözün gücüyle ikna edilmesi gerektiği açısından sivil itaatsizlik kavramına sınırlar belirler çünkü amaçlar ve araçlar arasında tutarlılık olması gerektiğini savunur¹¹. Kişisel hayatında uğradığı haksızlıklar ve mensubu olduğu Hint toplumunun Güney Afrika'da bir bütönen yaşadığı ayrımcılık karşısında itaatsizlik eylemlerini başlatmış ve toplumda güçlü bir örgütlenme oluşturmuştur. Diğer bütün eylemlerinin yanında en uzun soluklu eylemi 'Tuz Yürüyüşü' olmuştur. 1930'da İngiliz Hükümeti'nin tuz üretimine kısıtlama ve vergi getiren yasasına karşı taraftarlarıyla başlattığı yürüyüş ve deniz kenarında bir miktar suyu buharlaştırarak elde ettikleri tuz ile yasayı sembolik olarak çiğnemişlerdir, bu uzun yürüyüşte binlerce kişinin desteğini görmüş, binlerce kişi tutuklanmıştır¹². Gandhi'nin satyagrahası, hakikatın yolu, ruhu anlamını taşır; insanların haksızlığa karşı sonuna kadar erdemli davranmasını öngörür, büyük acıların çekilmesi ki kendisi ve destekçileri defalarca hapsedilmiştir, kişileri ve toplumları bu yolda ahlaki davranmaktan alıkoymamıştır. Erdemli davranmayı, haksızlığa itiraz etmek ve şiddet

¹⁰ Henry David Thoreau, "Sivil İtaatsizlik", s.31

¹¹ H. David Thoreau, Mohandas K. Gandhi, "Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş", s.79

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/event/Salt-March> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

karşıtlığını sürdürmek olarak görmüş, gerçekleştirdiği direnişin merkezine de bu anlayışı yerleştirmiştir.

İrkçilik karşıtı direnişin liderlerinden Martin Luther King, Gandhi'nin etkisiyle doğrudan eyleme geçmeyi salık veren mücadelesini, haksız yasaların ve uygulamaların yürütücüleriyle müzakere yolunun açılması için kaçınılmaz görür; ancak bu yolla görünmezliğin ortadan kalkacağına ve muhatapların müzakere etmeye ikna olacağına inanır¹³. Rosa Parks, 1955'te, Jim Crow Yasaları'na uymayarak otobüsteki yerini beyaz birine vermemesi üzerine tutuklanmıştır¹⁴. Bu tutuklanma sonrasında King, Montgomery Otobüs Boykotu'nu düzenlemiş ve tutuklanmıştır. Boykot, on bir ay sürmüş ve Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin eyaletler arası otobüs ve diğer ulaşım araçlarında ayrımcılığı kaldırmasını sağlamıştır¹⁵. King, tutuklanmasının ardından Birmingham Cezaevi'nden ilgililere yazdığı mektupta da güç sahiplerinin, imtiyazlarından kolay kolay vazgeçmeyeceklerine vurgu yaparken bunun çözümü olarak kararlı, legal ve şiddete dayanmayan baskıdan bahseder. Bu yönüyle tıpkı diğer örneklerimizde olduğu gibi şiddetle arasına mesafe koyan, mekân olarak kamusal alanları tercih eden, amacın ve fiilin aleniliğine dayanan sivil bir itirazı üretme ve örgütlenme gayretinde olduğunu gösterir.

Arttırma imkânımız olsa da bu isimlerin sınırlı olarak ele aldığımız eylem pratikleri, sivil itaatsizliğin hangi ihtiyaçlar neticesinde açığa çıktığını, yönteminin ahlaki ve felsefi açıdan nerelere dayandığını anlamamız açısından ön açıcı olacaktır.

Sivil itaatsizlik, demokratik bir yönetim sisteminde yaşanan haksızlığı, politik iktidarı elinde tutanlardan çok, sözleşmeye kaynaklık eden adalet ilkesine aykırılık

¹³ Martin Luther King, "Birmingham Hapisesi'nden Mektup", Çev. Ezgi Göç, Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, Sy. 67, İstanbul, 2015, s. 18 vd.

¹⁴ Rosa Parks'ın tutuklanma kaydı için bkz. <https://kinginstitute.stanford.edu/king-papers/documents/arrest-record-rosa-parks> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹⁵ Free At Last, The U.S. Civil Rights Movement, U. S. Department of State 2009, <https://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-english/free-at-last.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

taşınması açısından itiraz edilmesi gereken olarak görür ve bu yaklaşımla siyasal eylem niteliği kazanır¹⁶. Toplumunu oluşturan bireylerin tekil ya da ani haksızlıklara dair birbirleriyle kişisel husumet yaşamaması yahut birbirlerine vicdani olarak tepki göstermesi tek başına sivil itaatsizliğin konusu olamaz. Bu haksızlıkları gerçekleştirenlerin yönetim mekanizmasını etkileyen, şekillendiren vb. bir gruba mensup olmaları ve haksızlığın süreklilik taşıyarak eşitlik ve özgürlük gibi temel hakların kullanılmasına aykırı bir uygulamaya dönüşmesi gerekir. Çünkü sivil itaatsizlik aynı zamanda bu haksızlığı gerçekleştiren grubu da toplumun bir parçası olarak görür ve gruba davranışını gözden geçirmesini salık vererek geri dönme çağrısı yapar. Karşı mücadele yürüttüğü kesimi de dönüştürme iddiası, sivil itaatsizlik eylemlerinin, bütünlüklü toplumsal amacını ortaya koyduğu gibi haksız eylemin en önemli aracı olan şiddeti de ters yüz ederek özgürlük ve eşitlik kazanımları için egemenin aygıtlarına ihtiyaç olmadığını, toplumun adalete dayalı itirazlarını kolektif yaratıcılıkla üretebileceğini gösterir ve savunur. Bütün bu yönleriyle sivil itaatsizlik pratiğinin, düzencinin yasasından daha üst bir yasaya yani toplum sözleşmesine olan bağlılığı ve meşruiyet zemini açığa çıkar.

1.2. Tanımlar

Bilgiye dayalı zihinsel yoğunlaşmalarımız, ideal olana dair ahlaki eğilimlerimiz, yaşadığımız dünya ile aramızdaki duygusal bağlar birbiriyle yakından ilişkilidir. Kimliklerimizi, isteklerimizi, fikirlerimizi ve hayattaki diğer tatminlerimizi inşa eden bu sarmaldır ve en güçlü motivasyonunu duygulardan alır¹⁷. Bununla ifade etmeye çalıştığımız sırf öfke ve kıskançlık gibi duygular değil; mutluluk, huzur ve güvende hissetme gibi olumlu yaratım sağlayacak duyguları da içine alacak bir bütünselliktir.

¹⁶ H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas, J. Galtung, M.L. King, J. Rawls, H. Saner, H. D. Thoreau, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Çev. Yakup Coşar, John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, Dördüncü Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, (“Kamu Vicdanına Çağrı”), s.59

¹⁷ James M. Jasper, Ahlaki Protesto Sanatı, Çev. Senem Öner, Birinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, (“Ahlaki protesto Sanatı”), s.174

Haksız bir yasa ya da uygulamaya maruz kalındığında bireyleri ve toplulukları harekete geçiren gücü, bu duygulardan bağımsız ele alamayız. Çünkü duyguların inşası da aslında tıpkı fikirlerin ve kültürün inşası gibi deneyimlerden çıkar. Ne için üzüldüğümüzü, neyin korkutucu güven duygumuzu zedeleyeceğini bilişsel, ahlaki ve duygusal gelişimimiz belirler. Bu bütünsellik bireyi, düşünene ve eyleyene dönüştürmeye başladığında bir de toplumdaki diğer bireyleri görme ve onlarla bir araya getirmeye yettiğinde siyasal nitelik taşıyan kamusal hayata da dahil oluruz.

Sivil itaatsizliği tanımlarken de itaatsizlik eyleminin taşıdığı düşünsel arka planı, eylem esnasındaki yöntemlerini ve varmak istediği nihayeti bu kapsamda ele alma sorumluluğumuz bulunmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemi, niteliği itibarıyla şiddet dışı pratiklerden oluşmalıdır bu eylem tipinin diğer başkaldırma, isyan ve devrim gibi hareketlerden ayrı tutulması üzerinde durulmalıdır. Tekil bir haksızlıktan ziyade toplumun değerlerini zedeleyecek yasal ve idari haksızlıkları, itiraz konusu olarak görür, bu yönüyle var olan hukuk sistemini ideale yaklaştırma gayreti taşır. Adil olmasa da yasal olana itiraz edildiğinin farkındalığı vardır, bu sebeple hukuki yaptırımlara da razıdır. Varmak istediği yer, toplumsal barışla ilişkili olduğundan pratik adımları da bu yönlüdür.

Sivil itaatsizliğin dar tanımlarından birini, Nicalous Fleisch, ‘Sivil itaatsizlik, devlet gücü sadece uygulananlarda değil diğer başka kişilerce de haksız bir edim olarak algılandığında, buna karşı olarak, kaba güç kullanılmadan ve kamuya açık gerçekleştirilen bir protestodur.’ şeklinde yapar¹⁸. Hannah Arendt ise yine dar bir tanımla ‘Sivil itaatsizlik, anlamlı sayıda yurttaşın artık itirazları duyulmuyorsa ya da hükümet yasal/anayasal meşruluğu olmayan bir politikada ısrar ediyorsa ortaya çıkar.’ belirlemesinde bulunur¹⁹. Jürgen Habermas ise ‘Sivil itaatsizlik, sırf kişilerin inançları ve çıkarlarıyla temellendirilemez. Önceden ilgili mercilere bildirilmiş, bilhassa polisler tarafından sonuçları öngörülebilir olan ve kamuya açık

¹⁸ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s.130

¹⁹ H. Arendt, “Kamu Vicdanına Çağrı”, s.98

alanlarda gerçekleştirilen, hukuk sisteminin yıkımı gibi iddiaları olmayan, normu kasti olarak çiğneyen ve bu eylemin sonuçlarına katlanmaya rıza gösterenlerin şiddet araçlarını kullanmadan hayata geçirdiği sembolik bir eylemdir.’ demektedir²⁰. Tanımın giderek ayrıntılandırılması eğiliminin en belirgin örneğini Hans de With’de görürüz. Hans De With, ‘Sivil itaatsizlik eylemi, evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmalıdır çünkü devletin gücü ve etkisi dikkate alındığında gerçekleştirdiği haksızlık, kişiler arası özel ilişkilerden doğan haksızlıklardan çok daha ağır ve aleni özelliindedir. Haksızlığın giderilmesi için bütün yasal yollar denenmiş olmalıdır. Eylem, şiddet içermemeli, önceden duyurulmalı ve adillik/hakkaniyet ilkelerine uygun olmalıdır. Bu eyleme katılan herkes en başından itibaren maddi, hukuki vd. müeyyidelere katlanmaya razı olmalıdır. Sivil itaatsizlik bir hak değildir; ancak eylemcinin iyi niyeti ve kamusal yarar için harekete geçmiş olması bu eylem yargılandığında da dikkate alınması gereken hususlardır.’ şeklindeki çok yönlü sıralaması ile sivil itaatsizliğin sınırlarını belirlemeye çalışmıştır²¹.

Kavramı, dar tanımlara göre daha kısıtlı unsurlar üzerinden değerlendirerek daha fazla eylem biçimini kapsayacak şekilde ifade eden geniş tanım bilhassa eylemin söz konusu yasaya ya da uygulamaya bilinçli olarak aykırı olması, kamuya açık gerçekleştirilmesi, eylemcinin özel bir motivasyonla harekete geçmesi ve devrim vb. niyeti olmayıp var olan sistemi dönüştürme gayreti taşıması öğelerini içerir²². Yaygın tanım ise geniş tanıma şiddet aracının kullanılmamasının ilave edilmesi yönündeki eğilimle açığa çıkar. Hugo Adam Bedau ve John Rawls yaygın tanım konusunda mutabık gibidir. Hugo Adam Bedau, ‘Yasaya aykırı, vicdani, şiddetsiz ve kamuya açık olarak, bir hükümet politikasının ya da uygulamasının engellenmesi ya da bunlara itiraz edilmesi, sivil itaatsizliktir.’ der²³. John Rawls, ‘Yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesi için aleni olarak

²⁰ Jürgen Habermas, Sivil İtaatsizlik, Çev. Hayrettin Ökçesiz, Birinci Basım, AFA Yayınları, İstanbul, 1995, (“Sivil İtaatsizlik”), s.9

²¹ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s.132

²² Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 128

²³ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 129

gerçekleştirilen, şiddetsiz, vicdani ama yasal olmayan politik bir eylem' olarak tanımlar, sivil itaatsizliği²⁴. Teorisyenler tarafından dar, geniş ve yaygın diye ifade edilen tanımlar yapılırken ortaya çıkan farklılıklar temelde bu eylemlerin sivil ve sistem içi tutulmasına dönüktür. Dar tanım, itaatsizliğin çok ögeli olması sebebiyle bu tip edimlerin azının sivil olarak anılması sonucunu doğurur; ancak sivil niteliğini, askeri ya da askeriye içkin olmama şeklinde sınırlandırabiliriz. Geniş tanımlarda ise ögeler azaltılarak hukuk devletinin ilkelerini koruyan, barışçıl olma ve başkalarının daha üstün hakkını çiğnememe anlayışı belirginleşir. Son olarak yaygın tanım ise vicdan kurallarına vurgu yapar ve buna aykırı yasa ve uygulamaların engellenmesi amacı üzerinde durur.

1.3. İlkesel Özellikler

Tanımlarla anlaşılır kılmaya çalıştığımız sivil itaatsizlik kavramı, aslında bu tanımların da kaynağı olan ilkesel özelliklerin ayrıntılı tartışılmasıyla özgün zeminini bulacaktır. Yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak ilkeleri arttırmak, eylemin daha sınırlı bir alana hapsedilmesi riskini taşır. Özelliklerin azaltılarak sivil itaatsizlik eylem alanının genişletilmesi, sivil itaatsizliğin açığa çıkarmaya çalıştığı toplumsal adaleti sağlama ve yönetim mekanizmasının adil yöntemlere kavuşması amacı dikkate alındığında demokratikleşme adına önemli bir adım olacaktır. Araç, amaç ve yöntem bütünlüğü açısından sivil itaatsizliğin temel, ilkesel özelliklerini; yasaya aykırılık, kamuya açıklık, şiddetsizlik, hukuk devleti idesine bağlı ahlaki ve politik güdülenme, eylemin hukuki ve siyasi sonuçlarına katlanma şeklinde sınırlandırabiliriz.

1.3.1. Yasaya Aykırılık

Yönetim mekanizmalarının, adaleti sağlamak başta olmak üzere toplumun tüm ortak ihtiyaçlarını giderme niyetiyle oluşturması gereken yasaları, bu niyetten

²⁴ John Rawls, "Kamu Vicdanına Çağrı", s.57

uzaklaşarak oluşturması ya da uygulaması sonucunda ortaya çıkan haksız durum karşısında itiraz etmenin bir yöntemi olarak gördüğümüz sivil itaatsizliği, hukuka aykırılık bağlamından çıkararak, sırf pozitif yasaya uygun davranmama olarak algılamamız gerekir, burada itiraz edilen temelde hukuk değil pozitif yasadır²⁵. Sivil itaatsizliğin, yasaya aykırı davranışı, hukukun bütüne değil söz konusu yasanın meşruluğuna ilişkindir yani kişi herhangi bir yasal dayanağı olmaksızın doğal hukuka ve haklara²⁶ dayanarak daha adil bir yasal düzen için bu eğilime girebilir.

Yasaya aykırı davranış ve sivil itaatsizlik ilişkisinin bir diğer boyutu da gerçekleştirilen eylem ile değiştirilmesi/düzenlenmesi gereken yasa ya da uygulamanın birbirleriyle uyumlu olup olmayacağıdır. Devletin adil olmayan bir yasasına karşı direk o yasayı çiğneyerek gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri kadar o yasanın adil olmadığını görünür kılmak ve kamuya duyurmak adına başka kuralları çiğneyerek gerçekleştirilen sivil itaatsizlikler de vardır. Örneğin, Gandhi'nin Tuz Yürüyüşü ve sınır ihlali eylemleri²⁷, King'in otobüs boykotu, Türkiye'deki Sivil Cuma Namazları²⁸ direk/dolaysız eylemlerdir, adil olmadığını düşündükleri yasaları ihlal etme biçimindedir.

Dolaylı eylemler konusunda ise tam bir uzlaşma olduğu söylenemez. Dolaylı eylemlerin sivil itaatsizlik içinde değerlendirilemeyeceğini bunun eylemin tekil haksızlığa sebep olan yasanın ihlali ilkesinden ayrılarak daha genel bir ihlale

²⁵ Hayrettin Ökçesiz, "Sivil İtaatsizlik", s.134; Yakup Coşar, "Kamu Vicdanına Çağrı", s.10

²⁶ Hak ve Devlet arasında kurmaya çalıştığımız eleştirel ilişki için bkz. Arthur Schopenhauer, Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine, Çev. Ahmet Aydoğan, Dördüncü Basım, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 85 vd. Ayrıca doğal hukuk ve doğal hak kuramlarının kapsamlı değerlendirmesi için bkz. Brian H. Bix, "Doğal Hukuk: Modern Gelenek", Çev. Ertuğrul Uzun, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. 6, Sy. 2, 2004, s.291-343, online erişim için bkz. <http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/DergiMiz6-2/PDF/uzun10.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

²⁷ Güney Afrika Hükümeti'nin, Asya'lı göçmenlerin sınırı izinsiz geçmeleri durumunda hapisle cezalandırılacağını söyleyen yasasına karşı yüzlerce kişiyle sınır ihlali yaptığı ve tutuklandığı; ancak cezaevlerinde yer kalmadığı için hükümetin yasayı geri çektiği sivil itaatsizlik eylemi. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Mahatma-Gandhi/Sojourn-in-England-and-return-to-India> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

²⁸ Sivil Cuma Namazları'na ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Çiçek, "Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Sivil Cumalar Örneği" (yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2015)

dönüşme riski üzerinde duran yaklaşıma dair diğer ilkesel özelliklerin korunup korunmadığını göz ardı etmeden yapılacak bir sorgulama daha faydalı olabilir. Irkçılık ya da savaş karşıtı kişi veya grupların, ülkelerinin bu savaşların parçası olmaması için gerçekleştirdikleri barışçıl protestolarını, öğrenci hareketlerinin üniversite kampüslerinde gerçekleşen törenleri yine bu gibi gerekçelerle protesto etmelerini, Canlı Kalkan eylemlerini dolaylı sivil itaatsizlik eylemleri arasında sayabiliriz²⁹.

Adaletsizliğe karşı kişisel sorumluluğun alınmasını sivil itaatsizlik açısından inceleyen Hugo Adam Bedau, sivil itaatsizliğin adil olan başka bir yasanın/yasağın çiğnenmesi şeklinde gerçekleştirilmesini reddeden anlayışın temsilcilerinden Erwin Griswold ve Justice Fortas'ın yaklaşımlarını iki yönlü değerlendirme ihtiyacı duymuştur. İlki, yöneticilerin ve diğer ilgililerin kendileri açısından sivil itaatsizliğin ilkesel özelliklerini bildiren ve eğer bu şartları taşıyorsa kabul edilebilir olduğunu söyleyen bir tutum ya da bildirimlerinin olmamasıdır, bu durum haksız yasaya karşı gerçekleştirilen sivil itaatsizliğin, meşruluğunu görme ve bunu kabul etme sorumluluğunun yerine getirilmemesi halidir ki bu sosyal devlet/ sosyal adalet açısından zaruridir. İkincisi ise eylemin, hukuku/yasayı ideal olana yaklaştırma şeklindeki 'düzeltme' amacının bu eleştirilerle görünmez kılınmasıdır. Eylemcinin subjektif eğilimi, sabırsız ve hayal kırıklığı içinde olması, itirazının görünür kılınması arzusu başka yasaları ihlal ederek eylemini gerçekleştirmesine neden olabilir. Ancak eylemci, hala sözleşmeye bağlı bir yerdedir.

Thoreau'nun vergi ödememesi örneğinde de vergi ödemenin kendisini değil söz konusu verginin ne için alındığıyla ilgili bir itiraz vardır. Griswold ya da Fortas'ın aksine Bedau, kişilerin haksızlığa karşı dururken, sırf kaçak köleler, yerli halklar gibi direk mağdurlar ya da haksızlığı aracı olarak gerçekleştiren asker, memur gibi

²⁹ Abdullah Karatay, "Kürtlerin Sivil Alan Siyaseti ve Sivil İtaatsizlik: Yeni Bir Karşılaşma", Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sy. 67, 2011, s. 205-224; şiddetsiz canlı kalkan eylemleri hakkında bilgi ve değerlendirme için bkz. Müge Dalkıran, "İnsan Hakları Aktivizminde Beden Politikaları: Gönüllü Canlı Kalkanlar" (yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015)

kişilerden olmasına gerek olmadığını, yasaların herkes için çıkarıldığını ve aslında herkese uygulandığını belirtir, adaletin gerçekleştirilmesindeki sorumluluğu tüm topluma yöneltir³⁰.

1.3.2. Kamuya Açıklık

Sivil itaatsizlik eylemi iki yönlü mesaj içermektedir. Haksız yasayı çıkaran hükümete yasayı düzeltmesini söylerken, toplumun diğer kesimlerine de eylemin gerekçesini duyurmaya çalışır. Bu haliyle hem tekil, kişisel bir eğilim taşımadığını, kamusal iyiye dair bir kaygısı olduğunu hem de toplumun bu haksızlıktan haberdar edilerek adil olandan yana olması gerektiğini söyler. Ayrıca gizli olarak gerçekleştirilen adi suçlardan da kendini temelde bu ilke ile ayırır. Buradaki açıklık hem eylemcilerin hem de eylemin kamuoyu tarafından algınabilir olmasıdır³¹.

Kamuya açıklık ilkesi kapsamında anılan bir başka özellik de hesaplanabilirliktir. Hesaplanabilirlik, eylemciler açısından değil kolluk kuvvetleri açısından eylemin gidişatının önceden hesaplanabilir nitelikte olmasıdır. Eylemcilerin amaç ve araçlarının birbirine uyum sağlaması sivil itaatsizliğin temel prensiplerindedir bu sebeple eylemin hedeflenenden farklı bir forma girmesi bu eylemi sivil itaatsizlik olmaktan çıkaracaktır. Eylemcilerin kolektif hareketinin sonuçlarının kendileri açısından öngörülebilir olması daha iç bir meseledir, taşıdıkları iddiayı koruma güçleriyle ilgilidir. Kolluğa bildirim ise her ne kadar bu ilke savunucuları açısından eylemcinin samimiyetini göstermesi için yapması gereken bir bildirim şeklinde değerlendirilse de bazı eylemlerde önceden bildirim yapılması akla yatkın değildir. Eylem öncesinde, ağaç kesiminin durdurulması için nöbet tutulacağını, kadınların camilerde namaz kılmasını engelleyen yaptırımlara karşı camilere gidileceğini,

³⁰ Civil Disobedience In Focus, Plato, Henry David Thoreau , H. A. Bedau , Martin Luther King, Jr , Herbert J. Storing, John Rawls, Peter Singer, John Morreall, Vinit Haksar, Joseph Raz, Kent Greenawalt, Brian Smart , Hugo Adam Bedau, ‘Civil Disobedience And Personal Responsibility For Justice’, Birinci Basım, Routledge Yayınevi, Londra, 1991,(“Civil Disobedience In Focus), s. 49-67

³¹ Yakup Coşar, “Kamu Vicdanına Çağrı”, s.11; Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 143

hayvan barınaklarına karşı hayvanların salıverileceğini bildirmek ya da kürtaj yasağına karşı kürtaj gerçekleştiren bir hekimin eylemini önceden duyurması ya da kolluk kuvvetlerine bildirmesi eylemlerin engellenmesi, engellenen eylemin de başarısızlıkla sonuçlanması riskini taşır³².

Kamuya açık ifade edilen düşünce, toplum gündemine bu açıklıkla girebildiği ölçüde kendini sürdürme ve toplumu etkileyebilme zemini bulur. Toplumsal, ahlaki ve hukuki iddia ile gerçekleşen itiraz, bu ilkeye bağlılığıyla takip edilen, gerekçeleri üzerine düşünülebilen, benimsenen ya da reddedilen olmayı kamunun gündemine sunarak kendini toplumsallaştırır, politikleştirir. Bu sebeple kamuya açıklık ilkesinin yaratacağı süreci, haksızlığın algılanışını tekil düşüncelerden çıkarıp toplumun genelinde düşünsel ve eylemsel dönüşümün yaratılacağı bir süreç olarak değerlendirebiliriz.

1.3.3. Şiddetsizlik

İtaatsizliğin, şiddetsiz bir eylem formunda devam etmesinin önemini, toplumda yaratacağı etkiyi; yönetim mekanizmalarının şiddet kullanımını dayandırdığı kaynaklara değinerek görmeye çalışacağız. Şiddeti, adil amaçların gerçekleştirilmesinin aracı olarak gören doğal hukuka karşı oluşan pozitif hukuk, şiddetin, tarihsel, külli bir oluşum olduğunu ama yasalarla denetlenmesi gerektiğini ifade eder. Bu ifade biçimleri hukukun araçsal ve amaçsal yönelimlerini birbirinden ayırarak; doğal hukuku amaçların adil ve haklı olduğu bir durumda araçların kendiliğinden meşru görüleceği; pozitif hukuku ise araçların hukuka uygunluğunu denetleyerek adil ve haklı amacın garanti altına alınacağı alana çeker³³.

³² Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 143

³³ Walter Benjamin, Jacques Derrida, Werner Hamacher, Giorgia Agamben, Robert Cover, Zeynep Direk, Aykut Çelebi, Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Hazırlayan ve Sunuş Aykut Çelebi, Walter Benjamin, “Şiddetin Eleştirisi Üzerine”, Çev. Ege G. Çelebi, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, (“Şiddetin Eleştirisi Üzerine”), s. 21 vd.

Böylesi keskin bir ayırım hukuk felsefesi açısından aydınlatıcı olsa da toplum yönetiminde hukuka daha bütünlüklü yaklaşmak gerekir. Hukuk, kavramsal ayrımlara gidilse de aslında amaçları ve araçlarıyla bir bütün olarak toplumsal sözleşmenin bütün ahlaki değerlerinin ve sözleşmenin dayandığı adalet ilkesinin garantörlerinden olmak zorundadır³⁴. Bireylerin ve yönetim mekanizmalarının şiddeti kullanımı hukuk tarafından belirlenir ve denetlenir. Bu aslında yönetim mekanizmasının, bireylere, şiddet kullanımını kural olarak yasaklayan yaklaşımıdır. Yönetim mekanizması, ideal düzende, sırf topluma hizmet için ortaya çıkmış ve kendisine bu sebeple toplum tarafından rıza gösterilmiş bir organizasyon olarak görülür, bir kişi ya da grubun iktidarı değildir rıza verilen, toplumun tamamının iradesinin yansımasıdır³⁵. Ancak hukuk, yönetim mekanizmasının kendi menfaatlerine yönelen beklentilerinin garanti altına alındığı zorlama aracına çevrilir ve bu durum hukuksal amaç olarak topluma sunulursa meşruiyeti sorgulanmaya başlar.

Yönetim mekanizması iyi yönetememe halinde olsa bile sözleşme hala devam ettiği için tarafların sözleşmenin ilkelerine bağlılığı gerekir. Sivil itaatsizin doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kaldığı haksızlık karşısında şiddetsiz olarak kendini ifade etmesi de bundandır, eylemde, kaba güç kullanılarak başkalarına zarar verilmesi, kendini oluşturan vicdani ve bilişsel arka planı yerle bir edebileceği gibi kendisinin topluma yaptığı çağrışı, tehdite dönüştürecektir³⁶.

Sivil itaatsizlikte, şiddetsizliğin kural, şiddet kullanımının ise istisna olarak değerlendirilebileceğini savunan düşünürler de mevcuttur. Eylemciler tarafından şiddetin önceden tasarlanarak eylemin şiddetle kendini ifade ettiği bir biçim alması ile ani ve savunma refleksiyle gelişen şiddetin bir tutulmaması, ruhsal baskıyı ve diğer kişilerin serbestisini engellemenin şiddet sayılmaması, kaçınılmaz

³⁴ Jacques Derrida, “Şiddetin Eleştirisi Üzerine”, s. 90 vd.

³⁵ Hannah Arendt, Şiddet Üzerine, Çev. Bülent Peker, Sekizinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 54 vd.

³⁶ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 139

durumlarda eşyalara verilen zararın şiddeti tırmandırmaması koşuluyla şiddet dışı değerlendirilmesi bu ayrımlardan bazılarıdır.

Eylemlerin, kamuya basın aracılığıyla yanlış duyurulma biçimlerinin, hükümet sözcülerinin bu eylemlere dönük spekülasyonlu açıklamalarının bu ayrımındaki payı büyüktür; sivil itaatsizlik eylemlerini şiddet içeren diğer direnişlerle ve isyanlarla aynılaştırma bakış açısıyla gerçekleştirilen bu pratikler, sivil itaatsizliğin özgünlüğüne gölge düşürmektedir³⁷. Bu ayrımı yapanlardan Dreier'in ve Hengesbach'ın şiddet içerikli bazı davranışları değerlendirirken takındıkları ortak tavır, şiddetin şiddeti doğuracağı, makul olanın şiddet kullanmak değil şiddete katlanmak olacağıdır; ancak özgün bir mücadele yöntemi olan sivil itaatsizliğin çağrısının doğru anlaşılması ve hedefine ulaşması açısından bu ayrımın dikkate alınmasını gerekli görürler³⁸.

Yönetim mekanizmasının devlet halinin kötü gidişatına karşı gelişen mücadelelerdeki şiddet aracı ile sivil itaatsizlik meselesindeki şiddetsizlik halini birbirine karşı değerlendirmek; sivil itaatsizliğin demokratik bir hukuk düzeninde vuku bulabileceği belirlenmesi açısından pek mümkün görünmemektedir. Bu farkı, mücadele biçimlerinin gerçekleştiği farklı yönetim mekanizmaları alanlarında ya da başka bir deyişle eylemcilerin etkileneni ve etkileyeni oldukları yönetim mekanizmalarını görme biçimlerinde bulmak gerekir. Sivil itaatsiz, içinde bulunduğu toplumu ve yönetim mekanizmasını toplumsal sözleşmeye bağlı; ancak yine bağlı olduğu sisteme içkin bir düzeltmeye muhtaç görür ve bu koşulda şiddeti bir araç olarak kullanmamayı tercih eder.

³⁷ J. Habermas "Kamu Vicdanına Çağrı", s. 125 vd.

³⁸ Hayrettin Ökçesiz, "Sivil İtaatsizlik", s. 141

1.3.4. Hukuk Devleti İdesiyle Çelişmeyen Ahlaki ve Politik GÜdülenme³⁹

Eylemin, bilişsel ve vicdani arka planını ifade eden bu özelliğin, diğer ilkesel özelliklerden farklı olarak taşıdığı öznel anlam sebebiyle ispatı çok daha zordur. Sivil itaatsizin, bu eylem biçimi açısından kendisini itiraz etmeye yönelten, dışsal etkilerin şekillendirdiği ama yine de bilişsel ve içsel bir kararla açığa çıkan davranışının; ahlaki ve politik güdülenmesinin sonucu olması gerekir.

İçinde bulunduğu zamanın ve uzamın öznesi ve bunları deneyimleyen olarak kendini gerçekleştirmeye çalışan sosyolojik birey, parçası olduğu toplumu, boş bir kap olarak değil toplumsal olarak üretilen bir ürün olarak görür⁴⁰. Bu görüş, öznelerin kendi hakikatlerine göre yaşamda farklı politikalar üretmelerine ve uygulamalarına neden oluyorsa o halde sivil itaatsiz de itirazının toplumsallaşması ve toplumun ahlaki ve politik ölçülerle üretilmesini isteme eğilimini taşıyabilir⁴¹. Sırf vicdanla açıklanamayacak bu eğilim, vicdanın, ahlaki ve politik öğelerle ortaya çıktığı daha geniş bir yoğunlaşmaya işaret eder.

Hukuk sisteminin gerekliliği idesine bağlılık açısından ise daha başlangıçta eylemin riskleri, itaatsizin vicdanen bir karar verdiğini söylememize yeterdir; ancak bunu hukukun normatif düzeninde açıklayabileceğimiz bir argümanımız yoktur ve itaatsizin, vicdani yoğunlaşmayla hareket edip etmediği sürecin tamamında takınacağı tutum sonrasında edinilebilir bir bilgidir zaten ilkesel özellik olarak kabul edilmesi, kavramın içeriğini açıklayabilmek içindir⁴².

³⁹ Bu ilkesel özellik, Prof. Dr. Hayrettin Ökçesiz'in kendi özgün isimlendirmesi değiştirilmeden kullanılmıştır.

⁴⁰ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, Dördüncü Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016, ("Mekânın Üretimi"), s. 97

⁴¹ Funda Çoban, *Sokak Siyaseti Siyasalın Gündelik Kuruluşu Bağlamında Bir İnceleme*, Birinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 68-69

⁴² Hayrettin Ökçesiz, "Sivil İtaatsizlik", s. 145

Yasaya aykırı, kamuya açık ve şiddetsiz eylemin, toplumsal sözleşmeye uygun ahlaki ve politik nitelikteki hukuk sistemine ulaşma amacıyla gerçekleştirilmesi bu eylemin hem amacı hem de verdiği mesajdır. Bu mesajın siyasi özelliği, kişisel çıkarların ötesinde kamusal yarar için itiraz etmekken, içinde yaşadığı toplumun değerleriyle olan bağını koparmaması ve eylemini bu motivasyonla ortaya çıkarması, ahlaki özelliğini gösterir.

Bütün bu nitelikler, eylemcilerin kolektif nitelikleri olduğu kadar eylemi gerçekleştiren kişilerin tek tek, kendisini doğru konumlandırma zorunluluğu doğurur. Sivil itaatsizliğe yöneltilen en temel eleştiri, yasayı çiğneyerek daha iyi bir hukuk sisteminin inşa edilmesinin kendi içinde çelişki oluşturduğudur. İtaatsizin eylemini oluşturan güdüyü, diğer insanlarla özgür ve eşit olarak oluşturdukları temel ilkelerden yani toplumsal sözleşmenin kaynağından uzaklaştığı üzerinden açıklaması gerekecektir ve buradaki en güçlü argümanı da hukuk sistemi idesinden kopmayışı olacaktır⁴³.

1.3.5. Eylemin Hukuki ve Siyasi Sonuçlarına Katlanma

Hukuk ilkelerinden uzaklaşmış hükümete ya da sadece adil olmayan yasaya ve uygulamaya dönük itaatsizlikle sınırlı tutulan bu eylem biçimi, demokratik ve adil bir yönetim sisteminin tamamını yok etme amacı taşımaz. Söz konusu sistemin diğer yasalarını ve uygulamalarını yine demokratik ve adil bir sistem bağlamında değerlendirir ve kabul eder; zaten itirazının kaynağı da demokrasi ve adalet arzusudur⁴⁴. Sivil itaatsizlik eylemi ile çiğnenen yasa kapsamında yargılanmanın ve hatta çoğu örnekte cezalandırılmanın kabul edilmesinin ilkesel bir özellik olup olmadığı konusunda farklı yaklaşımlar bulunsa da ağırlıklı olarak kabul edilen, sonuçlara katlanmanın sivil itaatsizliğin meşru dayanaklarından olduğu yönündedir.

⁴³ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 145

⁴⁴ Ronald Drowkin, “Kamu Vicdanına Çağrı”, s. 151

Kamuya ve hükümet organlarına karşı açık bir şekilde propagandası yürütülen itiraz, sistemin geneline dönük olmadığını, sistemin toplumsal sözleşmeye en uygun hale getirilmesi için büyük bir bağlılıkla hareket edildiğini bu ilke ile kanıtlayabilir⁴⁵. İtaatsiz, ilgili yasanın adil olmadığını söylerken ve bu ihlalin sonucunda aldığı cezaya katlanırken farklı iki olguya dair tutum alır⁴⁶. Adil olmayan bir yasaya itiraz etmek, adalet talebi açısından farklı bir normla ilişkiliyken, cezaya katlanma başka bir normla ilişkilidir. Sözleşme kurulurken taraflara sadece hakların değil sorumlulukların da yüklendiğini daha önce belirtmiştik. Sözleşmenin tarafı olabilecek yurttaş olma ehliyeti, adaletin varlığı için gerektiğinde at sineği⁴⁷ olmayı gerektirir. Aynı zamanda hukuk sistemine bağlılık da taraf olabilmenin şartıdır. Bu durumda adalet ayrı bir norm, hukuk sistemine bağlılık ayrı bir normdur. Hukukun gerekliliğine işaret eden norm, cezaya katlanmanın referansı olarak görülebilir.

Bu ilkesel özellik değerlendirilirken yasa ihlali sebebiyle gerçekleştirilen yargılamanın, sonuçlarına katlanılsın ya da katlanılsın, aynı biçimde olacağını gözden kaçırmamak gerekir. Yani yaptırımlara rıza gösterilse de gösterilmese de yargılama daha sert ya da daha yumuşak olmayacaktır. Adaletten yana ortaya çıkmış bu itirazın daha fazla duyurulabileceği, üstelik hukuka bağlı eğiliminin de gücüyle daha fazla destek görebileceği alanları ve davranışları kullanmak sivil itaatsizlik eyleminin stratejik kurgusuna uygun düşecektir. Sonuçlara rıza gösterme halinin kamuoyunun dikkatini çekmek açısından stratejik bir niteliği bulunmaktadır⁴⁸. Bu strateji, yargılama esnasında itirazı ve savunusunu muhataplara direk, mahkeme salonlarında yöneltme ve kamuya bu katlanma halini göstererek sempati kazanma fırsatı sağlama ihtimali taşıdığı için önemlidir. James

⁴⁵ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 148

⁴⁶ Platon, “Sokrates’in Savunması”, s. 78

⁴⁷ Sokrates, kendi yaşamında bilginin sürekli sınanması gerektiğini ve bunu yapmanın yurttaşlık açısından en ahlaki davranış olduğunu söyler. İnsanların sorgulamadan rıza gösterdiği hiçbir şeyin olmaması için gerektiğinde huzursuzluk yaratacak denli sorgulamalar yaratmayı at sineği benzetmesi ile ifade eder. Bu benzetmeye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Fatmagül Berktaş, Politikanın Çağrısı, Üçüncü Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, (“Politikanın Çağrısı”), s. 45 vd.

⁴⁸ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 109

M. Jasper'ın, stratejilerin doğru üretilmesiyle kaynakların daha etkili kullanılabileceği şeklindeki belirlemesi de bu düşünceyi destekler niteliktedir⁴⁹.

Sivil itaatsizin eyleminin sonuçlarına katlanmaması durumunda o eylemin sivil itaatsizlik olmaktan çıkmayabileceği, bu sonuca varmak için diğer ilkelerle bütünlüklü bir değerlendirmenin yapılması gerektiği yönünde fikirler de mevcuttur. Brian Smart, Rawls'ın tanımı üzerinden bazı sorular sorar ve diğer bütün koşullar ve amaçlar mevcutken eylemcinin samimiyetinin sırf cezaya razı olmakla ölçülemeyeceğini belirtir⁵⁰. Yine Bedau, hükümet söz konusu adaletsizlikte yeterince masum değilken yani kastı söz konusuysen eylemciden tam bir rıza beklemektense şiddetsizlik, hukuk idesi, kamuya açıklık gibi özellikleri taşıdığı durumda, eyleminin amacının gerçekleşmesini daha ön planda tutmaktan bahseder⁵¹.

Eylemcinin yöneleceği bu iki eğilimle farklı sonuçlar doğabileceğini söyleyebiliriz. Yargı merciinin karşısına çıkmak bile yukarıda belirttiğimiz stratejik faydaların dışında, sivil itaatsizliğin statü kazanmasını sağlar. Sivil itaatsizliğin yasal olarak tanınması, hukuki belgelerde bu kavramın geçmesi, yasaların bu eylemlerin yarattığı sivil farkındalığın baskısı ile değiştirilmesi toplumsal ve hukuksal kazanımlar olarak görülebilir⁵². Yaptırıma razı olmayarak toplum tarafından meşruiyetini riske atan, eylemin görünürlüğünü sürdürmektense ceza çekmemeyi tercih eden eylemci, bir anlamda eylemi devam ettirme fırsatı bulsa da diğer taraftan toplumda yaygınlaşma ve hükümette düzeltici etki yaratma imkanını bulamayabilir.

Hükümetlerin, kötü yürüttüğü yönetim faaliyetlerine karşı gelişen farklı protesto ya da itirazların, gücü elinde bulunduranlar tarafından hemen kabul edilmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması pek de karşılaşılan bir tutum değildir. Bu sorun karşısında kendisini barışçıl ve sembolik bir eylem olarak örgütleyen sivil itaatsizliğin amaç

⁴⁹ James M. Jasper, "Ahlaki Protesto Sanatı", s. 88

⁵⁰ Brian Smart, "Civil Disobedience In Focus", s. 207

⁵¹ Henry David Thoreau, "Civil Disobedience In Focus", s. 45 vd.

⁵² Hayrettin Ökçesiz, "Sivil İtaatsizlik", s. 150

ve araçlarının kesintisiz bir uyum taşıması, halihazırdaki alanların daha elverişli kullanılması gerekir. Fiziksel olarak daha küçük alanlarda kontrol, yönetim ve etkileme daha uygulanabilirken büyük alanlara yayılan eylemlerin kontrolü ve yönetimi zorlaşabilmekte; eylemin, prensiplerine uygun sürdürülmesinde aksaklıklar yaşanabilmektedir. Bu ilkesel özelliği, eylemin taşındığı bütün alanların çok yönlü değerlendirilmesi açısından ele almak, eylemi işler ve güçlü kılabilir.

1.4. Sivil İtaatsizliğin Meşruiyetinin Dayanakları

Sivil itaatsizliğin tanımı ve ilkesel özelliklerine bakıldığında, bir yandan hukukun diğer yandan siyasi ve ahlaki referansların etkilerini görürüz. Eylemin kendini toplumsal fayda için hukuk ile sınırlandıran politik tavrı, aslında hukuk, etik, siyaset ve ahlaki değerlerin birlikte olduğu bir alana işaret eder. Bu haliyle meşruiyet dayanaklarını da bu alanlar üzerinden açıklar. Meşruiyet, hukuksal norma uygun olma hali olarak dar; bir hukuk kuralının ve kurumunun, kendinden üst hukuksal ve etik norma uyması gerektiği açısından ise geniş anlamda yorumlanır. Yani salt yasaya uygunlukla değil; ahlaki değerlere uygun bir hukuksal norma dayanarak meşru olunabileceğine vurgu yapılır⁵³.

Pozitif hukuk ve doğal hukuk arasında, adaleti gerçekleştirme ve gerçekleştirilirken kullanılan araçlar açısından bir ayrım bulunur. Bu da adil olan yasanın kim tarafından yapılabileceği ve nasıl denetleneceği sorusunu ortaya çıkarır⁵⁴. Modern hukuk sistemi açısından bu yetki toplumun kendi menfaatlerini korumak için belirlediği temsilcilere verilebilir ve yine toplum tarafından denetlenebilir. Yapılan yasalar, daha üst bir ahlaki ve hukuki norm olarak toplumsal sözleşmeye

⁵³ Ender Ethem Atay, "Hukukta Meşruiyet Kavramı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, Sy. 2, 1997

⁵⁴ Doğal hukuk ve pozitif hukukta adalet kavramı üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Gözler, "Tabî Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı", Muhafazakâr Düşünce, Yıl 4, Sy. 15, 2008, s.77-90

uygun olmalıdır, aksi durumda toplumsal denetim sonucu bu yasalara itiraz edilebilir⁵⁵.

Toplumsal sözleşmeye göre yönetenlerin de görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Hukuk devleti, yasa dışı şekilde ortaya çıkacak hukuk dışı bir düzen ihtimaline karşı zaman zaman hukuk kuralının dışına çıkan bir eğilim içine girebilir. Sivil itaatsizlik bu sebeple hukuk devletine bağlı olarak devam eder. Çünkü demokrasiyle yönetilen, insan haklarını koruyan anayasaları olan hukuk devletleri bile asla bozulmayacak ya da bir bütünen bu özellikleri koruyacak sabitliğe değil demokrasi ve anayasal özelliklerini sürekli arttıracak bir akıcılığa muhtaçtır⁵⁶. Sivil itaatsizlik açısından da itiraza sebep yasa, tek başına hukuk sisteminin yokluğunu ifade etmez. İtiraz ile ortaya çıkarılmak istenen, demokratik bir hukuk devletinin ilkeleri açısından düzeltilmesi gereken yasa için eylemcilerin ve yönetenlerin sorumluluklarını yerine getirmesidir. Doğal hukukun, yasaların doğadan ve buna bağlı olarak tanrıdan geldiği ile başlayan ama en sonunda insan aklı ve iradesiyle üretileceğine kavuşan yaklaşımı sivil itaatsizliğin motivasyonunda etkili olmuştur. Pozitif hukukun, hukuki düzenin sürekliliği için salt araçları denetleyen yaklaşımı karşısında ise sivil itaatsizlik eylemi, pozitif yasayı çığneyerek pozitif yasanın toplumsal sözleşme bağlamında yeniden yapılmasını ya da düzeltilmesini üstlenir ve pozitif hukukun üretimindeki sorumluluğunu ortaya koyar. Bu açıdan sivil itaatsizlik eyleminin doğal hukuk ve pozitif hukuka dayanan bütünlüklü bir yaklaşımı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir diğer meşruiyet dayanağı sivil itaatsizliğin taşıdığı siyasi ve ahlaki arka plandır. Kişilerin ve grupların, karşılaştıkları ağır haksızlıklara karşı vicdani ölçüleriyle harekete geçmesi sadece sübjektif nitelikte değildir, aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerini de koruması beklenen demokratik, hukuk sistemi açısından objektif bir

⁵⁵ Sözleşme kuramı için ayrıca bkz. Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s. 167

⁵⁶ John Rawls’ın adalet teorisi kapsamındaki sivil itaatsizlik değerlendirmeleri için bkz. Jürgen Habermas, “Kamu Vicdanına Çağrı”, s. 127-133; Hayrettin Ökçesiz’in Dreier’in Sivil İtaatsizliğe İlişkin On Üç Tez’i üzerinden yürüttüğü tartışması için bkz. Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, s.156 vd.

anlam taşımaktadır. Eylemcilerin dünyanın nasıl olması gerektiğine dair tahayyülleri ve nasıl bir yer olduğuna dair fikirleri vardır ve bunlar yaşadıkları toplumda karşılaştıkları, tarihsel bilgileri, kültürleri, meslekleri ve daha birçok uyarıcı ile şekillenmiştir⁵⁷. Haksızlığa karşı itiraz ederek harekete geçenlerin birlikteliği kolektif bir itiraz olduğunun göstergesidir. Sivil itaatsizlik kapsamında ifade ettiğimiz itiraz ise yöneldiği haksızlığı gerçekleştirenlerin yöneticiler olması ve savunduğu ilkeler açısından kamusal faydanın arzulandığı siyasi bir edimdir⁵⁸. Bu edim, kişi olarak nasıl yaşamak istenildiğini de ifade eden ama aynı zamanda herkesin nasıl yaşaması gerektiği noktasında ortak bir talebe dönüşebilmiş niteliktedir⁵⁹. İtiraz edilen yasa ya da uygulamanın haksızlığının tüm toplumu etkileyeceği endişesi ve yasanın düzeltilmesiyle yine tüm toplumun bu haksızlıktan kurtulacağı inancı ile gerçekleştirilen eylem bu sebeple kendini siyasi ve ahlaki temellere dayandırır, diyebiliriz.

1.5. Demokrasi ve Devlet İlişkisinde Sivil İtaatsizliğin Etkisi

Devletin, bir tarafında kural koymanın diğer tarafında da bu kuralları icra etmenin bulunduğu yapısallığı, bu edimlerin hangi amaçla yapıldığı ve bu amacın toplumla ilişkisinin ne olduğu açısından demokrasi tartışmalarını içinde taşır. Bu çalışmada demokrasiyi, özellikle sadece seçim yöntemleri, karar alma biçimleri ve parlamentonun varlığı üzerinden değil, içinden çıktığı toplumun gerçekliğini istismar etmeyen, sürekli toplum denetiminde olmayı kabul eden ve toplumsal değerleri koruması gerektiğini bilen bir yönetim sisteminin yöntemi olarak ele almaya çalıştık⁶⁰.

⁵⁷ James M. Jasper, “Ahlaki Protesto Sanatı”, s. 212-215

⁵⁸ Haksızlıkları anlama biçimlerindeki farklılıklar ve benzerliklere ilişkin bkz. Fatmagül Berktaş, “Politikanın Çağrısı”, s.23

⁵⁹ Sivil itaatsizliğin, bireysel ve toplumsal açıdan sağlayacağı yarar üzerinden meşru olabileceği yaklaşım için bkz. Carl Cohen, *Civil Disobedience: Concience, Tactics And The Law*, “Justification of Civil Disobedience, Utilitarian Justification Of Civil Disobedience”, Columbia University Press, 1971, s. 120-128

⁶⁰ Giorgia Agamben, “Demokrasi Kavramı Üzerine Giriş Notu”, Çev. Savaş Kılıç, *Dipnot 3 Aylık Sosyal Bilim Dergisi*, Sy. 13-14, 2013, s. 5-8; Donny Gluckstein, “Demokrasi: Hakikat ve Fetiş”, Çev. Cengiz Apaydın, *Dipnot 3 Aylık Sosyal Bilim Dergisi*, Sy. 13-14, 2013, s. 61-83

Burada ayrıca demokratik bir yönetim sisteminde iktidarın ne anlama geldiği üzerinde de durmak gerekir. Rousseau'nun halk egemenliği ile açmaya çalıştığı hükümler kavramında, yöneten kişilerin aslında yönetirken toplumun varlığını sürdürme işini yaptıkları ve iktidarın ancak böyle oluşabileceğine dair vurguları bulunur⁶¹. Arendt'in iktidar değerlendirmesi ise iktidarın ancak insanlarla birlikte var olabileceği, ortak bir amaç için bir araya gelerek eyleyenlerin ortaya çıkaracağı gücün, iktidar anlamı taşıdığı şeklindedir⁶². Ancak eylem süreçleri, taşıdıkları enerji ve yaratabilecekleri sonuçlar açısından tehlike riski de taşımaktadır. Tam da bu sebeple anayasaya, anayasal kurumlara ve bunların sınırlamalarına ihtiyaç duyulur.

Demokratik olduğunu iddia eden bir sistem içinde haksızlığa itiraz eden, toplumsal çağrısı olan, kamuya açık, şiddetsiz ve politik bir eylem olarak sivil itaatsizliği; halk egemenliği ve demokrasi içinden çıkan bir güç olarak değerlendirmemiz de bahsettiğimiz ilkesel özelliklerindedir. İnsanların ortak bir amaç için bir araya gelmesi, bu durumun iktidarı oluşturması sırf nicel çoklukları ile açıklanamaz. Birbirleriyle konuşmaya, birbirlerini dinlemeye başlamalarıyla insanlar politik bir dönüşüm içine girer ve ortak amaç da böylelikle politik olarak zenginleşir⁶³. Toplumun çoğunluğuna haksız görünmeyen daha az bir topluluk için haksız görülmesi sorununda sivil itaatsiz çoğunluğa çağrıda bulunur. Yasayı oluşturan çoğunluğa sivil itaatsizlik eylemleri iki şekilde yönelir; haksızlığı duyurarak bütün toplumun gündemine taşır ve kendileri dışındakilerin bu haksızlık üzerine yeniden düşünmesini sağlar. Demokratik hukuk devleti olduğunu belirten yönetim mekanizmalarında çoğunluk kararı ile ortaya çıkan yasanın, kötülük amaçladığı başka hiçbir dayanağı yoksa gerçekçi bir iddia niteliği taşımaz ama neticesi

⁶¹ Rousseau'nun halkın kendisini yönetmesinin en iyi yönetim biçimi olduğu, egemenliğin bölünmezliği üzerine yürüttüğü tartışmanın ayrıntıları için bkz. Jean-Jaques Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, Yirminci Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 23-64

⁶² Fatmagül Berktaş'ın, Arendt değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Fatmagül Berktaş, "Politikanın Çağrısı", s.53 vd.

⁶³ Harrop E. Freeman, "Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş", s. 120 vd.

itibarıyla haksızlığa sebep olmak kötü olmakla ilgilidir⁶⁴. Bunun düzeltilmesini amaçlayan sivil itaatsizlik eylemi, kamusal çağrı niteliğiyle çoğunluk olarak yönetenlerin, azınlığı da görmesini ve aldığı kararları azınlığı yok saymadan vermesini talep ederek demokratik yönetimin gelişimini sağlar⁶⁵.

Şunu belirtmek gerekir ki eylemler de sırf niyetleri üzerinden değerlendirilemez. Eylem sürerken oluşan koşullar, olgular ve eylemcilerin değişen koşullar ve olgular içerisindeyken nasıl davrandığı meselesi eyleme asıl niteliğini kazandırır. Bu da ilkelerin ve değerlerin sürekli canlı tutulmasıyla ilgilidir. Değişen koşullar ve olgular eylemcilerin bunlara ilişkin sürekli politik değerlendirme yapmasını gerektirir. Bu süreklilik, ilkeleri göz ardı etmeyen bir temelde devam ettiği sürece meşruiyet dayanaklarını koruyabilir. Böylesi bir dinamizm hem toplumun parçası olarak eylemcileri hem de muhatap olarak yönetenleri demokrasi ve haklara ilişkin davranışlara zorlar.

Rosa Parks ile başlayan ve King ile süreklileşen Otobüs Eylemi, Gandhi'nin Tuz Yürüyüşü, hükümetlerin yasalarını değiştirmesini sağlamıştır; Antigone ve Sokrates ise adil olmayan yasaya itiraz edebilmenin cesur ilhamları olmuşlardır ama aynı zamanda toplumun, demokrasi ve eşitlik ile yönetilme arzusunun politik bir alan olarak kamusal mekânda tartışılabileceğini göstermiştir. Kamusal mekânda yürütülen tartışmaya, yönetenlerin kayıtsız kalması hem egemenlik açısından hem de toplum düzeninin sağlanması açısından pek mümkün olmamaktadır⁶⁶. Bu haliyle devletlerin demokratikleşmesinde sivil itaatsizlik eyleminin zorlayıcı niteliği olduğundan da bahsedilebilir.

⁶⁴ Hukuk devletinin tarihsel gelişimi içinde yasa yapılırken dayanılan amaçların değişim süreçleri için bkz. Hayrettin Ökçesiz, "Sivil İtaatsizlik", s. 104 vd.; yasanın iyi ya da kötü olmasını toplumsal ve bireysel değer ve ihtiyaçlarla açıklayan bakış açısı için bkz. Kasım Akbaş, Melike Belkıs Aydın, Sevtap Metin, Ertuğrul Uzun, Çağdaş Hukuk Düşüncesine Giriş, Melike Belkıs Aydın, "İnsanlar Kötü Kurallara İtaat Etmez: Gustav Radbruch", Birinci Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.113-138

⁶⁵ Bu konuda geniş çaplı bir sosyolojik çalışmanın olmadığını toplumun her kesimini görmeye açık yönetim eğiliminin oluşmasında, demokratikleşmesinde sivil itaatsizlikten etkilenilebileceğini belirten görüş için bkz. Jürgen Habermas, "Sivil İtaatsizlik", s. 20 vd.

⁶⁶ İktidarlar tarafından üretilen sınıflar ve kentlerin ters yüz edilmesini içeren tartışmalar için bkz. Henri Lefebvre, "Mekânın Üretimi", s. 95 vd.; Funda Çoban, "Sokak Siyaseti", s. 269 vd.

Demokratik yönetim mekanizmalarında nihai kararı çoğunluk verir. Karar veren çoğunluğun niteliği, demokratik olması ise azınlığın haklarını ve taleplerini görmesi açısından zaruridir. Zaten böylesi bir sistem içinde azınlığın hakları ve talepleri için yapılan eylemler, totaliter yahut despot sistemlerdeki gibi engellenmesi ya da baskılanması gereken fiiller olarak görülmeyecektir⁶⁷. Sivil itaatsizlik eyleminin ortaya çıktığı ilk zamanlarda, yönetenler tarafından kamu güvenliği karşısında bir risk olarak görülmesi; itirazı ve talepleri anlaşıldıktan sonra değişmesi gereken bir algıdır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin, yönetim mekanizması tarafından demokrasinin sürekli ilerleyen ve gelişen anlamı içerisinde güçlü bir uyarıcı olarak görülmesi ve demokratik hukuk sistemine içkin değerlendirilmesi sistemin içerik ve yapısal olarak gelişimine katkıda bulunacaktır⁶⁸.

2.BÖLÜM: HEVSEL VAKASI: EKOLOJİK BİR YAŞAM İÇİN SİVİL İTAATSİZLİK DENEYİMİ

2.1. Ekolojik Bir Mekân Olarak Hevsel Bahçeleri

Varlığı, tahminen sekiz bin yıllık bir geçmişe dayandırılan Hevsel Bahçeleri, Dicle Vadisi ile çevrelenmiş, Dicle Nehri'nin kıyısında yoğunlaşan tarımsal, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Diyarbakır şehir merkezine bağlı bir alan içindedir⁶⁹. Sınırları, Mardin Kapı ile başlayıp güneyde On Gözlü Köprü'ye, doğuda Yeni Kapı'ya kadar uzanır ve bu alan yaklaşık on bin dönüm kadardır⁷⁰. Birçok medeniyetin geçtiği, farklı inançtan ve halklardan insanların birlikte yaşadığı

⁶⁷ John Rawls, "Kamu Vicdanına Çağrı", s. 73 vd.

⁶⁸ Hayrettin Ökçesiz, "Sivil İtaatsizlik", s.181 vd.

⁶⁹ Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Nomination for Inscription on The World Heritage List, Diyarbakır, 2014, s. 24 <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1488.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

⁷⁰ Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Nomination for Inscription on The World Heritage List, Diyarbakır, 2014, s. 64 <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1488.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

Diyarbakır'da, bugün surları aşan bir büyüme ve kentleşme söz konusu olsa da şehrin en bilinen sembollerinden Hevsel Bahçeleri, sadece doğal bir güzellik olarak değerlendirilemeyecek kadar önemli bir tarihsellik taşımaktadır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Diyarbakır surlarının eteklerindeki Şatt (Dicle) Nehri boyunca uzanan bostanlardan, burada yetiştirilen bitkilerden, ağaçlıklar ve geniş vadiden bahsedilir; diğer tarımsal ürünler ve şehirde yapılan zanaat eserlerinden hayvanlara kadar birçok maddi kaynağın, Hevsel Bahçeleri içerisinden geçirilerek Dicle Nehri üzerinden, su yoluyla başka kentlere satılmak üzere taşındığı belirtilir⁷¹. Ayrıca Dicle Nehri'nin debisinin düşmesiyle oluşan Hevsel Bahçeleri'nin yani bahçe kültürünün hem sosyal ve kültürel hem de ekonomik ve tarımsal niteliği bulunmaktadır; bu kültür, doğu ve batı uygarlıklarında eğlence, iyi vakit geçirme gibi hazza dair anlamlar taşıırken; otuzdan fazla uygarlığın yaşadığı bir mekân olarak fetihlere, mevsimlere, ekme biçmeye ve diğer ihtiyaçlara dayalı olarak sürekli dönüşen aslında canlı diyebileceğimiz bir yapısallık taşır⁷². Bu kullanım ve sürekli değişim, dinamik varlığının yanında kamusal bir alan olduğunun da göstergesidir.

Hevsel Bahçeleri, içinde ve etrafında yaşayan insanlar dışında diğer canlılar açısından da incelenmeye değer bir mekândır. Dicle Vadisi'nin bilhassa Hevsel Bahçeleri, özgün bitki örtüsü ile endemik bitki ve hayvan türlerinin yaşadığı bir alandır. Kuşların göç yolundaki Hevsel Bahçeleri'nde içinde kum kırlangıçları, yalıçapkını, saksagan, kukumav gibi kuşların olduğu 180'in üzerinde kuş türü belirlenmiştir; dünyada sadece Fırat ve Dicle Nehri'nde rastlanan Fırat Kaplumbağası olarak bilinen *Rafetus euphraticus* bu alanda yaşamakta ve yuvasını bu alana kurmaktadır yine sincap, kirpi, kertenkele, susamuru, kızıl tilki, sansar

⁷¹ Evliya Çelebi, Seyahatname, 4. Kitap, C. 1, Hazırlayanlar; Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, ("Seyahatname"), s. 54 vd.

⁷² Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2014, ("Alan Yönetim Planı"), planın ayrıntılı içeriği için bkz. http://www.worldheritageturkey.com/media/dosyalar/Diyarbakir_alan_yonetim_plani.pdf (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

türlerine bu alanda rastlanmaktadır⁷³. İpek böceği ve ipek üreticiliği ise yine Hevsel Bahçeleri'ndeki yoğun dut ağaçlarının varlığıyla ilgilidir. İpek Yolu'nun politik sebeplerle değiştirilmesine kadar bu alanda ipek ithalatı ve ihracatı önemli bir ticari faaliyet olarak devam etmiştir.

Romalılar Döneminde, Pers istilasından kaçan Nusaybin sakinleri, Diyarbakır'a girişleri Eski Diyarbakır'ı çevreyen surların girişinde engellenince Diyarbakır Surları'nın eteklerindeki Hevsel Bahçeleri'ne yerleşirler. Bu zorunlu göç ile birlikte Nusaybinlilerin yaşamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için Hevsel Bahçeleri'nde sebze, meyve ve diğer besin ürünlerini ilk yetiştirenler oldukları yani ilk tarımsal faaliyetlerin bu şekilde başladığı belirtilir⁷⁴. Bugün hâlâ söğüt ve kavak ağaçlarının sıklığı, Fiskaya denilen ve Hevsel Bahçeleri ile neredeyse iç içe bulunan mahallede yaşayanların hem kerestecilik yaparak ekonomik kalkınmasını sağlamakta hem de yakacak, barınma gibi ihtiyaçlarını gidermektedir. Diğer taraftan Hevsel Bahçeleri içindeki bostanlarda, karpuz, kavun, maydanoz, reyhan gibi meyve ve sebzelerin yetiştirilmesine devam edilmektedir.

Kentleşme sorunu, şehrin büyümesiyle birlikte şehir merkezinden giderek uzaklaşılması ama en önemlisi de kamusal alanların ticari alanlara çevrilmesi politikalarına rağmen Hevsel Bahçeleri, insanlık tarihinin ve ekolojik yaşamın anlamının farkında olanlar tarafından korunmaya devam etmektedir. Bugünün koşullarında kapitalizmin ifade ettiği biçimde kâr sağlamayan bu sebeple varlığının anlam taşımadığı bir alan olarak görülen Hevsel Bahçeleri, yakın ve uzak çevresindeki toplumların kazandıkları değerler açısından kültürel bir üretime kaynaklık etmiştir. Yönetim mekanizmalarının kazanç elde edilmeyeni yok etmek niyetindeki faydacı eğilimi bile Hevsel Bahçeleri açısından yeterli bir yok sayma gerekçesi olarak görülemez. Hangi ideolojik gerekçeden beslenirse beslensin geleceğin inşası fikri, şimdi ve geçmişten gelen birikimsel, mantıksal ve nesnel

⁷³ İbrahim Baştuğ, "Cennet Bahçesi Hevsel", Atlas Dergisi, Mayıs, 2014, s. 254

⁷⁴ Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Nomination for Inscription on The World Heritage List, Diyarbakır, 2014, adaylık dosyasının ayrıntılı metni için bkz. <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1488.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

sürekliliği gelecekte kopararak, etik değer süzgecinden geçirmeyerek tasarlandığında ortaya çıkan bir inşa değil, toplumsal diyalektikle uyuşmayan bir yıkım olacaktır⁷⁵.

Kamusal bir mekân olarak Hevsel Bahçeleri, topluma sunduğu kaynakların kullanım biçimlerine göre yine toplum tarafından şekillendirilmiştir⁷⁶. Hevsel Bahçeleri'ndeki ürünlerin hasat zamanı ya da ağaçların kesim dönemi kendisini izleyen ve ekolojik sürekliliğini tahlil ederek bu faaliyetleri gerçekleştiren kişilerin, mekânın doğasına uygun hareket etmesiyle yakından ilgilidir yani ekolojik doğa ile toplumsal doğanın uzlaşmasıyla varlığını bugüne kadar sürdürebilmiştir. Aksi durumda Hevsel Bahçeleri'nin akıbetinin ne olacağına dair afaki, soyut değerlendirmeler yapmaya gerek yoktur çünkü mekânın kendi diyalektiğini önemsemeyen kapitalist ihtiyaç politikalarıyla oluşmuş insan edimleri, mekânları yeniden inşa ederken insan yaşamı ve doğa arasına duvarlar koyar, bu ilişkiyi keserek varlığının motivasyonunu sağlar⁷⁷.

Hevsel Bahçeleri, içinde ve etrafında yaşayanların toplumsallaştığı kamusal bir mekân niteliğindedir. Tarihten bugüne taşıdığı bilgiyle ve deneyimle insanların bugünün bilgisini üretmesindeki etkisi, kimseye ait olmaması, herkesin kullanımına ve üretimine açık olması bu mekânın aslında politik bir alan olarak kullanıldığının işaretidir. Diyarbakır'da bilhassa inşaat sektörünün yaygınlaşmasıyla beraber kontrolsüz bir şekilde artan yapılaşmanın, devasa binaların ve alışveriş merkezlerinin şehre hızlı bir şekilde girerek sadece ekonomik değil kültürel

⁷⁵ Murray Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi Diyalektik Doğalcılık Üzerine*, Çev. Rahmi G. Ögdül, İkinci Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017, ("Toplumsal Ekolojinin Felsefesi"), s. 42 vd.

⁷⁶ Toplumunun içinde yaşadığı mekân ile yaşamsal faaliyetleri arasında kurduğu siyasal ilişkinin öz-yönetim ve katılım ile açığa çıktığına dair tartışmalar için bkz. Andy Merrifield, Antonio Negri, Asef Bayat, David Harvey, Loic Wacquant, Miguel Amoros, Soner Torlak, *Mekân Meselesi*, Soner Torlak, "Mekân Meselesine Bir Giriş", İkinci Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, ("Mekân Meselesi"), 2016, s. 11 vd. ; politik bir mekân olarak kentin, yapı, işlev ve biçim olarak ayrılmadan bütünlüklü ele alınması gerektiğine dair tartışmalar için bkz. ; Henry Lefebvre, *Şehir Hakkı*, Çev. Işık Ergüden, İkinci Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 124 vd.

⁷⁷ Metin Yeğin, "Kapitalist Kent Anlayışına Karşı Eko-Kent Alternatifi: Eko-Topluluk Üzerine Notlar", *Dipnot Üç Aylık Sosyal Bilim Dergisi*, İstanbul, Sy. 8, 2012, s. 112 vd.; Dimitri Roussopoulos, *Politik Ekoloji*, Çev. Fuat Dara Elhuseyni, Birinci Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017, ("Politik Ekoloji"), s. 87 vd.

farklılaşma ile oluşturduğu yabancılaşmaya rağmen Hevsel Bahçeleri ve civarındaki yerleşim yerlerinin kendi özgünlüğünü korumaktaki ısrarını politik bir tavır olarak okumak gerekir.

Dünyanın her yerinde benzer örnekler olsa da Diyarbakır için daha yeni tarihli bir dönüşüm olarak ele alınabilecek bu kontrolsüz büyüme ve belirginleşen sınıfsal farklılıkların etkileri çarpıcıdır. Çok katlı, güvenli sitelerin kullanımı Diyarbakır toplumunun belli bir kesimine tahsis edilmiştir yine alışveriş merkezlerine herkes girebilse de alım gücü bu alanların kullanıcılarını sınırlandırmaktadır. Özel okullar, lüks eğlence mekânları, trafik sorunu ve bunların toplumsal etkileri insanlar için yeni toplumsal meselelerdir.

Bütün bu yeni toplumsal meselelerden bağımsız değerlendirilmemesi gereken bir husus olarak Hevsel Bahçeleri'nin civarında gerçekleşen başka toplumsal sorunlar da bulunmaktadır. Dicle nehri üzerine kurulan kum ocakları, yapılmış ve yenileri eklenmesi planlanmış hidroelektrik santralleri ("HES") ve nehre kontrolsüzce bırakılan kimyasal atıklar Dicle Nehri'nin debisini hızla düşürmekte, Dicle Vadisi'nin toprak yapısını ve kalitesini olumsuz olarak etkilemektedir. Dicle Vadisi'nin Hevsel Bahçeleri'ni de kapsayan alanında yapılaşma izinleri ve özelleştirme imkânları tanıyacak projeler, 2012 yılından beri şehir yönetiminin ve toplumun gündemindedir. Bu etkiler, tarihselliğini; tarımsal, sosyal, kültürel ve ekonomik geçmişiyle ve bugüne taşıdığı bilgi ve deneyimle izah etmeye çalıştığımız Hevsel Bahçeleri'nin ekolojik yapısını bozulmaya uğratmaktadır. Bu haliyle Hevsel Bahçeleri, artık sadece geçmişi ve temsil ettiği kültür açısından değil bugün kendisine verilmek istenen şekil ve içerik açısından da kamusal ve politik bir mekân özelliği taşımaktadır.

Hevsel Bahçeleri'nin doğanın bir parçası olarak karşı karşıya olduğu yok olma tehlikesini toplumsal ekolojiye içkin değerlendirmek kaybedilecek olanın gerçekte ne olduğunu görmek açısından anlam taşır. Toplumsal ekoloji, insanın bir bütünen doğadan koparak yöneldiği toplumsal yaşamın yarattığı krizle ilgilenirken iki odak

üzerinde durur; ilki, insanın vücuduyla başlayıp bulunduğu mekândan doğaya doğru yayılışı, bu yayılma ile birlikte gelişen ve duyguların da etkilediği düşünce gücü ile içsel ve toplumsal-ahlaki fikirlerin şekillendirdiği praksis ile dışsal davranışlar, ikincisi ise doğada bulunan canlı, cansız bütün varlıkların evrimsel olarak birbirini oluşturduğu yaklaşımdır⁷⁸.

İlkinin politik insan, yurttaşlık, demokratik ve adil yönetim gibi kavramlar üzerinden önceki bölümlerde açıklamaya çalışmıştı⁷⁹. Bu açıklamalarımız bağlamında toplumsal ekolojinin bir ayağı olarak insanın arzuladığı yaşamın nasıl olması gerektiğine dair duygu ve düşünce derinliği ile beslenen bireysel algısının, toplumu ve yöneticileri etkilemesi, toplumun özgürlük, eşitlik, adalet temelinde yani ahlaki ölçülerle inşası ve yönetimi için gerçekleştirdiği bireysel ve kolektif davranışları temel alınır. İkinci odakta ise kendini doğadaki diğer her şeyden üstün gören ideolojik eğilimin yarattığı hiyerarşi ile doğa ve doğanın diğer parçaları üzerinde yürütülen kontrolsüz faaliyetler bulunur. Bu faaliyetler, insanın evrimsel olarak aslında doğadaki diğer her şey ile olan akrabalığı yerine⁸⁰ insanın doğadaki diğer her şeyden ayrı ve mükemmel olduğu ideolojisine dayandırılır ve beraberinde doğaya ve aslında diğer insanlara da her şeyi yapabilme davranışının gerekçesi haline getirilir⁸¹.

İnsanın, algılama ve şekillendirme gücünün, doğayı daha çok izlemek ve toplumsal yaşamı buna uyumlu şekilde inşa etmek yerine kâr elde etme için daha fazla yıkmaya yönelmesinin sebebi de bahsettiğimiz katı hiyerarşik düzenle ilgilidir. Bu

⁷⁸ Murray Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*, Çev. Mustafa Kemal Coşkun, İkinci Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2015, (“Özgürlüğün Ekolojisi”), s. 92

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Birinci Bölüm, 1.1. Sivil İtaatsizliğe Genel Bir Bakış;

⁸⁰ Murray Bookchin, “Özgürlüğün Ekolojisi”, s. 94 vd.

⁸¹ John Muir, ekomerkezci dindarlık anlayışı ile insanmerkezçiliğe karşı çıkarken insanların yiyemedikleri ya da başka türlü faydalanamadıkları canlılarla karşılaşınca hayrete düştüklerini halbuki bir insan kalbinin atışı gibi kristalin kalbinin ya da her bir hücrenin kalbinin attığını ‘en küçük transmikrobik yaratık’ dahil, her canlının içsel bir değeri olduğundan bahseder. Bu içsel değer, bütün canlıların varlıklarını özgünlükleriyle birlikte sürdürebilmelerinin gerekliliğine dair bir vurgudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Greg Garrard, *Ekoeleştirici Ekoloji Üzerine Kültürel Tartışmalar*, Çev. Ertuğrul Genç, İkinci Baskı, Kolektif, İstanbul, 2017, (“Ekoeleştirici”), s. 105 vd.; Murray Bookchin, “Özgürlüğün Ekolojisi”, s. 204 vd.

hiyerarşik düzen sadece insanlar arasında değildir, canlı ve cansız bütün varlıkları kapsar niteliktedir. Hevsel Bahçeleri, toplumsal ekoloji yaklaşımıyla değerlendirildiğinde; içinde sayısız varlığın yaşadığı, ürettiği aynı zamanda kendi akışkanlığı tahrip edilmediği sürece toplumla uyumlu olan ekolojik bir yaşamın mümkün olduğunun kanıtıdır. Toplumun, kapitalist ideolojinin yarattığı kentlere mecbur olmadığına da örneğidir. Bu ekolojik alan, biyolojik alanlardan fazlasıdır çünkü toplumsal yaşamın sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetlerini de kapsar, tarihsel deneyimlerin hafıza mekânı olarak da kendini sürdürür⁸².

2.2. Hevsel Bahçeleri'nin İnsan Hakları Hukuku Açısından Önemi

Hevsel Bahçeleri'nin tarih içerisinde yüklendiği kültürel, sosyal ve ekonomik anlamın sürdürülebilmesi için bu alanın, hukuk sistemleri tarafından da korunmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Somut bir hak oluşturmak, ulusal ve uluslararası insan hakları hukukunda, bu somut hakkın yansımalarını irdelemek bu alanın savunusunu hukuk ve siyaset felsefesiyle temellendirmek açısından da ön açıcı olacaktır. Dayanışma hakları denen ve üçüncü kuşak hakları⁸³ içerisinde sayılan çevrenin, kültür ve tabiat alanlarının korunması, insan ve devlet davranışlarının bu alanlar üzerindeki etkilerinin denetlenmesi gibi ihtiyaçlar, insan haklarının kavramsal tartışmaları ve değerlendirmeleriyle ruhuna uygun bir hâl alabilir.

Literatürde çevre ve ekoloji üzerine yürütülen tartışmalar, farklı dayanak ve nihai hedefler taşısalar da pozitif hukukun dönüşmesinde büyük bir etki ve bu alanda kazanılan haklar açısından önemli bir arka plan oluşturmuşlardır. Çevrenin

⁸² Her ne kadar farklı ekoloji yaklaşımları bulunsalar da farklı dayanakların ve yöntem önerilerinin insanmerkezciliği eleştiren ve doğadaki bütün varlıkların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebileceği bir alanın inşasına ihtiyaç duyulduğu belirten; ancak bu şekilde yaşamın devam edebileceği konusunda ortaklaşan genel bir eğilimi olduğundan bahsedebiliriz. Bu konu hakkında bkz. Brian Morris, *Antropoloji Ekoloji ve Anarşizm*, Çev. Baran Karsak, Birinci Baskı, Kolektif, İstanbul, 2018., (“Antropoloji Ekoloji ve Anarşizm”), s. 241-256

⁸³ Zeynep Özlem Üskül Engin, *Ekolojik Kriz Etik ve Hukuk*, Birinci Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017, (“Ekolojik Kriz Etik ve Hukuk”), s. 154-157; Rona Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, İkinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.67-68

korunması ve ekolojik talepli insan hakları hareketlerinin yerelde ve uluslararası mecralarda yürüttükleri mücadele neticesinde yönetim mekanizmaları, bu alanda koruma ve denetleme faaliyetleri yürütecek ulusal ve uluslararası insan hakları kurumları oluşturma mecburiyeti içine girmişlerdir⁸⁴. Hevsel Bahçeleri'nin Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınışı da bu mücadelelerin bir neticesi olarak açığa çıkmıştır.

2.2.1. Çevrenin Korunması Hakkı ile Ekoloji Arasındaki Gerilim

Ekolojik yaşamın güvence altında olduğu toplumlarda insan haklarının etkin kullanımının daha yaygın olabileceği fikri, uluslararası insan hakları hukukunun oluşum süreci ve uygulanma ilkeleriyle uyumluluk gösterir. Ekoloji, temelde tahakküm ilişkilerini eleştirerek devletin, halkın koruyucusu olma anlayışının yanına yönetimin yerelerde güçlendirilmesini ve yurttaşların bu yönetimi direkt denetlemesini koyar, bu anlayışla dönüşmesi gereken alanın sadece ulus devlet sınırlarının içi değil yaşadığımız gezegenin tamamı olduğunu ileri sürer⁸⁵. Uluslararası insan hakları hukukunun temel belgeleri arasında sayacağımız Birleşmiş Milletler (“BM”) Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (“AİHS”) kuruluş metinlerindeki amaçlar açısından birbirini beslemektedir. Dayanak sözleşmeler, her ne kadar insanların bağlı oldukları devletler içinde insan onuruna yaraşır ölçülerle yaşaması gerektiğine dair yani daha çok insanı merkeze alan düzenlemeler olsalar da yaşadıkları mekânın, bu hakların kullanıma uygun olması vurgusu pekâlâ ekolojik yaşamın hukuki dayanağı olarak değerlendirilebilir.

BM Şartı'nda ‘Birleşmiş Milletler halklarının, Antlaşmada, insanın ana haklarına, insan şahsının haysiyet ve değerine, erkek ve kadınların eşitliğine olan imanlarını

⁸⁴ Çevre hareketleri ve bazı eylemleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kurt Shock, Sivil Direnişin Bugünü, Çev. Netice Altun, Birinci Baskı, Amara Yayıncılık, İstanbul, 2017, (“Sivil Direnişin Bugünü”), s. 86; Greg Garrard, “Ekoeleştirir”, s. 39-41

⁸⁵ Janet Biehl, Toplumsal Ekoloji Siyaseti, Çev. Esra Eren, Birinci Baskı, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2016, (“Toplumsal Ekoloji Siyaseti”), s.135-136; Dimitri Roussopoulos, “Politik Ekoloji”, s. 79

bir kere daha ilan etmiş olmalarına ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya, daha geniş bir hürriyet içerisinde daha iyi hayat şartları kurmaya karar verdiklerini beyan etmiş bulunmalarına...’ ifadesi geçmektedir yine AİHS’te ‘dünyada barış ve adaletin asıl temelini oluşturan ve korunması öncelikle, bir yandan gerçekten demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve ortaklaşa saygı esasına bağlı olan bu temel özgürlüklere derin bağlılıklarını bir kez daha tekrarlayarak...’ denmektedir⁸⁶. Ekolojinin, insanı ve toplumsal yaşamı diğer varlıklardan ayırmayan yaklaşımı ve sürdürülebilir bir gezegende yaşama amacı ile ilgili sözleşmelerin giriş metinlerindeki bu ifadeler bütünlüklü bir değerlendirmeyle ele alınmalıdır. AİHS, kendisini bugünün koşulları ışığında yorumlanması gereken canlı bir belge olarak görmektedir⁸⁷ öyleyse sözleşme, insanın, doğa üzerinde kontrolsüz olarak yürüttüğü faaliyetlerin bugün geldiği nokta ve yıkıcılığın boyutları açısından da yorumlanabilir⁸⁸. Yaşamın korunması, insanın korunmasını da kapsayan ama içinde yaşanan doğanın yok olması durumunda insanın yaşam hakkının da söz konusu olmayacağını bilerek sağlanabilir. Bu bilgiye rağmen uluslararası insan hakları hukuku açısından genel ölçü ve yaklaşım belirleyen her iki temel belgede de somut olarak ekolojiden ya da ekolojik sistemin korunmasından bahsedildiğine maalesef rastlamamaktayız, bunun yerine, çevrenin korunması ya da doğal kaynaklardan nasıl faydalanılacağıyla ilgili içeriklerle karşılaşırız.

Türkiye açısından da ulusal yasaların diğer hakların kullanımını, çevrenin korunması ve yine çevreyle ilişkili kavramlarla karşılaşmaya çalışan bu yaklaşımı görmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (“Anayasa”) içeriğinde de benzer bir durum söz konusudur. Anayasa’nın “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler”

⁸⁶Birleşmiş Milletler Şartı’nın giriş ve diğer bölümlerinin tamamı için bkz. <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/BirlesmisMilletlerSarti.pdf> ; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin giriş ve diğer bölümleri için bkz. https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/09/01/AIHS_TUR.pdf (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. David John Harris, Michael O’Boyle, Ed Bates, Carla Buckley Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Birinci Basım, Avrupa Konseyi Yayını, 2013, s. 6 vd.

⁸⁸ Ezgi Ediboğlu, “Ekolojik Hukuk Bakış Açısıyla Ekosistem Hakları”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sy. 121, 2015, s. 257 vd.

başlıklı Üçüncü Bölüm'ü içerisindeki “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlıklı 56. maddede, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşaması hak ve ödev olarak belirlenmiştir yine aynı bölümdeki 63. maddede, devletin tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin koruyucu ve önleyici tedbirler alması vurgulanır⁸⁹. Anayasa'nın bu maddelerinde geçen çevre ve çevrenin korunmasının sınırlarını anlamak açısından daha ayrıntılı bir yasal düzenleme olan 2872 Sayılı Çevre Kanunu'na bakmak gerekir. “Amaç” başlıklı 1. maddede, bütün canlıların ortak varlığı olarak görülen ve sürdürülmesi gereken bir alana işaret edilmektedir; ancak bu belirlemenin sınırları ya da Anayasa Mahkemesi'nin (“AYM”) yorumuyla etki alanının genişliği⁹⁰, kalkınma ilkelerine dayandırılmıştır⁹¹. Yine Çevre Kanunu Md. 10 ile çevreye olumsuz etki edebilecek projelerin denetimi için Çevresel etki değerlendirme (“ÇED”) raporlarının alınması zorunludur. ÇED raporlarına ilişkin yönetmelikte⁹² bu raporların hazırlanmasında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca uygun görülen kurum ve kuruluşlar yetkili kılınmıştır. Ulusal mevzuattaki düzenlemelerde, bahsettiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi sadece hükümete bağlı düzenlemeler ve denetlemeler bulunmakta, bu alanda kapsamlı bir mücadele ve bağımsız çalışmalar yürüten sivil toplum örgütleri kurucu/düzenleyici faaliyetlere ve denetlemelere dâhil edilmemektedir.

Ulusal ve uluslararası hukukun, insanların çevreden dengeli bir şekilde faydalanması prensibine dayalı bu düzenlenişi, dayanışma hakkı olarak da ifade edilen üçüncü kuşak haklar kapsamındadır. Bu hakların kazanılması sürecinde

⁸⁹Türkiye Cumhuriyeti Anayasası tam metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

⁹⁰AYM, 2006/99 E., 2009/9 K., 05.01.2009 T., RG. Tarih-Sayı 08.07.2009-27282 kararında başvurucuların kalkınma ilkeleriyle çevrenin korunmasının norm alanının sınırlandırıldığı gerekçesiyle iptalini talep ettikleri Çevre Kanunu'nun ilgili kısmının, talebin aksine uluslararası çalışmalara paralel olarak çevre hakkını daha kapsamlı ve etkin şekilde korumayı amaçladığını belirtmiştir. Kararın tam metni için bkz. <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/65499c38-7239-4962-a776-e21f27f587ae?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

⁹¹2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun tam metni için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

⁹²Yönetmelik için bkz. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, RG. T.-Sy. 25 Kasım 2014-29185 bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141125-1.htm> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

etkili olan çevre hareketlerinin ve bu hareketleri oluşturan çevrecilerin insan merkezci tutumları, çevre krizi ile işaret ettikleri kıyamet fikri, toplumlarda ciddi bir karşılık bulmuştur. Çevrecilerin bir kısmı doğal kaynakların sınırlılığı ve kirlilik gibi konularda sivil toplum örgütleri ve devletten teknolojik çözüm bekleyen yaklaşımlarıyla, nüfus artışının aile planlamasıyla çözülmesi, şişelerin dönüştürülmesi, organik ürünlerin satışının yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerin bu devasa sorunun çözümü olabileceğini iddia ederler⁹³. Bunun dışında nükleer santral yapımı ve kullanımına, nükleer, kimyasal ve biyolojik silah üretimi ve testlerine, petrol ve gaz madenlerine karşı mücadele eden çevreci gruplar da bulunmaktadır⁹⁴. Bu çevre hareketlerinin, gündelik yaşam içinde çevrenin sürdürülebilirliği ile gelecek boyunca insanlığın sürdürülebilirliğine dair farklı talepleri olduğunu gösterir.

Çevreye ilişkin kavramların, yasalarda yer alış biçimleri, yargı kurumlarınca yorumlanma şekilleri, çevrecilik, çevreci talepler ekolojistler tarafından birçok yönüyle eleştirilmektedir. Derin ekolojistler, çevrecilerin taleplerinin, doğaya faydacı bir yerden yaklaşmak olduğunu ama asli değer taşıyan hususun, insanlarla birlikte diğer canlı ve cansızların, refah ve gelişim içinde olacıkları ortamın sağlanması olduğunu belirterek; ancak böylesi bir ortamın inşası ve korunması ile gezegenin sürdürülebileceğini iddia ederler⁹⁵. Ekofeministler ise insanın doğadan faydalanan statüsünün aslında insan ve doğa ayrımıyla bir düalizm oluşturduğunu, kadının faydalanılması gereken doğa ile aynı tarafa itilerek ikinci düalizmi erkek ve kadın arasındaki eşitsiz ilişkinin meşruiyet dayanağı haline getirdiğini iddia eder. Doğanın, çevre olarak tanımlanmasıyla, annenin, çocuğu ya da çocuğunun babasıyla tanınmasını aynı iktidar ilişkisi içine yerleştirir yani doğanın ve annenin

⁹³ Greg Garrard, “Ekoeleştirir”, s. 39

⁹⁴ Kurt Shock, “Sivil Direnişin Bugünü”, s. 86

⁹⁵ Derin ekolojistler, ekomerkezci yaklaşımın insan düşmanlığı olduğu yönünde eleştiriler almış olsalar da Dave Foreman ve Christopher Manes dışındakilerdeki baskın görüş yaşamsal faaliyetlerin garanti altına alınması gerektiği yönündedir. Tartışmanın ayrıntıları için bkz. Greg Garrard, “Ekoeleştirir”, s.41-45

edilgenleştirilmesi ekofeministlere göre ortak aklın ürünüdür⁹⁶. Toplumsal ekoloji, var olan yaşam alanının ve biçiminin, toplumun ahlaki değerleriyle uyumlu olmadığı ve toplumsal olarak birinci doğayla barışın gerçekleşmesiyle örgütlenecek yeni bir ekolojik toplum üretilmesi gerektiğini vurgular. Çevreciliğin, sırf var olan siyasal sistem üzerinden yamalarla çözmeye çalıştığı sorunun çok daha köklü olduğunu, siyasal sistemden fazlasını içerdiğini ve ancak organik, siyasal, kolektif ve bireysel anlamda yaşanacak ekolojik derinleşme ve örgütlenme ile bu sorunun çözüleceğini belirtir⁹⁷. Yani söz konusu ekolojik eleştirilerin, çevre hareketlerinin insanmerkezci yaklaşımları ve çözüm önerileri üzerinde durması, hükümetlerin oluşturdukları ve sürdürdükleri ekonomik ve siyasal sistemlere dair etkili bir anlayış ve tutum sergilemedikleri yönünde ortaklaştığı çıkarımı yapılabilir.

2.2.2. Hevsel Bahçeleri’ni Ekolojiye Duyarlı Anayasa/Hukuk Sistemleri Tartışmalarıyla Birlikte Düşünmek

Çevresel ve ekolojik sorunların tırmandığı ve yine bu sebeple farkındalık ve çözüme dair tartışmaları başlatan, 1970’lerden bugüne kadar süren mücadelelerin en belirgin ortak talebi, yasal düzenlemeler yapılması olmuştur. Çevresel insan hakları ile ekolojik yaşam için doğanın korunması tartışmaları iki farklı odaktan kendini beslemektedir. Çevresel insan hakları tartışmalarında, özne olarak insan merkeze alınmış ve doğa insanın sürekli faydalanacağı bir nesneymiş gibi değerlendirerek korunması gerektiği üzerinde durulmuş, doğanın korunması gerektiğine dair yaklaşımda ise sürdürülebilir bir yaşam için canlı-cansız ve doğa ayrımıyla yapılacak bir koruma yerine bunlar arasındaki hiyerarşik ilişkinin kaldırılması ve bütünlüklü bir korumanın sağlanması vurgulanmıştır⁹⁸.

⁹⁶ Val Plumwood’un insan, doğa, erkek, kadın, akıl, duygu gibi ayırtılmalarla değil; yabancılaştırma ve doğadaki her şeyin birbiriyle olan bağın koparılmasıyla izah ettiği insanmerkezcilik/erkek merkezilik tartışması için bkz. Val Plumwood, *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, Çev. Başak Ertür, Birinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, (“Feminizm ve Doğaya Hükmetmek”), s. 37; Greg Garrard, “Ekoeleştirir”, s. 45 vd.

⁹⁷ Murray Bookchin, “Toplumsal Ekolojinin Felsefesi”, s. 134 vd.; Murray Bookchin, “Özgürlüğün Ekolojisi”, s.429-464

⁹⁸ Tolga Şirin, *Çevre İnsan Devlet*, Birinci Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 15 vd.

Bu tartışmaların etkisiyle anayasal düzenlemeler, doğa kavramını iki biçimde gündemine almıştır. İlkinde, bütün devlet yetkililerine doğayı koruma görevi yüklendiğiyle ikincisinde ise doğanın, özne olarak haklarının, açık bir şekilde esas alındığıyla karşılaşırız. Devlet görevlilerinin yasa yaparken, yürütme ve yargı faaliyetlerini gerçekleştirirken doğanın ve doğanın parçası olan bitkilerin, hayvanların ve kaynakların korunmasını esas alması gerektiğini söyleyen anayasalara Almanya ve Sudan Anayasası örnek verilmektedir⁹⁹. Bu anayasalarda devlet yetkililerine doğa ve kaynaklarını koruma, zarara sebebiyet verecek fiilleri yasaklama sorumluluğu verilmiştir. Toprak Ana ve doğa merkezli/ekolojik anayasalcılık anlayışının uluslararası dayanak metinlerinden biri ise BM Toprak Ana Hakları Evrensel Beyannamesidir¹⁰⁰.

Toprak Ana Hakları Evrensel Beyannamesi'nin giriş metnindeki “Hepimiz, ortak bir kadere sahip birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı varlıklardan oluşan, parçalanamaz ve canlı bir topluluğun, Toprak Ana'nın parçası olduğumuzu biliyoruz.” sözleri, doğanın bütün varlıkları kapsayan genişliği, bu çeşitliliği sürdüren gücü karşısında ticari süreklilik ve güçlenme hedefiyle yürütülen insan merkezli politikaların yaşanılabilir bir doğayı imkânsız hale getirdiği çıkarımına dayanmaktadır¹⁰¹. Uluslararası toplulukların parçası olma arzusu aynı zamanda bu topluluklarda açığa çıkan kolektif eğilime uyumlu yerel düzenlemelerin yapılmasında da etkili olmaktadır. Bu durum bir yanyıla ülkelerin insan hakları

⁹⁹ James R. May, Erin Daly, *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, Çev. Tolga Şirin, N. Umut Orcan, Birinci Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği, İstanbul, 2018, (“Dünyada Çevresel Anayasalcılık”) s.224

¹⁰⁰ Doğanın Hakları Evrensel Beyannamesi, 22 Nisan 2010 tarihinde Dünya Halkları İklim Değişikliği ve Toprak Ananın Hakları Konferansı'nda kabul edilmiş ve Bolivya hükümeti tarafından BM'ye sunulmuştur. Beyannamenin tam metni için bkz. <http://therightsofnature.org/universal-declaration/> Metnin Türkçesi için bkz. <https://dogahaklari.org/toprak-ana-haklari-evrensel-beyannamesi/> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹⁰¹ Toprak ve doğa ile olan kültürel bağları sebebiyle anayasalarında sıklıkla ekolojik ifadelerin yer aldığı Bolivya ve Ekvador anayasa örneklerinde bile anayasal düzenleme olmasına rağmen gündelik hayatta iddialarını sürekli korumak zorunda oldukları bir yönetim sisteminin varlığı söz konusudur, yasaların uygulanmasında yaşanan çelişkiler üzerine yürütülen tartışmalar için ayrıca bkz. James R. May, Erin Daly, “Dünyada Çevresel Anayasalcılık”, s. 67 vd.; Tolga Şirin, “Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları” tebliği, Türkiye Barolar Birliği 2. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı, 7-8 Haziran 2014

açısından gelişme çabasıyla diğer yandan uluslararası arenada güç ve görünürlük kazanma isteğiyle ilgilidir. Her ne olursa olsun doğanın savunulmasında hukuki dayanak yaratan bu düzenlemeler ekoloji alanında yürütülen mücadelelerin uygulama alanını genişletmektedir.

Doğanın özne haline getirilmesinde ekolojiye duyarlı anayasalar yapmak kadar bu farkındalıkla sistemsal bir dönüşümün yollarını üretmek de önemlidir¹⁰². Hukuki dayanakların ve korumayı içeren mevzuatların oluşturulması, bütünlüklü bir hak savunusu sağlanması ve sürdürülebilir bir yaşam için yönetim mekanizmalarının bütün işlemlerinin ekolojik duyarlılık taşıması gerekmektedir. Yani ekolojik sorunların tek kaynağı ekolojik içerikten yoksun anayasalar ve yasalar değildir.

Uluslararası örgütlerde, hukuki bağlayıcılık taşıyan metinlerin hazırlanması ve onaylanması öncesinde ilgili konularda hükümetlerle beraber yerlerde mücadele yürüten örgütlerin de katılımıyla yerel ve evrensel raporlamalar, eğitim toplantıları, konferans vb. çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar neticesinde ihlallerin engellenmesi, tazmini ve denetimin sağlanması için ulusal ve uluslararası prensipleri içeren sadece hukuki değil hukuki belgelere dayanak olacak siyasi belgeler de açığa çıkmaktadır. BM Çevre ve Dünya Koruma Stratejisi ("DKS") bunların en eskilerindendir¹⁰³. Güncel içerikli bir belge olarak; BM'ye bağlı hükümet yöneticilerinin, 25-27 Eylül 2015 tarihinde New York, BM Genel

¹⁰² Ekolojik anayasa ve ekolojik anayasalcılık kavramları arasındaki ayrımın, çevrenin korunmasını ve doğanın korunmasını farklı biçimlerde içeren anayasa örnekleriyle değerlendirdiğimizde yapılan düzenlemelerin ekolojik koruma ve duyarlılık yarattığını ama sahici bir ekolojik dönüşümün yasaların uygulanmasında yaşanan aksaklıklar sebebiyle salt yasal düzenlemelerle değil sistemsal dönüşümlerle sağlanabileceğini söyleyebiliriz. Bu konuya dair ayrıntılı tartışmalar için bkz. Mahmut Boynudelik, *Ekolojik Anayasa*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 30 vd.

¹⁰³ DKS, Uluslararası Doğal Kaynakları ve Doğayı Koruma Birliği (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources), Dünya Yabani Hayat Fonu (World Wildlife Fund) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme) tarafından hazırlanarak 1980 yılında yayımlanmıştır. Bu belgede, sürdürülebilir bir toplum için koruma ve geliştirme düşüncesinin birlikte ele alınması gerektiği üzerinde durulmuş, insani temel ihtiyaçların giderilmesi ile ekokalkınmanın mümkün olacağı belirtilmiştir. Belgeye dair en temel eleştiri çevreyi sürekli statikmiş gibi ele alarak çevrenin gelişimi hakkında eksiklikleri olduğu yönündedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Bozlağan, "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı" *Journal of Social Policy Conferences* (2010):1011-1028 <http://dergipark.gov.tr/iusskd/issue/891/9943> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

Merkezi'nde bir araya gelerek 2030'a kadar yoksulluğun ortadan kaldırılması ve insan refahının sağlanması için Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri("Hedefler") metnini kabul etmeleri, yönetim faaliyetlerinin tamamında sürdürülebilir bir yaşamın farkındalığıyla hareket etmenin ihtiyacı sebebiyledir¹⁰⁴.

Gezegeenin, kontrolsüz tüketim faaliyetleriyle yok olmasını önlemek; ancak bunu yaparken toplumların yönetime kültürel, sosyal, siyasal değerleriyle birlikte katılımını sağlamak sahici bir sürekliliği gerçekleştirme kapasitesi taşıır¹⁰⁵. Hukuki düzenlemelerini de kapsayan yönetim faaliyetlerinin tamamında dikkate alınması gerekenlerin sıralandığı ilgili metin, bu sebeple söz konusu riskli hali dönüştürme kabiliyetine sahiptir. Hedefler, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve insan refahının sağlanması önündeki engellerden yola çıkılarak belirlenmiştir. Doğal kaynakların, ticari tekellerin denetimsiz kullanımına bırakılması, tarımsal alanların ticarileştirilmesi, yapılaşmanın artması ve daha birçok insan pratiğinin sonucunda ekolojik yıkımların ortaya çıkması ile Hedefler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Her ne kadar Hedefler irdelendiğinde insan merkezli bir yaklaşımın hâkim olduğunu görsek de ekoloji mücadelelerine, metnin etkisiyle ülkeleri, ekolojinin korunması ve ekolojik yaşamın sürdürülebilirliği açısından belli prensiplerle davranmaya zorlayabilecek alanlar tanımaktadır¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri olarak belirlenen 17 hedefin ayrıntıları için bkz. <http://www.un.org.tr/belgeler/surdurulebilir-kalkinma-hedefleri/> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹⁰⁵ Ekoloji tartışmaları içerisinde ele alınan kent hakkında yurttaşın sosyal, siyasal ve kültürel özellikleri, katılımcılığı bu özellikleriyle sürdürmesi/sürdürememesi insan hakları hukuku açısından bütünlüklü bir yaklaşım edinilmesi gerektiğini gösterir, bu tartışmanın ayrıntıları için bkz. Fevzi Özlüer, Cihan Uzunçarşılı Baysal, Joseph Schechla, Habitat III ve Kolektif Haklar, Fevzi Özlüer, "Kent'in Kolektif Hakları İçin Bir Giriş: Geçim Araçlarına Ulaşma, İyi Yaşama ve Kent Hakkı", Birinci Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği yayınları, İstanbul, 2018, s.15-23; Ed. Fevzi Özlüer, Aykut Çoban, Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler, Ceren Gamze Yaşar, "Kent Hakkı Tartışmasında Kır Nerede Duruyor? Nasıl Dahil Olmalı?", Birinci Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği yayınları, İstanbul, 2018, s. 86 vd. ve Yaşar Adnan Adanalı, "Yerel Yönetimlerde 'Katılım': Tiranlık Mı Yoksa Müşterek Siyasetin İnşası Mı?", Birinci Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği yayınları, İstanbul, 2018, s.102-106 vd.

¹⁰⁶ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri hakkında oluşturulan içeriklerde sıklıkla sadece insanı özne olarak belirten değerlendirmelere ve planlamalara rastlanmaktadır, "insanlar tarafından insanlar için" şeklindeki ifade bu belirlemeye örnek olarak verilebilir. Türkiye İhtisas Komitesi tarafından yayınlanan metin için bkz. <http://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/Surdurulebilir-Kalkinma-2030-Hedefleri-Ihtisas-Komitesi> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

Küresel düzeyde devam eden, sürdürülebilirliğin sağlanması için çevresel ve ekolojik sorunların çözülmesi gerektiğine dair tartışmalar, Türkiye’de de artan doğa ve çevre sorunlarına gösterilen toplumsal muhalefetin etkisiyle ülke gündeminde yer edinebilmiştir. 2010 itibarıyla görünürlük kazanan ekolojik muhalefetler, bahsettiğimiz kaynaklarla ilişkili olarak toplumsal eylemleri, konferansları, davalama ve raporlama faaliyetleriyle zaten gündemde olan anayasa değişikliği tartışmalarına ekolojik yaşamın korunması talebini taşımıştır¹⁰⁷.

Hevsel vakası da Türkiye’de gerçekleştirilen ekolojinin korunması talepli eylemler arasındadır. Ekolojik yaklaşımın, doğayı bütünlüklü ele alışıyla değerlendirdiğimizde Hevsel Bahçeleri’nin tarihi, toplum açısından taşıdığı kültürel değer, sadece insanlarla değil Dicle Vadisi ve Nehri ile olan ekolojik ilişkisi buranın yerel nitelikleri aşan daha evrensel yani yeryüzü parçası olduğu bakış açısına muhtaçtır, diyebiliriz. Korunması da bu sebeple salt Türkiye halklarının ve hükümetinin değil Dünya halklarının ve uluslararası insan hakları kuruluşlarının sorumluluğundadır. Birçok ülke anayasasında olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda da doğa, istisna hallerini ifade eden maddeler sebebiyle tam ve koşulsuz bir koruma altında değildir. Diğer yandan hükümet, bağlı bulunduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ve diğer metinlerin açtığı alanlarla ekoloji mücadelelerinin sürekli itirazlarına maruz kalmaktadır.

Hükümetin, Hevsel vakası gibi protestoların taleplerini duyma ve kabul etme sorumluluğunu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ne dayandırmak da mümkündür. Bilhassa Hedefler arasındaki 6.Temiz Su ve Sıhhi Koşullar, 15.Karasal Yaşam ve 11.Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları, 16.Bariş ve Adalet başlıklı hedefler, Hevsel vakasının neden ve sonuçlarıyla yakından ilişkilidir¹⁰⁸. Dicle Nehri ile Hevsel Bahçeleri bitişik konumları sebebiyle su ve kara

¹⁰⁷ Ekolojik Anayasa Girişimcileri ve Ekolojik Anayasa Konferansı katılımcıları tarafından 15 Mayıs 2011 tarihinde, anayasal değişiklikte ekolojiye dair beklentileri ve önerileri içeren ayrıntılı bir metin hazırlanarak TBMM’ye sunulmuştur. Metnin tamamı için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/ekolojikanayasa.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹⁰⁸ Belirtilen hedeflerin içerikleri için bkz. Dp. 104

canlıları arasındaki biyoçeşitliliğin tampon bölgesini oluşturmakta, Nehrin üzerine kurulan HES'ler nehrin debisini düşürmekte, kum ocaklarının atıkları da yine nehri kirletmektedir. Debinin düşmesi ve kirlilik, Hevsel Bahçeleri'nin toprak verimini olumsuz etkilediği gibi suda ve karada yaşayan nadir canlıların neslinin tükenmesi riskini oluşturmaktadır. Bu alanın kentte yaşayanlar açısından çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak açıkladığımız kültürel değeri, sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları hedefi açısından korumayı gerektirmektedir.

Yerel ve kamusal siyasetin etkili yürütülmesi hukuki düzenlemelerde, dünya ve Türkiye örnekleri dikkate alındığında muazzam bir mücadele ve kazanım alanını ifade etmektedir. Kadın erkek eşitliği, ayrımcılığın yasaklanması, demokrasinin ideal bir yönetim modeli olarak kabul edilmesi gibi kazanımlar, yerelerde yaşanan ihlallere karşı yükselen seslerin birbirine ulaşmasıyla ve kolektif bir davranışı, çoğulcu hegemonyayı açığa çıkarmasıyla evrensel değerlere dönüştürülebilmiştir¹⁰⁹. Yeryüzünün ufak bir parçası olan Hevsel Bahçeleri'nde yapılanlar, Bergama köylülerine, Çaldağı halkına, diğer ülkelerin yerel halklarına ulaşabildiği ölçüde sahici bir muhalefete dönüşebilecek ve ekolojiye duyarlı anayasa değişikliğini gerçekleştirdiği gibi benimsenmiş bir bakış açısını da üretebilecektir. Siyasetin uygulama ve denetleme alanı olarak hukuk sistemlerinin uluslararası düzeyde ekolojiye duyarlı hale gelmesi de yerelerde oluşan çoğulcu hegemonyanın uluslararası siyaseti etkili yürütmesinden, mekanizmaları stratejik kullanabilme yeteneğine kavuşmasından geçecektir.

2.2.3. Dünya Kültür Mirası Olarak Hevsel Bahçeleri

BM'nin, Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü ("UNESCO") tarafından 17 Ekim-21 Kasım 1972 tarihleri arasında düzenlenen 17. Oturumu'nda, dünya mirasının sırf geleneksel bozulma açısından değil birey ve devlet düzeyindeki davranışlar sebebiyle bozulmasını da engellemek, koruyucu ve önleyici tedbirler almak,

¹⁰⁹ Chantal Mouffe, "Dünyayı Politik Düşünmek", s.142

ülkelerin kalkınması kapsamındaki uygulamaların denetlenmesini sağlamak için Dünya Kültürel ve Doğa Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme¹¹⁰ (“Sözleşme”) kabul edilmiştir. Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri, sözleşme kapsamında, Dünya Mirası Komitesi’nin¹¹¹ (“Komite”) incelemeleri neticesinde UNESCO’nun 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihli 39. Oturumu’nda Dünya Kültür Mirası Listesi’ne¹¹² (“Liste”) girerek uluslararası insan hakları mekanizmalarınca da korunması ve geliştirilmesi gereken statüyü kazanmıştır¹¹³.

Hevsel Bahçeleri’nin, Liste’ye kabul edilmesinin öncesinde, 2000 yılında geçici kabul alışıyla birlikte 2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinasyonunda Diyarbakır Valiliği, Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi bünyesinde kurulan Alan Yönetimi Başkanlığı ve sivil toplum örgütleriyle kolektif bir çalışma içine girilmiştir. Bu kolektif çalışma ile hazırlanan ve Komite’nin talep ettiği¹¹⁴ bilgi ve planlamaları içeren dosya 2015 yılında Komite’ye sunulmuştur. Hevsel Bahçeleri’nin, Liste’ye girişi için yapılan bir dizi sempozyum ve alanında uzman kişilerin yürüttükleri çalışmalar neticesinde hazırlanan adaylık dosyası, Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri’nin canlı çeşitliliğinden, bitki örtüsüne, tarihsel geçmişinden kalkınmadaki rolüne değin hemen hemen her özelliğini ortaya koyan derli toplu tek kaynak olma özelliğini de taşımaktadır¹¹⁵. Ayrıca Liste’ye

¹¹⁰ Türkiye, 14 Nisan 1982 T. ve 2658 Sy.’lı Kanun’la sözleşmeye katılmayı uygun bulmuş, 23.05.1982 T. ve 8/4788 Sy.’lı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylamıştır. Karar; RG. T.-Sy. 14.02.1983-17959 ile yayımlanmıştır.

¹¹¹ Komite aynı zamanda Sözleşme Md.8’de belirtildiği üzere ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri, kurum ve kişiler danışman olarak toplantılara davet edebilecektir. Madde kapsamında; Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) için bkz. <https://www.icomos.org/en/home-wh> , Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) için bkz. <https://www.iucn.org> , Komite’nin çalışma prosedürü ve kararları için bkz. <https://whc.unesco.org/en/committee/> ; Dünya Kültürel ve Doğa Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme metninin tamamı için bkz. <http://www.unesco.org.tr/Pages/161/177> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹¹² Dünya Kültür Mirası Listesi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹¹³ Dünya Mirası Komitesi’nin ilgili kararı için bkz. Doc. WHC-15/39.COM/8B and WHC-15/39.COM/INF.8B1, <https://whc.unesco.org/archive/2015/whc15-39com-8B-en.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹¹⁴ Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri’nin geçici listeye alınması sonrasındaki oturumlarda bu alanın tarihsel ve kültürel değerine ve korunma yöntemlerine ilişkin Hükümet tarafından sunulması istenen belgeler, adaylık dosyası ve diğer tüm içeriklere ilişkin bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1488/documents/> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹¹⁵ Adaylık dosyasının tamamı için bkz. Dp. 57

girişi, sadece geçmişine ve var olan durumuna statü kazandırmanın ötesinde hükümetin periyodik raporlar sunmasını, Komite tarafından düzenli denetim yapılmasını, sivil toplum örgütlerinin bildirim yapma ve raporlamalarının yolunu açmasını sağlayarak bu alanın geleceğinin de korunmasını garanti altına almıştır¹¹⁶.

Diyarbakır'daki siyasal organların birbirleriyle olan gergin ilişkilerinin, ortak bir değer olarak Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri'nin korunmasının önüne geçmeyişi hazırlık süreci açısından kaydedilmesi gereken bir yaklaşımdır¹¹⁷. Ancak bu yaklaşımın, Türkiye'de ekolojik yaşam ve çevrenin korunması için artan farkındalık ve mücadele eden gruplara için değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye örneklerinde Karadeniz'den Ege'ye, İç Anadolu'ya kadar yerel halk, 2000'in başlarından itibaren kentlerin ve kırsal bölgelerin, yeşil ve kültürel alanlarına dönük yaygınlaştırılan konut ve alışveriş merkezleri projelerine, termik santrallere, HES yapımlarına, yoksulluğa ilişkin çözümlerin üretilemediği yönetim eğilimlerine dönük güçlü toplumsal refleksler geliştirmiştir¹¹⁸. Sadece sokak eylemleriyle değil farklı alanlardan gelen hukuki ve siyasi desteklerle de bu sorunların hem mahkemelere hem de Türkiye Büyük Millet Meclisine ("TBMM") taşınması sağlanmıştır¹¹⁹.

İnsan hakları mücadelelerinde hak kazanımının toplumsal reflekslerle paralel yürümesi açısından yönetimlerin demokratik dönüşümünde, toplumların politik bilinç ve davranışlarının yarattığı muazzam etki yadsınamaz. İnsan hakları mücadelesi yürütülürken gerçekleştirilen eylemlerin ilkesel özellikleri, yöntemleri,

¹¹⁶ Sözleşme'nin tamamı için bkz. Dp. 80

¹¹⁷ Dönemin Diyarbakır Valisi Hüseyin Aksoy'un adaylık sürecinde yapılan çalışmalara ilişkin açıklaması için bkz. <http://www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/TR-140852/diyarbakir-kalesi-ve-hevsel-bahceleri-kulturel-peyzaj-a.html> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹¹⁸ Ege Çevre ve Kültür Platformu (2005) ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.egecep.org.tr> , Karadeniz İsyandadır Platformu (2009) ayrıntılı bilgi için bkz. <http://karadenizisyandadir.net> , Gezi eylemleri (2013), Hevsel Koruma Platformu (2014) bahsettiğimiz toplumsal refleksler içinde sayılabilir. (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹¹⁹ HDP Diyarbakır Milletvekili Sibel Yiğitalp'in 7/11824 E. ve 27.02.2017 T. soru önermesine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından verilen yazılı yanıt için bkz. <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-11824sgc.pdf> ; CHP Bartın Milletvekili M. Rıza Yalçınkaya'nın Kültür ve Turizm Bakanlığına hitaben yazılı 25 Kasım 2016 T. soru önergesi için bkz. <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-9595s.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

amaçlarının meşruluğu ve neticesi itibarıyla toplumsal etkisinden bağımsız bir tartışma, kazanımların ne anlama geldiğini, uzun vadede gerçekten de kazanım olup olmadıklarını hakkında açığa çıkarmayabilir. Hevsel Bahçeleri'nin Liste'ye girişini, başta 1-20 Mart 2014 tarihleri arasında Hevsel Bahçeleri'nde ağaç kesiminin durdurulması için başlatılan eylemler, eylemlerin düşünsel arka planları ve Türkiye'deki diğer ekoloji ve çevre hareketleriyle ilişkisi kapsamında ele alarak vaka statüsünde irdelemek ön açıcı olabilir.

2.3. Neden Başladı Nasıl Büyüdü?

Hevsel vakasını, öncesinden kopuk, salt 1 Mart 2014 tarihinde Hevsel Bahçeleri'nin tampon bölgesindeki ağaç kesimini durdurmak için gerçekleştirilen nöbet eylemiyle başlatarak değerlendirmek hem çevre ve doğanın korunmasına dair artan duyarlılığı hem de neredeyse 2010 yılından itibaren yoğunlaşarak devam eden hükümet politikalarının çevre ve doğa sorunlarının yaratılmasındaki rolünü görünmez kılacaktır. Aslında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 23.08.2013 Tarih ve 5181 Sayılı ilgili alanın yapı rezerv alanına dönüştürülmesi kararı ile başlayan ağaç kesiminin öncesi de bulunmaktadır. Nitekim Dicle Nehri üzerine kurulması planlanan üç adet yeni HES¹²⁰ ile nehrin debisinin gitgide düşerek etrafındaki toprakla birlikte verimsizleştirilmesi, kum ocaklarının denetimsizliği, artan petrol şirketlerinin kaya gazı sağlamak için açtıkları sondajlar¹²¹, Dicle Vadisi'nin tamamını etkileyecek Dicle Vadisi Rekreasyon Projesi¹²² ve diğer yandan ekolojistlerin bunlara dair mücadelesi Hevsel vakasının dayandığı, çevrenin korunması ve ekolojik yaşamın sürdürülmesine içkin faktörlerdir.

¹²⁰ Bu projeler Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu tarafından verilen onaya rağmen ihaleyi alan şirketlerin geri çekilmesi üzerine iptal edilmiştir.

¹²¹ Prof. Dr. Beyza Üstün, 5 Mart 2014'te yaptığı basın açıklamasında petrol şirketlerinin bölgede kaya gazı için sondaj çalışmaları yaptıklarını ve bunun için tonlarca suya ihtiyaçları olduğunu bu yöntemle kimyasal suların yeraltında saklanacağını belirtmişti.

¹²² Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın projeye ilişkin açıklaması için bkz. <http://mpgm.csb.gov.tr/dicle-vadisi-rekreasyon-alani-projesi-i-85668> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

Kürt siyasal hareketinin, hükümetin güvenlik politikalarına dair yürüttüğü mücadele de bu vakanın arka planını oluşturan diğer bir unsurdur¹²³. Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri, ağaç kesimi ve sonrasında gelişen itirazlardan önce BM Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aday olmuştur. Vaka, hükümetin konuya ilişkin dosya hazırlıklarının devam ettiği, bu konunun konferanslar ve sempozyumlar aracılığıyla toplumun gündeminde tutulduğu dönemde yaşanmıştır; bu yanılla gerekçelerin hükümet faaliyetlerinden de beslendiği söylenebilir.

Hevsel vakası, böylesine geniş bir arka planla beslendiği halde talep, ağaçların kesimi kararının durdurulması ile sınırlandırılmıştır. Eylemleri gerçekleştirenlerin ifadesiyle kamusal bir alana halkın haberi ve onayı olmaksızın müdahale edilemeyeceği, doğal alanlara bu şekilde müdahale etmenin tarihe ve kültüre saldırı anlamı taşıması bu eylemlerin başlatılma sebeplerindendi¹²⁴. Öğrencilerin ağaçların kesildiği alana gitmeleri akabinde çadır kurarak ağaçların kesiminin engellenmesi için nöbet tutmaya başlamalarıyla devam etti.

Birkaç gün içinde haber kaynaklarında ve bilhassa sosyal medyada geniş yer tutması sebebiyle sadece Diyarbakır'da değil Türkiye'nin genelinde ağaçların kesildiği duyuruldu. Bu duyum sonrası birçok kişi ve sivil toplum örgütü Hevsel Bahçeleri'nin bireysel ve toplumsal hafızasını gerekçe göstererek sürece aktif olarak katıldı, parçası haline geldi. Diğer taraftan Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi gibi farklı ideolojilerden gelen siyasi partiler, meslek odaları ve çevre örgütleri tarafından dayanışma ziyaretleri başladı. Batman, İstanbul ve Ege'den çevre örgütleri çeşitli dayanışma eylemleri gerçekleştirdi; Batman Çevre Platformu, Batman'da ağaç dikme eylemleri başlatırken, Turgutlu Çevre Platformu ve Ege Çevre ve Kültür Platformu eş zamanlı basın açıklamalarıyla dayanışma içinde olduklarını belirttiler. İstanbul'da ise akademisyenlerden, bağımsız çevrecilerden, Halkların Demokratik Kongresi

¹²³ Vaka, Dicle Üniversitesi'ndeki okuyan ve Barış ve Demokrasi Partisi Gençlik Meclisi ve aynı zamanda Dicle Üniversitesi Özgür Öğrenci Derneği üyesi olan öğrenciler tarafından başlatılmıştı. Bkz. "Hevsel Bahçelerinde Çadırlı Eylem", Radikal Gazetesi, 4 Mart 2014 T. haber içeriği

¹²⁴ İlgili haber için bkz. "Ne mutlu ki Türkiye İstanbul'dan İbaret Değil", Birgün Gazetesi, 3 Mart 2014 T. haber içeriği

Ekoloji ve Gençlik Meclisi'nden ve Halkların Demokratik Partisi üyelerinden oluşan Hevsel Dayanışması Platformu kuruldu¹²⁵. Ayrıca internet ortamında başlatılan imza kampanyası ile ağaçların kesiminin durdurulması için üç günde sekiz bin imza toplanmıştı. Eylemlerin yaygınlaşması ile Hükümet tarafından da açıklamalar yapılmaya başladı. Valiliğin söz konusu alanın Dicle Üniversitesi Rektörlüğü yönetiminde olduğu ve kendileriyle ilgisinin bulunmadığı açıklamasından sonra Toplu Konut İdaresi Başkanlığı da bu alanda konut projelerinin olmadığını belirten açıklamalar yaptılar¹²⁶.

2.3.1. Politik ve Ekolojik Bir Talep Olarak Ağaç Kesimine İtiraz Etmek

Hevsel Bahçeleri'nin sekiz bin yıllık tarihinin, içinde ve etrafında yaşayanlar açısından taşıdığı ekolojik ve toplumun kendini ahlaki ölçülerle sürdürme eğilimi şeklinde ifade edebileceğimiz politik anlamını, Hevsel vakasının motivasyon kaynaklarına bakarak değerlendirmek, ağaçların kesimine neden itiraz edildiğini anlamak açısından önem taşır. Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve diğer temsilcilerin 6 Mart 2014'te ağaç kesimine dair yaptığı açıklamada, kesilen ağaç sayısının 700 civarında olduğu, oradaki ağaçların yangın tehlikesini arttırdığı ve alanın ıslah edilmeye muhtaç bataklık kısmının hastalıklara sebep olduğu belirtilmiştir. Nitekim hükümet yetkililerinin açıklaması, ağaçların kendileri tarafından kesildiğine ve var olduğunu iddia ettikleri risklerin, ağaç kesimi ile doğal alanlara müdahale edilerek ortadan kaldırılacağına dair bir kabul niteliğindedir. Yangınların ve bataklığa dönüşmüş alanların, kum ocakları, HES'ler ve diğer insan ürünü müdahalelerin, nehrin debisinin düşmesindeki ve nehre akıtılan tıbbi atıkların bu alanın toprak yapısına dair etkisinden bahsedilmemektedir.

¹²⁵ İlgili haber için bkz. "HES'lere Karşı Hevsel Dayanışması", Birgün Gazetesi, 7 Mart 2014 T. haber içeriği

¹²⁶ İlgili haber için bkz. "TOKİ'nin Hevsel Bahçeleri projesi yok", Yeni Akit Gazetesi, 9 Mart 2014 T. haber içeriği

Çözüm olarak doğal alanı yıkmayı, bu alanı insan iktidarına uygun bir projeye yeniden inşa etmeyi sunmuşlardır; insan müdahalesi yüzünden bozulan alanların adeta aynı hatalı yöntemle insan merkezlikle düzeltilebileceği iddia edilmiştir. Ekoeleştirel yaklaşım, doğa/insan ayrımı ile ortaya çıkan insan merkezliği, insanların doğayı kendi hizmetinde görmesi ve kontrolsüz müdahalesi açısından yaşamın sürdürülebilirliği üzerinde kıyamet tehlikesi yarattığından bahseder¹²⁷. Eylemciler de yönetim mekanizmasının doğada etkili bir koruma sürdürmemiş olmasındaki sorumluluğu ve kaybedilecek doğayla toplumsal hafızanın ve bu hafızanın taşıdığı değerlerin de yok olacağını vurgulamıştır. Bu vurgu, itiraza politik ve ekolojik anlamlar yüklemektedir. Ağaç kesimine sebep olan idari kararın içeriğinin, yasalara ama en temelde toplumsal sözleşmenin ruhuna aykırı olduğu iddiaları, eylemcilerin itirazını hukuki ve ahlaki bir sorumluluk, zorunluluk haline getirir. Yasa niteliğindeki idari karara aykırı davranarak ağaç kesimini engellemesi, idari kararın hukuki olmadığı inancıyla ilgilidir.

Yapı rezerv alanına dönüştürme kararının, bu alanda faaliyet yürütecek şirketlerin sermayedarlarını içine alan imtiyazlı bir kesim oluşturduğu, bunun karşısında da kamusal ve aynı zamanda doğal bir alan olan Hevsel Bahçeleri'yle ilişkisinin yok olacağı toplumsal bir kesimin ortaya çıkacağı yine Hevsel vakasının gündemleri arasında sayılmıştır. Uluslararası insan hakları hukuku, hükümetlerin, ülkelerinin ekonomik gelişimi için faaliyette bulunmasını da garanti eder; ancak ekonomik gelişmenin toplumsal gelişim ile uyumlu olması ve diğer hakların kullanımını engellememesi gerekir¹²⁸. O halde Hevsel vakasında eşitsizliğe karşı eşitliğin sağlanmasına dair bir talebin olduğundan bahsedilebilir.

¹²⁷ İlahi, seküler ve çevresel referanslarla yürütülen kıyamet tartışmaları için bkz. Greg Garrard, "Ekoeleştiri", s 129-158

¹²⁸ BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme metni için bkz. <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf> ; ayrıca BM'nin 4 Aralık 1986 T. Ve 41/128 Sy.'lı Kalkınma Hakkı'na Dair Bildirisi'nin tam metni için bkz. <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/KalkinmaHakkinaDairBildirge.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

Vakayı oluşturan eylemlere katılanların motivasyonlarını, bireysel ve toplumsal hafızalarına dayandırdıklarından daha önce bahsetmiştik. Bireysel hayatlarındaki sosyokültürel faaliyetler açısından birçok kişisel deneyimin mekânı olarak ifade ettikleri ama diğer taraftan bölgenin siyasal tarihi açısından da toplumsal hafızanın mekânı olarak gördükleri Hevsel Bahçeleri, katılanlar açısından politik bir mekân olarak değerlendirilmiştir¹²⁹. Hevsel Bahçeleri'nin Türkiye'nin 90'lı yıllarında yaşanan faali meçhul cinayetlerin gerçekleştirildiği alanlardan olduğunu, 80'lerden beri devam eden öğrenci hareketlerinin bu alanda sıklıkla ağaç dikimi eylemleri yaptığı ama bir yandan da insanların betonlaşan kentle yaşadıkları çelişkilerden kurtulup nefes almaya geldikleri, eylemcilerin, Hevsel Bahçeleri'nin kendileri için taşıdığı anlamı açıklarken kullandıkları ifadeler arasında yer almıştır. Yani alanın tarihselliği, uzak tarih kadar yakın tarihi de içine alan bir hafızadan beslenmektedir.

Hevsel Bahçeleri'ne, insanların birbirleriyle ve yönetim mekanizmasıyla olan ilişkilerinin yanında bu doğal alandaki diğer canlılarla olan kültürel ilişkisi açısından da anlamlar yüklenmektedir. Hevsel Bahçeleri civarında yaşayan, orta yaşlı ve daha yaşlı olanların, bu alanın, ağaçlarından ve çalılıklarından hangi dönemde yakacak olarak faydalanılacağını insanlara öğrettiğini, filizlenme döneminde bunlara dokunmanın günah ve ayıp olarak görüldüğünü, bazı yeşilliklerin kendi hasat döneminde toplanmaması durumunda toprağın o yıl kendilerine küstüğünü belirten değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerden, Hevsel Bahçeleri'nde, bazı insan müdahalelerinin yıkıcı etkisine rağmen devam eden ve doğayla insan arasındaki ekolojik ilişkinin varlığını gösteren deneyimler yaşandığı da çıkarılabilir. Burada halkın, doğa ile kurulan kültürel ilişkisinin bozulmaya uğratılması, kültürel haklar açısından da ihlal riskinin olduğunun göstergesidir.

Yangın çıkma ya da bataklık sebebiyle hastalıkların oluşması ihtimallerinin karşısına toplumsal değerlere dayanan çeşitli gerekçelerin konulması eylemcilerin

¹²⁹ Mekânların değişiminin politik arka planlarının önemi üzerine daha ayrıntılı tartışma için bkz. David Harvey, "Mekân Meselesi", s.156 vd.

çoğulcu siyaset alanını açmalarını sağlamıştır. Açılan bu alan vakada, katılımcılar açısından çok yönlü, ekolojik arka plandan beslenmiş, kendini ağaçların kesilmesini engellemek şeklinde tek bir talep etrafında örgütleyebilmiş politik tutumu üretmiştir.

2.3.2. Nöbet Alanının Siyaset Alanına Çevrilmesi

Ağaç kesiminin yapıldığı alanda kesimin durdurulmasını sağlamak için nöbet tutma kararı akabinde bu alanı politik mesajlarına uygun ama aynı zamanda yaşamsal faaliyetlerin de sürdürülebileceği şekilde nasıl kullanılacağına dair ortak ve pratik kararlar alınmıştır¹³⁰. Gerçekten de yirmi gün boyunca beslenme, barınma, temizlik gibi ihtiyaçlar sivil toplum kurumlarının desteği ve sistemli bir görev dağılımıyla bizzat eylemciler tarafından karşılanmış bu konuda eylemleri ve eylem alanını olumsuz etkileyecek herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Yaşamsal faaliyetlerin kolektif bir çabayla sürdürülmesinin, yaşamın politikleştirilmesi için etkili bir yöntem olduğunu savunmuşlardır.

Kurulan çadırlardan biri, ekoloji, toplumsal cinsiyet ve kadın mücadele tarihi üzerine yapılan forumlar ve atölye çalışmaları için kullanılmıştır. Hemen her gün başka bir konu başlığı altında yürütülen forumlar ve atölyeler için akademisyenler, sivil toplum örgütleri ve gazeteciler dünyadaki farklı deneyimler hakkında sunumlar yaparak vakanın vuku bulduğu alanda, düşünsel değerlendirmenin derinleştiği bir ortam yaratılması için çabalamışlardır. Eylemcilerin farklı yaş, ideolojik yaklaşım ve sosyal statülerden gelmiş olmaları, tartışılan toplumsal sorunlara farklı pencerelerden bakan ama ortaklaşabilmiş siyasi bir söylemin sürdürülmesini sağlamıştır.

¹³⁰ Kalabalık eylemci gruplarının ortak karar alırken politik prensiplerini koruma becerisine dair ayrıntılı değerlendirme için bkz. James M. Jasper, “Ahlaki Protesto Sanatı”, s. 52-56; James J. Jasper, *Protesto*, Çev. Aslı Önal, Birinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 168-187

Kesilen ağaçların yerine yeni fidanların ekilmesi, bu fidanlara toplumsal olaylarda hayatını kaybeden genç insanların isimlerinin verilmesi toplumsal sorunların çözülmesi için ortaya çıkan farklı yaklaşımlar ve gruplar arasında politik dayanışma bağının kurulması gerektiği ile gerekçelendirilmiştir. Bu gerekçe ile Türkiye'nin farklı yerlerinden talebi yineleyen ve ağaçların kesiminin engellenmesi için yetkililere çağrıda bulunan birçok kişi ve kurum vakanın kazanımlarında pay sahibi olmuştur denebilir.

Vakanın zamanlaması, 2014 yerel seçimleri öncesi olması sebebiyle bazı avantajlar yaratmıştır. Farklı siyasi partiler dayanışma ve propaganda ziyaretleri için geldiklerinde eylemcilerle politikalarının eleştirildiği, öneri ve taleplerde bulunulduğu doğrudan bir tartışma içine girmişlerdir. Eylemcilerin önemli bir kısmı Kürt siyasal hareketine¹³¹ yakın olsa da temsilciler, yerel yönetim pratikleri açısından somut örnekler üzerinden eleştirilmiş ve talebin bir muhatabı olarak da kendilerinin görüldüğü açıkça belirtilmiştir.

Bürokrasinin katı kural ve protokollerinin olmadığı, demokrasinin prensipleriyle yürütülen bu tartışmalar, tekil itirazıyla sınırlı tutulmayan vakanın gerçekleştiği alandaki bütün faaliyetlerin, amacına uygun politik mekân ve içeriğe kavuşturulması gayretiyle stratejik olarak kullanılmıştır. Ziyaretler, politik tartışmalardan uzak misafir karşılama ritüellerinde boğulmak yerine toplumsal sorunların muhataplarına ve toplumun tüm kesimlerine sorumluluklarını hatırlatan kamusal çağrılara dönüştürülmüştür.

2.3.3. Şiddetsizlikte Israr

Ağaç kesiminin yapıldığı alana gidilmesi ve burada nöbet tutulmaya başlandığının duyurulması ile birlikte alanın çevresine kolluk güçleri gönderilmiş, eylemcilerin

¹³¹ Kürt siyasal hareketi ifadesi, sadece siyasi partileri değil dil, kültür, tarih, kadın-erkek eşitliği gibi alanlarda faaliyette bulunan dernek, vakıf, platform gibi kurum ve kuruluşları da kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

dağılması için anonlar yapılmış ve ikazlara uyulmadığı gerekçesiyle biber gazı ile müdahale edilmiştir¹³². Eylemciler, bu esnada alanın genişliğini kullanarak, kendilerini saklayarak koruma pozisyonuna geçtiklerini ama Hevsel Bahçeleri'nden ayrılmadıklarını ifade etmişlerdir. Müdahale sonrası yeniden toplandıklarını; ancak bu kez de yaşananları duyarak şehrin farklı yerlerinden gelenlerin kolluk güçleri tarafından alana girişinin zorlaştırıldığını, kimlik kontrolleri ve gözaltı işlemlerinin hayatın olağan akışına aykırı bir şekilde uygulandığını bu şekilde eylemlerin engellenmeye çalışıldığını iddia etmişlerdir ki farklı basın kaynakları da buna ilişkin haberlerinde bu iddia ile örtüşen bilgiler vermiştir¹³³.

İlk üç günde biber gazı ile yapılan müdahaleler ve yirmi gün boyunca alan etrafında kolluk kuvvetlerinin sürekli olarak bulundurulması durdurma ve kimlik sorma işlemlerine devam edilmesini, devletin şiddet aracını kullanma yetkisini düzenleyen mevzuat kapsamında değerlendirmek için ulusal ve uluslararası düzenlemelere bakmak gerekmektedir. Vaka sırasında en çok karşılaşılan uygulama biber gazı kullanımı ve durdurma ile kimlik sorma işlemleridir.

Ulusal mevzuatta buna dair ayrıntılı düzenleme 2559 Sayılı Polis Vazife ve Sâlahiyet Kanunu (“PVSK”) kapsamında yapılmıştır¹³⁴. PVSK Md. 4/A ile düzenlenen durdurma ve kimlik sorma yetkisi, suç işlenmesini önlemek ve suçun devam etmesinin yaratacağı zarardan kamuyu korumak ve fiilin aydınlatılması için koruma tedbiri şeklinde durdurmanın gerçekleştirilebileceğini söyler. Burada durdurma için aranacak makul sebep, akla ve mantığa uygun sebep olarak anlaşılmalıdır¹³⁵. Diğer yandan bu işlemin süreklilik taşımaması ve keyfi bir muameleye dönüşmemesi aynı madde ile işlemi sınırlandırmıştır. Madde

¹³² Bkz. “Hevsel Direnişi Sürüyor”, Evrensel Gazetesi, 2 Mart 2014 T. haber içeriği

¹³³ Bkz. “Hevsel Direnişi Sürüyor”, Evrensel Gazetesi, 4 Mart 2014 T. haber içeriği; “Hevsel Sadece Hevsel Değildir”, Birgün Gazetesi, 4 Mart 2014 T. haber içeriği

¹³⁴ 27 Mart 2015 T. Polis Vazife ve Sâlahiyet Kanunu tam metni için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150404-26.pdf> (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹³⁵ Ali İhsan Erdağ, “Kolluğun “Durdurma ve Kimlik Sorma” Yetkisi (PVSK madde 4/A)”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl:68, Sayı: 2010/4

kapsamında, aynı gerekçelerle, polis olduğunu gösteren belgeyi sunmasının akabinde kimlik sorma yetkisi de tanınmıştır. Burada işlemin kimlik sorma ile sınırlı olduğu, kimlik tespit etmenin başka bir işlem olduğunu ve kayıt altına alma niteliğini vurgulamak gerekir.

Biber gazı kullanımının her ne kadar ulusal mevzuat içerisinde yasal bir dayanağı bulunmasa da bu belirsizlik neticesinde ve PVSK ile kolluk güçlerine geniş yetki kapsamında bu işlem gerçekleştirilebilmektedir. Uluslararası insan hakları hukukunun yargı mekanizmalarından AİHM, biber gazı kullanımına ilişkin verdiği kararlarda¹³⁶; 13 Ocak 1993 tarihli Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme¹³⁷ Md.1/5'e göre, Taraf Devletlerden her biri toplumsal olayları denetim altında tutmakta kullanılan gereçleri bir savaş yöntemi olarak kullanmamayı taahhüt eder, demektedir. Ancak aynı sözleşmenin 2. maddesinde ise göz yaşartıcı veya "biber gazı" denilen gazların kimyasal silah sayılmayacağı geçer. Bu yöntemlerin iç ayaklanmaların kontrolü de dahil olmak üzere asayişin sağlanması amacıyla kullanılmasına izin verilmektedir vurgusu da yapılır. Yine AİHM'in Ataman-Türkiye kararında¹³⁸, Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı Veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi'nin ("CPT") Hollanda ziyareti sonrası biber gazı kullanımına ilişkin kaygılarını, bu kullanıma ilişkin ülkelerin insan sağlığını önemseyen yasal düzenlemeler yapması gerektiğini belirten raporuna atıfta bulunur. AİHM, AİHS Md. 2 "Yaşam Hakkı", Md. 3 "İşkence ve Kötü Muamele Yasağı" ve Md. 11 "Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü" kapsamında gelen ve biber gazı kullanımı konu alan Türkiye'ye ilişkin dosyalarda,

¹³⁶ Örnek kararlar için bkz. Oya Ataman-Türkiye Davası (5 Aralık 2016), Başvurunu Numarası: 74552/01; Ali Güneş- Türkiye Davası, (10 Nisan 2012), Başvuru numarası: 9829/07

¹³⁷ Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme'nin tam metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004238.pdf (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

¹³⁸ Bkz. Ali Güneş- Türkiye Davası, (10 Nisan 2012), Başvuru numarası: 9829/07, prf. 39, online erişim için, [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"fulltext":\["ali%20gunes%20v.%20turkey"\],"documentcollectionid":2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-110262"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{) (Son Erişim 16 Mayıs 2019)

sağlık raporlarının olması ve konu hakkında soruşturma yapılmasının denetlenebilmesi için ulusal hukuktaki yasal yollara başvurulması gerekliliği üzerinde bilhassa durmuştur.

Ulusal ve uluslararası mevzuattaki temel düzenlemeler açısından vaka devam ederken kolluk tarafından kullanılan yöntemlerden; durdurma ve kimlik sorma işleminin hem Anayasa hem de AİHS kapsamında toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının kullanımı engeller nitelikte sürekli bir hal almasının aslında yasaya aykırı olduğu sonucuna varabiliriz; yani kolluk tarafından şiddet aracına dönüştürülen durdurma ile kimlik sorma işlemi yasal meşruiyetinin sınırlarını aşan niteliktedir. Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme'nin dayanak gösterildiği AİHM kararında, iç ayaklanmanın önlenmesi ve asayişin sağlanması ile sınırlandırılan biber gazı kullanımından bahsedilmektedir. Hevsel vakasının başlangıcından sonlandırılmasına kadar geçen süre zarfında eylemcilerin, eylemleri bir iç ayaklanmaya çevireceğine ya da toplumsal güvenliği tehdit ettiğine dair herhangi somut bir bilgi ya da gözlem bulunmadığı halde, akla ve mantığa uygun makul bir gerekçe olmaksızın biber gazı kullanımı yasal dayanaktan yoksun görünmektedir. Aynı zamanda biber gazı kullanımına ilişkin yasal düzenleme ve koruma tedbirlerinin gerekliliğine vurgu yapan CPT raporundaki riskler güncelliğini korumaktadır. Bu haliyle her iki kolluk işleminin de toplumsal zararı önleme ve kamu güvenliğini sağlamak amacından uzaklaşarak yasal olmayan şiddet kullanımına dönüştüğünden bahsedebiliriz¹³⁹.

Şiddetsizlik pratiğinin bir yönü polis müdahalelerine karşı eylemcilerin refleksleri ve diğer davranışları ise diğer yönü vakanın organizasyon, eylemcilerin birbirleriyle olan ilişkileri ve bir arada kalma koşulları olarak ele alınabilir. Demokrasi ve ekolojik yaşama ilişkin haklı bir taleple bir araya geldiklerini iddia

¹³⁹ Türkiye ve özellikle Diyarbakır'daki protestolarda polisin tutumuna ilişkin ayrıntılı veriler için bkz. Ayşen Uysal, Sokakta Siyaset Türkiye'de Protesto Eylemleri Protestocular ve Polis, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 100 vd.

eden eylemcilerin bu taleplerle örtüşen bir pratik içinde olmaları itirazın amacında ne kadar samimi olduğunu göstermek ve toplum tarafından desteklenmek açısından önemlidir.

Hevsel vakası boyunca yaşamsal faaliyetlerin kolektif yürütülmesi, kararların kolektif alınması ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi, çeşitli yaş ve sosyal çevreden insanların vakanın içinde olması dikkate değerdir. Şiddet içeren mücadelelerin ya da hareketlerin, kaos yaşamaya müsait, gitgide daralma ve en sonunda dağılma ile yok olduğu örnekler mevcuttur ve bu örneklerin, vakayla yapısal olarak ayrıldıklarını belirtmek gerekir. Hâkim olan şiddetsiz, kolektif anlayış ve davranışlarla hedefe ulaşabilmemin mümkün olduğunu açığa çıkarmıştır. Şiddetsizliğin, şiddetin zıt anlamlısı, görünürlüğü zayıf bir kavram olarak ele alınmaması gerekir, şiddetsiz kalabilirken aynı zamanda aktif bir mücadele yolunu açabilecek gücün ortaya çıkarılabileceğini belirtmek gerekir¹⁴⁰. Şiddetsizlik, insanların kendi haysiyetlerini toplumu oluşturan herkesin haysiyetini koruyarak güvence altına alabileceğinden bahseder ve bizim örneğimizde vakaya dair pratikleri beraber sürdürenlerin bu eğilimde olduğundan bahsedilebilir¹⁴¹.

2.3.4. Talebin Kabulü ve Eylemlerin Sonlandırılması

Vakanın, Türkiye toplumuna duyurulması ve geniş destek alması akabinde Hükümet yetkilisi olarak Vali ile eylemcilerin temsilcilerinden oluşan grubun bir araya gelerek gerçekleştirdiği görüşme, eylemcilerin ve taleplerinin statü kazandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu görüşme ortamının sağlanmasında Diyarbakır Valiliği ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin yürüttüğü tartışmaların da payı bulunmaktadır. Zira vaka süresince ilgili mercilerin birbirleriyle sürekli iletişim içinde olduğu kendileri tarafından belirtilmiştir. Bütün bu etkileşimlerin Hevsel

¹⁴⁰ Todd May, Şiddetsiz Direniş, Çev. Can Kayaş, Birinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, ("Şiddetsiz Direniş"), s. 93 vd. ; Kurt Shock, "Sivil Direnişin Bugünü", s. 212

¹⁴¹ Gandhi'nin satyagraha felsefesi için bkz. Mohandas K. Gandhi, "Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş", s. 76; Satyagraha tartışmaları için ayrıca bkz. Todd May, "Şiddetsiz Direniş" s. 51; Kurt Shock, "Sivil Direnişin Bugünü", s. 56 vd.

vakası ile sadece toplumu değil yönetim mekanizmasını da etkilediği, sivil itaatsizliğin kavramsal tartışmalarında ifade ettiğimiz ahlaki olana geri dönme çağrısının karşılık bulduğu açıktır.

Yapılan görüşmenin akabinde, vakanın yirminci gününde Valilik resmi bir açıklama ile ağaç kesiminin durdurulduğunu duyurmuştur. Bu kapsamda, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'ne, Dicle Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü'ne, Orman İşletme Müdürlüğü'ne hem bu bilgiyi hem de ağaç dikim kampanyası başlattıklarını bildiren resmi yazılar gönderilmiştir.

İş makinelerinin alandan çekilmesi ve Diyarbakır Valiliği'nin açıklaması sonrasında eylemciler tarafından taleplerinin kabul edildiğini bu sebeple eylemleri bitirdiklerini belirten bir açıklama yapılmıştır¹⁴². Açıklama ağaç kesiminin Türkiye'de doğaya müdahale biçimlerinden sadece biri olduğu, bu müdahalelerin bütün coğrafyalarda hâlâ devam ettiği ve bu müdahalelere karşı ekoloji mücadelesinin büyümesinin toplumsal ve ahlaki bir sorumluluk olduğuna dair vurgular içermektedir. Hevsel Bahçeleri'nde ağaç kesiminin durdurulması talebiyle başlayan demokratik ve barışçıl yaşam için siyaset üreten eylemler ve yöntemlerle sürdürüldüğü iddia edilen bu süreç, iddiasına uygun bir şekilde, talebin kabulü ile sonlandırılmıştı.

¹⁴² Bkz. Evrensel Gazetesi, 21 Mart 2014 T. Yayın; Radikal Gazetesi 21 Mart 2014 T. Yayın; Birgün Gazetesi, 21 Mart 2014 T. Yayın

SONUÇ

Demokrasi, salt iktidarların toplumu yönetirken kullandığı bir yöntem değil toplumun bilinç derinliğini de kapsayan bir anlam taşımaktadır. Yönetim mekanizmasının, toplumun tamamı için iyi yönetme sorumluluğunu ihmal ettiği durumlar, bu ihmal ile ortaya çıkan haksızlıklar iktidar olmakla yakından ilgilidir ve devletli tarihte sıklıkla böyle durumlar yaşanmıştır. Diğer yandan iyi yönetilmeme sorunu karşısında ortaya çıkan, farklı amaç ve nitelikteki mücadelelerin en az haksızlıklar kadar eski bir geçmişi bulunmaktadır.

Toplumsal sözleşme, yönetim mekanizması ve toplum arasındaki sözün ve pratiğin, demokratik, ahlaki ve politik içeriğe kavuşmasını, tarafların özgürlük arzusuna uygun, eşitlikçi ve adil davranmalarını amaçlar. Yönetim mekanizması, halk egemenliğinin yansıması olmalıdır. Aksi durumda toplumun itiraz etme sorumluluğu devreye girer. İsyanlar, itaatsizlikler, devrimler vd. kendilerini genelde iyi yönetilememeyeyle ortaya çıkan haksızlıklar üzerinden açıklar; ancak bu eylemlerin dayandıkları ilkeler, fiiller ve hedefler farklılaşabilir.

Toplumsal sözleşmeyi sürdürme sorumluluğu ile açığa çıkan itirazların, toplumsal sözleşmenin ruhunu oluşturan değerleri koruyarak kendisini sürdürmesi mümkündür. Bu tezimizi, sivil itaatsizlik üzerinden açıklama çabamız, sivil itaatsizliğin kuramsal çerçevesi açısından bu tezle örtüşmesindedir. En genel ifadeyle; ahlaki ölçülerden taviz vererek ahlaki amaçları, demokrasi ve insan hakları ilkelerinden taviz vererek demokrasiye ve insan haklarına uygun bir sistemi, politikanın düşünsel ve davranışsal zenginliğini yok sayan dogmatik yaklaşımlarla kamusal politikayı oluşturmak mümkün değildir. İktidarın elindeki gücü kullanım amaçları ve araçları, toplumla arasında kurulan sözleşmenin bozulmasına sebep oluyorsa bunlara itiraz etmek için gerçekleştirilen eylemlerin amaçları ve araçları da bu temelde bozulma yaratabilir. Şiddetin hegemonik yapısallığı düşünüldüğünde iktidarın şiddet aracını kullanması ile şiddetin toplumda kendini sürekli ve yeniden üretmesi arasındaki bağ daha iyi anlaşılabilir. Haksızlık karşısında açığa çıkan öfke

gibi hislerin enerjisini şiddete dönüştürmek de benzer bir üretimi oluşturacak ya da iktidarın şiddet konusunda yaratmaya çalıştığı algıya istemeden bile olsa katkı sağlayacaktır. Toplumun ihtiyaçları yerine belli bir grubun menfaatlerini gözeten yönetim mekanizmasındaki bozulmaya itiraz eden ideolojik bir grubun, devirdiği iktidarın yerine geçtiğinde mensubu olduğu grubun menfaatlerine göre yöneticilik yaptığı örnekler ayrıntılı olarak irdelendiğinde toplumsal sözleşmenin değerlerinin gözlemlenmediği gözlemlenir. İktidar olmanın yapısal sorunlarıyla açığa çıkan haksızlıkları, sözleşmeden gelen demokratik toplum politikasıyla çözmek yerine yeni, yanlı iktidar odakları yaratmak aslında toplumsal sözleşmeyi yeniden bozulmaya uğratmak olacaktır.

Sivil itaatsizlik, haksızlıklara karşı, toplumsal sözleşmenin bir ürünü olarak değerlendirebileceğimiz, hukuk sistemine dahil bir bakış açısı taşır. Bu sebeple itirazın sivil itaatsizlik olabilme koşullarından biri asgari düzeyde bile olsa demokratik, hukuk devletinde gerçekleşmesidir. Ancak demokratik hukuk devleti olma niteliği dar tutulmaz. Demokrasinin sürekli gelişim isteyen bir yöntem oluşu, değişen ve dönüşen dünya sistemleri içinde daha fazla hak ihlali alanının oluşması ve insan haklarının hukuk sistemi içinde daha fazla yer almasının gerekliliği sivil itaatsizliğin gerçekleşebileceği yönetim mekanizmalarını arttırır. Sivil itaatsiz de mensubu olduğu devletin hukuk sistemini bir bütün olarak reddetmez, yaşanan haksızlığın kaynağı olan yasa ya da uygulamanın bu sistem içinde düzeltilmesinin mümkün olduğunu ileri sürer.

Hevsel Bahçeleri'ndeki ağaç kesimine itiraz edenler, ekoloji açısından sadece insanları değil diğer tüm varlıkları da ifade eden kamusal bir alandaki ağaç kesiminin idari bir karar sebebiyle gerçekleştirildiğini; ancak anayasa ile güvence altına alınmış hukuk devletinde bu kararın düzeltilme imkânının bulunduğunu bilerek hareket etmişlerdir. Demek ki içinde buldukları devletin belli bir ölçüde bile olsa hukuka dayandığının ve demokratik bir talebin karşılık bulacağını inancını taşımaktadırlar. Sonuç olarak idare tarafından ağaç kesimi kararının geri çekilmesi bu inancı destekler niteliktedir. İdare kendi eliyle verdiği haksız kararı

uygulamaktan vazgeçerek sözleşmeye bağlı olduğunu düşündürecek bir edim içine girmiştir. Diğer taraftan itiraz edenler de söz konusu kesim kararının hukuken düzeltilebilir olduğu yönündeki inançlarıyla sivil itaatsizliğin hukuk devletine ve hukuk sistemine bağlı olma koşulu yerine getirmiştir.

Bir eylemin sivil itaatsizlik sayılabilmesi için yönetim sisteminin tamamen değişmesine ya da ortadan kaldırılmasına değil tekil bir haksızlığın giderilmesine ilişkin olması gerekir. Yani eylemciler var olan sistemi yıkmayı değil haksızlık yaratan yasa ya da uygulamanın değişmesini talep etmelidirler. Bu kapsamda irdelenmesi gerektiğini düşündüğümüz husus; çıkarılan bir yasanın ya da uygulanan bir kararın yönetim mekanizmasının topluma bakış açısının yansımaları olduğu gerçeğidir. Yönetim mekanizmasının yasayla ya da uygulamayla gerçekleştirmek istediği bir fikri vardır, gündelik bir işin gerçekleştirilmesine dair değildir. Tıpkı ağaç kesiminin arkasında yatan ticari planlar gibi. Toplumun yönetenleri denetlemesinin önemi burada belirginleşmektedir. Haksız yasa, sistemin bir bütünen değişebilme, insan hakları ve demokrasiden uzaklaşabilme riskini de beraberinde getirir. Sivil itaatsizliğin kuramsal çerçevesi, daha çok sivil itaatsiz davranışları ve sistem karşıtı olmaması üzerinde durarak hükümetlerin haksız yasa yapmasının sistemde yaratacağı sonuçlar hakkında ayrıntılı olarak tartışmaz. Burada unutulmaması gereken sivil itaatsizliğin, sistemin değiştirilmesine ya da yıkılmasına sebep olacak haksız yasayı önleme niteliğinin de bulunmasıdır.

Dicle Vadisi'nde HES yapımlarından, kum ocaklarına değin ekoloji ve çevre hareketlerinin itiraz ettiği birçok sorun vardır ve bu sorunların kaynağı alandaki hükümet politikaları olarak görülmektedir. Bunlara rağmen vakada sadece Hevsel Bahçeleri'ndeki ağaç kesiminin durdurulması talep edilmiştir. Bu durum itirazlarının tekil bir idari karara dönük olduğunu söylememiz için yeterli görünmektedir. Ancak taleplerini gerekçelendirirken alandaki diğer çevresel ve ekolojik sorunları da dile getirmiş olmaları yönetim mekanizmasının çevreye ilişkin hukuki düzenlemelerinden genel olarak rahatsız olduklarını açığa çıkarmıştır.

Hevsel Bahçeleri sırf insanların değil içindeki ve etrafındaki sayısız varlığın ortak mekânıdır. Sekiz bin yıllık geçmişiyle kültürel ve tarihsel deneyimlerin hafızası niteliğindedir. Doğadaki bütün varlıkların, yaşamın devamı için içsel bir değeri, görevi olduğunu savunan ekolojik yaklaşım ile bakıldığında Hevsel Bahçeleri'ndeki ağaç kesimi için hükümet tarafından sunulan gerekçeler toplumsal değerlere içkin ekolojik bir yaşam arzusu karşısında zayıf ve kabul edilemezdir. Hevsel Bahçeleri'ndeki ağaç kesiminin daha genel ekolojik sorunların özel bir parçası olarak görüldüğü açıktır. Diğer taraftan Türkiye'nin ekonomi politikalarının doğal alanların ticarileştirilmesi üzerine genel bir eğilim taşıdığı da değerlendirmeler arasındadır. O halde yönetme biçiminin pratikleri sebebiyle eylemcilerin bu alanda uygulanan politikalara dair karşıtlığa varan bir yoğunlaşması olduğu ileri sürülebilir.

Böylesi genel bir rahatsızlığın varlığı, bunun sistemin ekonomi ve çevre politikalarının bütününe dönük karşıtlık taşıması, eylemlerin gerçekten tekil bir itiraz taşıyıp taşımadığı açısından bizi muğlak bir alana götürebilir. Bahsettiğimiz muğlak alandan çıkış, vakanın nasıl devam ettiği ve hangi koşullarla sonlandırıldığına bakarak mümkün olabilir. Zaten Hevsel vakasının sivil itaatsizlik olduğu çıkarımı, eylem başladığında değil, eylemler silsilesi takip edildiğinde, kullanılan ifadeler irdelendiğinde ama en önemlisi de sonlandırıldıktan sonra bütünlüklü bir değerlendirmeye yapılabilirdi. Bu sürecin tamamı açısından ağaçların kesilmemesi için gerçekleştirilenlerin gizli bir amacı olduğuna, sistem karşıtlığıyla yıkım hedeflediğine ilişkin hiçbir bilgi ya da deneyim bulunmamaktadır ve tek talepleri olan ağaç kesiminin durdurulmasıyla eylemler sonlandırılmıştır. Bütün bu verilerle vakayı oluşturan eylemler ve düşünsel ifadelerin sahiden de gizil bir amacı olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

Sivil itaatsizlik, kişisel değil kamusal niteliktedir ve çağrısı da toplumun tamamıdır. Topluma iki açıdan çağrıda bulunur. İlki haksız görülen yasa ya da uygulamanın neden haksız görüldüğünün gerekçelerini açıklamak içindir ki bu itaatsizliğin kazanacağı toplumsal destek ile toplumun politikleşmesine katkıda

bulunur. İkincisi ise yine toplumun bir parçası olan yönetim mekanizmasının haksız yasanın ve uygulamasını değiştirmesi gerektiğine dönük bir çağrıdır, burada yönetim mekanizmasına karşı duyduğu sorumluluk devrededir ve toplumsal sözleşmenin değerlerine geri dönmesinin önemi vurgulanır.

Vaka sırasında basının yaptığı röportajlarda, alanda düzenlenen forumlarda ve atölyelerde, ziyaret edenlerle yürütülen tartışmalarda ısrarla ekolojik yaşam ve çevrenin korunması üzerinde durulmuş, Hevsel Bahçeleri'nin bu kapsamda ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Yani vaka kadar vakanın gerekçelerinin de propagandası yapılmıştır; söz konusu fırsatları aktif olarak değerlendirmeleri toplumsal desteklerini arttırmıştır. Hükümet temsilcileri ve siyasi parti liderleriyle yaptıkları görüşmelerde temsilcilerin bu konudaki anayasal sorumluluklarının, kesim kararını durdurmak olduğunu belirtmişlerdir. Sivil itaatsizliğin kamusal çağrısı, vaka açısından, ekolojik yaşam ve çevrenin korunmasının sürdürülebilir bir yaşam için zaruri olduğudur ve bu çağrı, Hevsel Bahçeleri'nin tarihsel ve kültürel değeri düşünüldüğünde ağaç kesiminin derhal durdurulması gerektiği şeklinde somutlaştırılmıştır. İmkânlar sonuna kadar kullanılarak, çağrı, toplumun bütününe duyurulmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin birçok yerinde desteklenmesini ve Diyarbakır Valiliği'nin ağaç kesimini durdurmasını bu çağrının yarattığı etkiden bağımsız görmemek gerekmektedir.

Sivil itaatsizlik, haksız bir yasanın kamuya açık olarak ihlal edildiği eylemdir. İhlal edilen yasanın haksızlığı, hukukun daha üst bir yasasına ki bu hukuk devletleri açısından anayasalara, toplumsal hukuk yaklaşımı açısından toplumsal sözleşmeye uygun olmamasıyla ilgilidir. Daha üst bir yasaya aykırı olması sebebiyle haksız yasayı ihlal etmenin ahlaki değeri, yasalara aykırı davranıldığı gerçeğini değiştirmez ve bu ihlal, ihlal eden açısından yargılanmaya sebep olabilir. İhlalin kamuya açık olması ve gizli yürütülmemesi toplum tarafından izlenebilir olmasını sağladığı gibi adli suçlardan ayrı tutulmasına da imkân verir. Burada bahsedilen kamuya açıklığın öngörülebilirlik kriteriyle de ilgisi bulunmaktadır. Bu kriter, hem eylemcilerin eylemin gideceği noktayı kestirebilmelerini hem de anayasal

sorumlulukları kapsamında kolluğun güvenliği sağlama faaliyetlerini belirleyebilmeleri açısından tartışılır. Kamu tarafından izlenilebilir olma eylemin kullandığı araçlar ve verdiği mesajların hem kamuya duyurulmasını hem de sivil itaatsizliğin ilkelerine uygun devam edip etmediğinin toplum tarafından denetlenebilmesini sağlar. Ancak her eylemin öncesinde kolluğa bildirilmesi, amaçların gerçekleştirilmesinin engellenmesi riskini taşır. Bütün eylemleri açısından apaçık gerçekleştirilen Hevsel vakası, bir bakıma toplumun denetimini gönüllü olarak kabul ederek toplumsal hukuk ilkelerine bağlılığındaki samimiyetini gösterir.

Hevsel Bahçeleri'ndeki ağaç kesimi, yasa statüsünde olmasa da yasal dayanakları olan yani idare hukukundan kaynaklanan idari bir kararla gerçekleştirilmek istenmiştir. Hevsel vakasında, kesimin yapıldığı alanda nöbet tutularak ağaç kesimi kararının icrası engellenmiştir. İdari kararın icrasının engellenmesi ile sivil itaatsizliğin ilkesel özelliklerinden yasaya aykırı davranış koşulunun gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Üstelik vaka neticesinde ilgili karar hükümet yetkililerince geri çekilmemiş olsaydı bu vakaya dair hukuki yaptırımlar da gündeme gelebilir, vaka cezai ve idari yargılamaya konu olabilirdi.

Vakanın kamunun kullanımına açık olan Hevsel Bahçeleri'nde gerçekleşmesi, eylemcilerin ve vaka sırasındaki eylemlerin gizlenmemesi, vakanın dayanaklarının ve amaçlarının sürekli olarak toplumla paylaşılması kamuya açık olduğunun göstergeleridir. Bu zellikler, vakayı, toplumun tamamı tarafından takip edilebilir kılmış, aynı zamanda toplum tarafından desteklenmesinin gerekçeleri de bir bakıma vakayı oluşturan eylemlerin devam etme biçimine dayandırılmıştır.

Sivil itaatsizliğin kamuya açık olma koşulunda aradığı toplum denetimi ve bu denetim neticesinde oluşacak toplumsal desteğin sağlanması prensibi bu vakada da dikkate alınmış ve buna uygun faaliyetler sürdürülmüştür. Ancak eylemler kolluğa bildirilmemiştir. Ağaç kesiminin engellenmesi için gerçekleştirilecek eylemlerin önceden bildirilmesi durumunda ağaç kesiminin yapıldığı alana girmelerine bile

kolluk tarafından izin verilmeme ihtimali bu kesimin engellenmesine hiç imkân tanımayacaktır. Sivil itaatsizliğin kuramsallığı içinde dâhi hala netleşmemiş bu tartışmanın söz konusu vakayı sivil itaatsizlik kavramının dışında tutacak denli belirleyici olmadığı kanaatini taşımaktayız.

Sivil itaatsizlik, şiddetsiz bir eylemdir. Yaptığı çağrıyla birlikte düşünüldüğünde toplumsal değerlere ve toplumun politikleşmesine dair takındığı istikrarlı tutumun itirazına uygun olarak baskı, zor ve şiddetin her biçiminden uzak olması gerekir. Adil olmayanın şiddet kullanılarak kabul ettirilmeye çalışılması tipik bir iktidar davranışıdır. Dünyanın her yerinde devam eden kadın hakları, çocuk hakları, ekoloji, azınlık hakları gibi mücadeleler aslında iktidar-şiddet ilişkisine karşı örgütlenmektedir. İktidarın kullandığı şiddet istisna olarak hatta toplumsal menfaatlerin korunması için yasal dayanaklara kavuşturulsa da kontrolü ve kısıtlanması oldukça zordur.

Şiddetin, gücü tekelleştiren bir araç olarak kullanılmasına karşı üretilecek söylemin, demokrasiye duyarlı, insan haysiyetini koruyan, vazgeçilemez ilkeleri olan bir anlayışa kavuşturulması gerekir. Sivil itaatsizlik açısından da şiddetsizlik, salt şiddet karşıtlığını ifade etmez; sistemin, şiddet kullanılarak ürettiği bütün güç ilişkilerine karşı durmayı ve bu farkındalıkla yaşamayı bunu politik bir söylem haline getirmeyi de kapsar. Öyleyse eylemcilerin, bu eylemlere sebep olan haksızlığın ortadan kaldırılmasının yanında bu tip haksızlıkları yeniden üretecek davranış biçimlerini de tercih etmeme sorumluluğu bulunmaktadır.

Eylemleri engellemeye çalışan kolluk müdahalelerinin yasal düzenlemeleri aşan boyutlara ulaşmasına rağmen eylemcilerin şiddete başvurmaması, sivil itaatsizliğin şiddetsizlik koşulunun bir boyutuyla karşılandığına dayanak olabilir; ancak şiddetsizliğe dair asıl güçlü tutum, vaka boyunca faaliyetlerinde kullandıkları dil ve pratikte gözlemlenmiştir. Üstten ya da belli bir anlayışın tekelinde olmayan, kolektif olarak alınan kararların yine aynı yöntemle uygulanması, şiddetsizliğin pasif yaklaşımlarla değil aktif ve uygulanabilir bir yöntem olarak tercih edilmesi

vaka mekânının var olan politik kimliğinin içeriğini de zenginleştirmiştir, diyebiliriz. Hevsel vakası, açıkladığımız sebeplerle sivil itaatsizliğin şiddetsizlik koşulunu da yerine getirerek aslında hayata geçirildiği toplumdaki bilince dair ön yargıları kırabilecek bir yaklaşım geliştirmiştir.

Sivil itaatsiz, eyleminin hukuki ve siyasi sonuçlarına katlanmaya rıza gösterir. Hukuk devleti tarafından yapılan yasa, haksız bile olsa bu yasayı ihlal etmenin birtakım yaptırımları olabileceğinden daha önce de bahsetmiştik. Eylemci, temelde hukuk sistemine bağlıdır ve haksız yasanın düzeltilmesini de hukuk sisteminin görevi olarak ele alır. Eylemin hukuki ve siyasi sonuçlarına katlanma iradesi ya eylemin engellenmesi için gerçekleştirilen hükümet kaynaklı müdahaleler neticesinde ya da eylemin hedefine ulaşamama durumundan sonra gerçekleşen yargılamalar sırasında ortaya çıkar. Bu iradenin temel motivasyonu kişinin, bağlı olduğu hukuk sisteminde gerçekleştirdiği eylemleri haklı görerek sahiplenmesidir, denebilir. Diğer yandan yargılama esnasında itirazlarının gerekçelerinin sunulması, bu gerekçelerin hukuki ve toplumsal içeriğe kavuşturulması sivil itaatsizliğe, devletin yargı erki açısından statü kazandırmanın yolunu açabilme potansiyelini de taşır.

Çalışma kapsamında yürüttüğümüz mülakatlarda ve kaynak araştırmalarında Eylemcilerin soruşturulmadığı ve yine kendilerine dava açılmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum ağaç kesiminin durdurulması taleplerinin kabul edilmesi ve yetkililerce kararın geri çekilmesiyle ilişkili olabilir. Ayrıca vaka süresince devam eden eylemlerin uluslararası insan hakları mevzuatı açısından toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkını aşmaması, toplumda ya da bireylerde herhangi bir tehlike doğurmamış olması açısından dava konusu edilmemesini biz de yerinde bir yaklaşım olarak değerlendirmekteyiz.

Hevsel vakasının itirazı, amacı, eylemlerinin içeriği ve sonuçlanma biçimini irdelediğimiz bu çalışmada, sivil itaatsizliğin tanımını ve kavramsal özelliklerini karşıladığı sonucuna varmaktayız. Sivil itaatsizlik örneği olarak Hevsel vakası,

gerçekleştirenlerin, ekolojik ve toplumsal kaygılarının bir sonucu olarak açığa çıkmıştır. Kısa bir sürede başta gerçekleştiği şehirdekiler olmak üzere Türkiye toplumunun genelinden büyük destek görmesinin en güçlü nedeni savunulan mekânın taşıdığı ekolojiye içkin tarihsel ve kültürel anlamdır. Diğer yandan vakada, gerçekleştiği bölgede, güçlü bir halk desteği olan ve ekoloji perspektifiyle hak mücadelesi yürütmenin gerekliliğine vurgu yapan siyasal kültürün etkisi de görülmüştür. Toplumsal bir değer olarak Hevsel Bahçeleri'nin savunulması, demokrasinin gelişmesi ve hakların yasal dayanak altına alınmasında şüphesiz tek başına büyük değişimler sağlamaya yeter değildir ama toplumda yarattığı politik farkındalık da azımsanmayacak denlidir.

Sivil itaatsizlik, eylemlerinin yaygınlaşması, kazanımlarının artması, yönetim mekanizmalarının, demokrasi ve insan hakları alanında dönüşümler geçirerek gelişmesinde Sokrates'ten bugüne kadar etkisini göstermeye devam etmiştir. Sözleşmenin bozulması şeklinde ifade ettiğimiz haksız yasa ve uygulamalar aynı zamanda haklara ilişkin ihlali ya da ihlal riskini de beraberinde getirmektedir. Dünyada devam eden birçok hak mücadelesi ki sivil itaatsizlik eylemleri de bunlara dahildir, uygulamalar kadar hukuk sistemindeki algıları da dönüştürmektedir. Ekolojik yaşam talebi evrensel bir talep olarak günden güne etkisini büyüten bir ivme yaratmakta; bir yandan haksız yasaların uygulanmasını önlemek için hukuk yollarını kullanırken diğer yandan ekolojik yaşam talebinin sistemselsel bir algıya dönüştürülmesi için toplumsal farkındalığın sağlanmasının siyasi yollarını üretmektedir.

Bu dönüşümün belkemiğinin, yerellerde başlayan katılımcı siyasetle ve itirazlarla oluştuğunu söylemek yerinde olacaktır. İnsan için çevrenin korunması gerektiği fikri artık doğa ile kurulan tahakküm ilişkisinin gezegeni yok edeceği fikrine dayanarak, bütünsel bir alan ve bakış açısı yaratmaya başlamıştır. Bu bütünsel bakış açısı ve yükselen toplumsal refleksler, ekolojiyi, ekolojik anayasa ve ekolojik anayasallık tartışmalarını, hükümetlerin ve bu hükümetlerin parçası olduğu uluslararası mekanizmaların zorunlu gündemi haline getirmektedir. Yerelde

gerçekleştirilmiş ama evrensel bir soruna işaret etmeyi ihmal etmemiş olan bu vaka, yerelerde ekolojik siyasetin güçlendirilmesi, yönetim mekanizmalarının zorlanması; bu güçlenme ve zorlamaların yaygınlaşmasıyla dünyada yürütülen politikaların, hukuk yapım ve uygulamalarının ekolojiye duyarlı hale getirilmesi mücadelesinde kültürel değerlerin de tetiklemesiyle siyasi bir örnek olarak yerini almıştır.

Hevsel vakası, bölgede, ekolojik taleplerle gerçekleştirilen ilk sivil itaatsizlik pratiğidir. Sonrasında artan farkındalıkla birçok dernek, platform ve birlik kurulmuş, bunlar, hükümetin çevre ile ilgili politikalarını daha yakından takip etmeye, ekoloji üzerine çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Ortaya çıkardıkları açısından sivil itaatsizlik, politik bir güç haline gelmenin kolektif değerlerden taviz vermeksizin ve iktidarlara benzeşmeksizin de mümkün olduğunun kanıtıdır. Politikleşen toplumun, yönetim mekanizmalarına dair kurucu ve denetleyici güç olarak kendini sürdürebilmesi için sivil itaatsizliğin felsefi derinliği ve eyleme geçme söylemi canlı tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar ve Makaleler

- ADANALI : Yaşar Adnan Adanalı, “Yerel Yönetimlerde ‘Katılım’: Tiranlık Mı Yoksa Müşterek Siyasetin İnşası Mı?”, Ed. Feyzi Özlüer, Aykut Çoban, Ekoloji Kolektifi Derneği yayınları, İstanbul, 2018 s.102-106 vd.
- AGAMBEN : Giorgio Agamben, Kutsal İnsan, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017
- AGAMBEN : Giorgio Agamben, “Demokrasi Kavramı Üzerine Giriş Notu”, Çev. Savaş Kılıç, Dipnot 3 Aylık Sosyal Bilim Dergisi, Sy. 13-14, 2013, s. 5-8
- ARENDT : Hannah Arendt, Şiddet Üzerine, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016
- ARENDT : Hannah Arendt, “Kamu Vicdanına Çağrı”, Çev. Yakup Coşar, Dördüncü Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s.98
- ATAY : Ender Ethem Atay, “Hukukta Meşruiyet Kavramı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, Sy. 2, 1997
- AYBAY : Rona Aybay, İnsan Hakları Hukuku, İkinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015
- AYDIN : Melike Belkis Aydın, “İnsanlar Kötü Kurallara İtaat Etmez: Gustav Radbruch”, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.113-138
- BAŞTUĞ : İbrahim Baştuğ, “Cennet Bahçesi Hevsel”, Atlas Dergisi, Mayıs, 2014, s. 254

- BEDAU : Hugo Adam Bedau, "Civil Disobedience And Personal Responsibility For Justice", Routledge Press, Londra, 1991, s. 49-67
- BENJAMİN : Walter Benjamin, "Şiddetin Eleştirisi Üzerine", Çev. Ege G. Çelebi, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21 vd.
- BERKTAY : Fatmagül Berktaş, Politikanın Çağrısı, Üçüncü Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012
- BİEHL : Janet Biehl, Toplumsal Ekoloji Siyaseti, Çev. Esra Eren, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2016
- BİX : Brian H. Bix, "Doğal Hukuk: Modern Gelenek", Çev. Ertuğrul Uzun, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. 6, Sy. 2, 2004, s.291-343
- BOOKCHIN : Murray Bookchin, Toplumsal Ekolojinin Felsefesi Diyalektik Doğalcılık Üzerine, Çev. Rahmi G. Ögdül, İkinci Baskı Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017
- BOOKCHIN : Murray Bookchin, Özgürlüğün Ekolojisi Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü, Çev. Mustafa Kemal Coşkun, İkinci Baskı Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2015
- BOYNUDELİK : Mahmut Boynudelik, Ekolojik Anayasa, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2011
- BOZLAĞAN : Recep Bozlağan, "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı" Journal of Social Policy Conferences (2010):1011-1028
- COHEN : Carl Cohen, "Justification of Civil Disobedience, Utilitarian Justification Of

- Civil Disobedince”, Colombia University Press, 1971, s. 120-128
- ÇİÇEK : Nazmi Çiçek, “Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Sivil Cumalar Örneği” (yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2015)
- COŞAR : Yakup Coşar, “Sivil İtaatsizlik”, Dördüncü Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 11
- ÇELEBİ : Evliya Çelebi, Seyahatname, 4. Kitap, C. 1, Hazırlayanlar; Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010
- ÇOBAN : Funda Çoban, Sokak Siyaseti Siyasalın Gündelik Kuruluşu Bağlamında Bir İnceleme, Metis Yayınları, İstanbul, 2015
- DALKIRAN : Müge Dalkıran, “İnsan Hakları Aktivizminde Beden Politikaları: Gönüllü Canlı Kalkanlar”, (yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015)
- DERRIDA : Jacques Derrida, “Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli”, Hazırlayan ve Sunuş Aykut Çelebi, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 90 vd.
- DROWKIN : Ronald Drowkin, “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatliği”, Çev. Yakup Coşar, Dördüncü Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 151
- ERDAĞ : Ali İhsan Erdağ, “Kolluğun “Durdurma ve Kimlik Sorma” Yetkisi (PVSK madde 4/A)”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı: 4, Ankara,2010

- EDİBOĞLU : Ezgi Ediboğlu, “Ekolojik Hukuk Bakış Açısıyla Ekosistem Hakları”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sy. 121, 2015, s. 257 vd.
- FREEMAN : Harrop E. Freeman, “Şiddet Dışı Eylemler Yelpazesinde Sivil İtaatsizlik”, Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İkinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 120 vd.
- GARRARD : Greg Garrard, Ekoeleştiri Ekoloji Üzerine Kültürel Tartışmalar, Kolektif, İstanbul, 2017
- GANDHI : Mohandas K. Gandhi, “Amaçlar ve Araçlar”, Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İkinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s.79
- GLUCKSTEİN : Donny Gluckstein, “Demokrasi: Hakikat ve Fetiş”, Çev. Cengiz Apaydın, Dipnot 3 Aylık Sosyal Bilim Dergisi, Sy.13-14, 2013, s.61-83
- GÖZLER : Kemal Gözler, "Tabiî Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı", Muhafazakâr Düşünce, Sayı: 15, 2008
- HABERMAS : Jürgen Habermas, Sivil İtaatsizlik, Çev. Hayrettin Ökçesiz, AFA Yayınları, İstanbul, 1995
- HABERMAS : Jürgen Habermas, “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinde Denektaş Almaya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, Çev. Yakup Coşar, Dördüncü Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 125 vd.
- HARDİNG : Walter Harding, “Sivil İtaatsizliğe Giriş”, Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İkinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 30
- HARRİS, D./ : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku,

- O'BOYLE, M./
BATES, E./
BUCKLEY, C.
JASPER : Avrupa Konseyi Yayını, Ankara, 2013
- JASPER : James Jasper, Ahlaki Protesto Sanatı, Çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002
- JASPER : James Jasper, Protesto, Çev. Aslı Önal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017
- KARATAY : Abdullah Karatay, "Kürtlerin Sivil Alan Siyaseti ve Sivil İtaatsizlik: Yeni Bir Karşılaşma", Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 67, 2011
- KİNG : Martin Luther King, "Birmingham Hapisanesi'nden Mektup", Çev. Ezgi Göç, Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, Sy. 67, İstanbul, 2015 s. 18
- LEFEBVRE : Henry Lefebvre, Şehir Hakkı, Çev. Işık Ergüden, İkinci Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2017
- LEFEBVRE : Henry Lefebvre, Mekânın Üretimi, Çev. Işık Ergüden, Dördüncü Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016
- MAY : May Todd, Şiddetsiz Direniş, Çev. Can Kayaş, Birinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016
- MAY-DALY : James R. May, Erin Daly, Dünyada Çevresel Anayasalcılık, Çev. Tolga Şirin, N. Umut Orcan, Birinci Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği, İstanbul, 2018, s. 224

- MORRIS : Brian Morris, Antropoloji Ekoloji ve Anarşizm, Çev. Baran Karsak, Birinci Baskı, Kolektif, İstanbul, 2018
- MOUFFE : Chantal Mouffe, Siyasal Üzerine, Çev. Mehmet Ratip, Üçüncü Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015
- MOUFFE : Chantal Mouffe, Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset, Çev. Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015
- ÖKÇESİZ : Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, Legal Kitabevi, İstanbul, 2011
- ÖZLÜER : Fevzi Özlüer, “Kentin Kolektif Hakları İçin Bir Giriş: Geçim Araçlarına Ulaşma, İyi Yaşama ve Kent Hakkı”, Ekoloji Kolektifi Derneği yayınları, İstanbul, 2018, s.15-23
- PLATON : Platon, Sokrates’in Savunması, Çev. Ari Çokona, On Dördüncü Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018
- PLUMWOOD : Val Plumwood, Feminizm ve Doğaya Hükmetmek, Çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2004
- RAWLS : John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, Dördüncü Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 57 vd.
- ROUSSEAU : Jean-Jaques Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, Yirminci Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018
- ROUSSOPOULOS : Dimitri Roussopoulos, Politik Ekoloji, Çev. Fuat Dara Elhuseyni, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017

- SCHOPENHAUER : Arthur Schopenhauer, Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine, Çev. Ahmet Aydoğan, Dördüncü Basım, Say Yayınları, İstanbul, 2016
- SHOCK : Kurt Shock, Sivil Direnişin Bugünü, Çev. Netice Altun, Birinci Baskı, Amara Yayıncılık, İstanbul, 2017
- SMART : Brian Smart, “Defining Civil Disobedience”, Routledge Press, Londra, 1991, s. 207
- SOPHOKLES : Antigone, Çev. Ari Çokana, Altıncı Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- ŞİRİN : Tolga Şirin, Çevre İnsan Devlet, Birinci Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015
- ŞİRİN : Tolga Şirin, “Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları” Tebliği, Türkiye Barolar Birliği 2. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı, 7-8 Haziran 2014
- THOREAU : Henry David Thoreau, Sivil İtaatsizlik, Çev. Melis Ölçüm, Üçüncü Basım, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul, 2013
- THOREAU : Henry David Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İkinci Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 41
- THOREAU : Henry David Thoreau, “Civil Disobedience”, Routledge Press, Londra, 1991, s. 45
- TORLAK : Soner Torlak, “Mekân Meselesine Bir Giriş”, İkinci Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 11 vd.
- UYSAL : Ayşen Uysal, Sokakta Siyaset Türkiye’de Protesto Eylemleri Protestocular ve Polis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017

- ÜSKÜL ENGİN : Zeynep Özlem Üskül Engin, Ekolojik Kriz Etik ve Hukuk, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017
- YAŞAR : Ceren Gamze Yaşar, “Kent Hakkı Tartışmasında Kır Nerede Duruyor? Nasıl Dahil Olmalı?”, Birinci Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği yayınları, İstanbul, 2018, s. 86 vd.
- YEĞİN : Metin YeğİN, “Kapitalist Kent Anlayışına Karşı Eko-Kent Alternatifi: Eko-Topluluk Üzerine Notlar”, Dipnot Üç Aylık Sosyal Bilim Dergisi, Sayı: 8, 2012, s. 112

II. Sözleşmeler, Kanunlar, Kararlar ve Diğer Kaynaklar

Uluslararası Sözleşmeler ve Diğer Dayanak Belgeler;

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi : AİHS, https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/09/01/AIHS_TUR.pdf
- Birleşmiş Milletler Şartı : BM Şartı, <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/BirlesmisMilletlerSarti.pdf>
- Birleşmiş Milletler Doğanın Hakları Evrensel Beyannamesi : İngilizce Metin; <http://therightsofnature.org/universal-declaration/>, Türkçe Metin; <https://dogahaklari.org/toprak-ana-haklari-evrensel-beyannamesi/>
- Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme : ECOSOC, <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Hakkı’na : <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/>

Dair Bildiri		KalkinmaHakkinaDairBildirge.pdf
Birleşmiş Milletler Türkiye İhtisas Komitesi	:	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, http://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/Sürdürülebilir-Kalkınma-2030-Hedefleri-İhtisas-Komitesi
Dünya Kültürel ve Doğa Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme	:	UNESCO, Türkiye onayı, 23.05.1982 T. ve 8/4788, RG. T.-Sy.: 14.02.1983-17959 http://www.unesco.org.tr/Pages/161/177
Dünya Kültür Mirası Listesi	:	UNESCO, World Heritage List, https://whc.unesco.org/en/list/
Dünya Mirası Komitesi Çalışma Prosedürü ve Kararları	:	The World Heritage Committee, https://whc.unesco.org/en/committee/
Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme	:	https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun/tbmmc080/kanuntbmmc080/kanun/tbmmc08004238.pdf
Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri	:	http://www.un.org.tr/belgeler/surdurulebilir-kalkinma-hedefleri/
Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi	:	ICOMOS, https://www.icomos.org/en/home-wh
Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği	:	IUCN, https://www.iucn.org

Ulusal Yasalar, Metinler ve Hükümet Açıklamaları;

Anayasa	:	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf
---------	---	--

Çevre Kanunu	:	2872 Sayılı Çevre Kanunu http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı:		Dicle Vadisi Rekreasyon Projesi'ne İlişkin Açıklama, http://mpgm.csb.gov.tr/dicle-vadisi-rekreasyon-alani-projesi-i-85668
Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği	:	RG. T.-Sy.: 25 Kasım 2014- 29185, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141125-1.htm
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı	:	http://www.worldheritageturkey.com/media/dosyalar/Diyarbakir_alan_yonetim_plani.pdf
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Adaylık Dosyası	:	Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Nomination for Inscription on The World Heritage List, https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1488.pdf
Dünya Kültür Mirası Komitesi Kabul Kararı	:	Doc. WHC-15/39.COM/8B and WHC-15/39.COM/INF.8B1, https://whc.unesco.org/archive/2015/whc15-39com-8B-en.pdf
Diyarbakır Kültür ve Turizm Müdürlüğü	:	Vali Hüseyin Aksoy'un, Adaylık ve Kabul Sürecine İlişkin Açıklaması, http://www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/TR-140852/diyarbakir-kalesi-ve-hevsel-bahceleri-kulturel-peyzaj-a-.html
Polis Vazife ve Sâlahiyet Kanunu	:	R.G. T-Sy.: 4 Nisan 2015-29316 http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150404.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/

- eskiler/2015/04/20150404.htm
- TBMM, : Ekolojik Anayasa Girişimcileri ve
Ekolojik Anayasa Önerisi : Ekolojik Anayasa Konferansı katılımcıları
TBMM'ye sunulan, 15 Mayıs 2011 tarihli
anayasa önerisi, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/ekolojikanayasa.pdf>
- TBMM, : HDP Diyarbakır Milletvekili Sibel Yiğitalp,
Soru Önergesi : 7/11824 E. ve 27.02.2017 T. Soru Önergesi,
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yanıtı,
<https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-11824sgc.pdf>
- TBMM, : CHP Bartın Milletvekili M. Rıza
Soru Önergesi : Yalçınkaya, 25 Kasım 2016 T. Soru Önergesi
<https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-9595s.pdf>

Kararlar;

- Anayasa Mahkemesi Kararı : Çevre Kanunu Amaçlar Bölümü'ne İlişkin
Örnek İptal Davası Kararı,
<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/65499c38-7239-4962-a776-e21f27f587ae?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>
- Avrupa İnsan Hakları : Oya Ataman-Türkiye Davası (5 Aralık 2016),
Mahkemesi Kararı : Başvurunu Numarası: 74552/01,
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["\"CASE%20OF%20OYA%20ATAMAN%20v.%20TURKEY\""\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı : Ali Güneş- Türkiye Davası, (10 Nisan 2012),
Başvuru numarası: 9829/07
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{\"fulltext\":\[\"ali%20güneş%20v.%20turkey\"\],\"documentcollectionid2\":\[\"GRANDCHAMBER\",\"CHAMBER\"\],\"itemid\":\[\"001-110262\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{\)

Diğer Kaynaklar;

Britannica : Indian History, Salt March,
<https://www.britannica.com/event/Salt-March>

Britannica : Indian Leader Mahatma Gandhi, Sojourn In
England And Return To India
<https://www.britannica.com/biography/Mahatma-Gandhi/Sojourn-in-England-and-return-to-India>

Bureau of International Information Programs U.S. DePartment of State : Free At Last, The U.S. Civil Rights Movement, <https://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-english/free-at-last.pdf>

Ege Çevre ve Kültür Platformu : <http://www.egecep.org.tr>

Karedeniz İsyandadır Platformu : <http://karadenizisyandadir.net>

King Institute : Arrested Records For Rosa Parks,
<https://kinginstitute.stanford.edu/king-papers/documents/arrest-record-rosa-parks>